AltunOq

تارىم غۇنچىلىرى

3

1985

ئاچارچىلىقتىكى بالىلار [گېرمانىيە] كېتېر كوللۋىتس

1985 - يىل 3 - سان
(ئومۇمىي 18 - سان)

ئەدەبىيات گۈلزارى	«تارىم غۇنچىلىرى» ئىلىق بىر قۇچاقچىسى	3
	بوۋاينىڭ ۋەسىيىتى	9
	ئەخمەتنىڭ پۇشايمىنى	11
	ئەگىۋلەچىنىڭ ئۇۋلى	14
	سوراق	19
بۈگۈنكى دۇنيا	چەتئەللەردە ئوقۇتقۇچىلارنى ھۆرمەتلەش	23
	سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىجادچانلىقىنى قانداق يېتىشتۈرىدۇ	25
	سۈن ۋۇكۇڭنىڭ ئاتوم دۇنياسىنى قالايمىقان قىلىشى	26
	ئەنگلىيە مەكتەپلىرىدىكى تەن جازاسى	33
زېمىنىمىزدا	شىنجاڭنىڭ بانناق شېكىرى	34
	كۆتۈلۈن	36
چەتئەل بالىلار ئەدەبىياتى	كېتى ۋە ئېلېكترونلۇق ھېسابلاش ماشىنىسى	39
بىلىۋالايلى	دەرس ۋاقتىدا رادىيو ئاڭلاشقا بولامدۇ؟	52
	قانداق ئورۇنلاردا ھەر كۈنى دۆلەت بايرىقى چىقىرىلىدۇ؟	54
	سان قۇيرۇقىنىڭ رولى	55
	ھايۋانلار ئىچىدىكى پالۋان	60
	چىلان دەرىخىدىكى خاسىيەت	60
	ئەلەمنىڭ ھايجۇرىنى دوراپ ئاچقىلى بولمىسا قانداق قىلىش كېرەك؟	61

ئەلا تاپان شۇرۇقلار	ھالەت	62
	چېمىزغا تۈلكى قىشمۇ چۈشۈش	65
مەشھۇر كەشپىياتلار	جىركاۋ مۇنارىسىدىن تۆۋەنگە	68
	ئات ھارۋىسى ۋە ئاپتوموبىل	71
دانىشمەن ئەسىردىن ئەپەندى	بۇ شارنىڭ مەركىزى نەدە؟	73
	بۇ شاردا شىمال بىلەن جەنۇبنىڭ چېگرىسى نەدە؟	73
	بۇ شارنىڭ يۇقىرى تەرىپى ۋە تۆۋەن تەرىپى بولامدۇ؟	74
	ئايدا نېمە ئۈچۈن ئادەم يوق؟	74
	زۇھرە يۇلتۇزىدا تاغ بارمۇ؟	74
تالانت جاپالىق ئەجىردىن كېلىدۇ	غەربكە مېڭىپ شەرقتىن كېلىش	76
	تۇخۇمنى تىك تۇرغۇزۇش	79
	چىش ۋە تىل	82
	چاقماق ۋە چاقماق زىش	83
بالىلار ئويۇنلىرى	رەڭگىنا بىشى قارىغا ئېتىش	84
	تۇخۇمنى سۇ ئىچىدە مۇئەللەق تۇرغۇزۇش	85
	تۇخۇمنى ئىستاكاندا چۆگۈرۈش	87
	جاۋۇردىن سۇ ئېلىش	86
	كۆپىنچە ئۇزۇلمەيدىغان يىپ	87
سالامەت بولۇڭ	نېمە ئۈچۈن بەزىدە كاللا ئاغرىپ قالىدۇ	88
	يالغان سۆزلەش سالامەتلىككە زىيانلىق	88
	تاماقنى ھەددىدىن كۆپ يېسە زېھنى ئاجىزلىشىدۇ	89
تېپىشماقلار	سىرلىق قۇۋرە تېپى	91
	ئۇ قانداق قىلىپ ئۆلۈمدىن قۇتۇلدى؟	92
	مۇغەمبەر تۈلكە	94
زېھىن سىناش مۇسابىقىسى	1 ـ دەرىجىلىك سوئال	96
	2 ـ دەرىجىلىك سوئال	96

مۇقاۋىنىڭ 1 ـ بېتىدە مېھرىبان ئانا ـ ماھىنۇر قاسىم
مۇقاۋىنىڭ 2 ـ بېتىدە پاپلاقتەكى بالىلار

«تارىم غۇنچىلىرى» نىڭ بىر غۇنچىسى

(ھېكايە)

قەنۋەر داۋۇت

سۆڭەك ۋە تۆمۈر-تەسەكلەر سېلىنغان كونا سېۋەتنى كۆتۈرۈۋالغان ئالىم كوچىدىن قايتىپ كېلىۋاتاتتى. قىش كېلىپ قالغان ئىدى، ھەر كۈنى ئەتىگەنلىكى ئەتراپنى شالاڭ قىرولار قاپلايدىغان بولدى. يالىڭاچلىنىپ قالغان دەرەخ شاخلىرىنىڭ ئۇ يەر-بۇ يەرلىرىدىكى يوپۇرماقلار غۇر-غۇر شامالدا تىترەپ، ھەلىلا ئاللىقاياقلارغا ئۇچۇپ كېتىدىغاندەك

قىلاتتى. يازدىكى يېشىللىق تەلەرگىدۇ يوقالغان ئىدى.

ئالىم ئۆيگە يېتىپ كەلدى. ئۇ، سىرۋەتنى پەشايۋانغا قويۇپ ئىشىكنى ئېچىشى بىلەنلا، ئۆيدىكى ئىسسىق ھاۋا تالاغا ئاپپاق ھور بولۇپ ئېتىلىپ چىقتى.

چوڭ كوچىدىكى يېڭى سېلىنىۋاتقان قۇرۇلۇشتا قوم تاسقىغۇچى بولۇپ ئىشلەۋاتقان ئاپىسى تېخى ئىشتىن كەلمىگەن ئىدى، ئالىم ئاغرىق ئۆپكىسىنى ئويغىتىپ قويماسلىققا تىرىشىپ، پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسىگەن پېتى مەشنىڭ ئالدىغا باردى-دە، ئولتۇرۇپ خىيالغا چۆمدى. بۈگۈندىن بىر ھەپتە بۇرۇن مەكتەپتە بولغان بىر ۋەقە ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن كىنو لېنتىلىرىدەك ئۆتۈشكە باشلىدى.

× × ×

— ژورنالغا يېزىلامسەن ئالىم؟

— «تارىم غۇنچىلىرى» دېگەن ژورنال چىقىپتۇ.

— ئۇ، بالىلارنىڭلا ژورنىلى ئىكەن.

ئالىم مەكتەپ بىناسى ئالدىغا كېلىشى بىلەنلا، تام گېزىتى چىقىرىدىغان چوڭ تاختا ئالدىغا توپلىنىپ چۇقۇرىشىۋاتقان ساۋاقداشلىرى ئۇنىڭغا بۇ خۇش خەۋەرنى يەتكۈزدى. «تارىم غۇنچىلىرى» ژورنىلىغا مۇشتەرى بولۇش توغرىسىدا چىقىرىلغان ئېلان، نەق كۈنلا مەكتەپ ئىچىنى بىر ئالغان ئىدى. ئالىمنىڭ ساۋاقداشلىرى ئاغزى-ئاغزىغا تەگمەي سۆزلىشەتتى.

— ئاپامدىن ئىككى كوي، يەتتە مو ئالتە پۇڭ ئالىمەن. بىر يىللىق مۇشتەرى بولىمەن دېسەملا ئاپام پۇل بېرىۋېرىدۇ...

AltunOq

— مەن دادامدىن ئالىمەن،
— مەن ئاكامدىن...

بۇ پاراڭلار گاھىدا ژورنالنىڭ سەھىپىلىرىگە كۆچۈپ قالاتتى.

— ژورنالدىكى دانىشمەن نەسىردىن ئەپەندى بىز بىلمىگەن نەرسىلەرگە جاۋاپ بەرگۈدەك.

— «بۈگۈنكى دۇنيا» دىگەن سەھىپىسىدە چەتئەللەردىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەھۋالىنى بىزگە تونۇشتۇرىدىكەن،

— بۇ ژورنالدا قىزىقارلىق ھىكايە، شېئىر، چۆچەكلەرمۇ بار ئىكەن ـ ھە!

— قالىس ژورنال ئىكەن جۇمۇ!

بۇنداق پاراڭلار قانچىكى كۆپەيگەنسېرى ئالىم شۇنچە تەقەززا بولاتتى. ساۋاقدىشى ئىلھام دىمىغىنى قېقىپ تۇرۇپ: «مېنىڭ دادام سودىگەر، پۇل دىگەن بىزدە جىق. بىز ھەممە نەرسىنى سېتىۋالالايمىز» دەپ لاپ ئۇرغىنىدا، ئالىم ئۆلۈپ كەتكەن دادىسىنى ئەسلەپ، كۆزىگە لىپپىدە ياش ئالدى. ئەمما، ئۇنىڭمۇ باشقىلارغا ئوخشاش ژورنالغا يېزىلغۇسى بەكمۇ كېلىۋاتاتتى. «قاناتلاردىن قالغىچە ـ خاتادىن قال» دىگەندەك، باشقا بالىلاردىن تۆۋەن تۇرۇشقا ئۇنىڭ بالىلىق غۇرۇرى زادىلا يول قويمايتتى، «دادىسى يوق بالىلار پۇل تاپالامدىكەن؟ ھەممە نەرسىگە ئاتا ـ ئانىسىدىن پۇل سوراش ياخشى ئەمەس»

ئائىلە ئەھۋالى ئۆزىگە ئايان بولغان ئالىمنىڭ كۆڭلىگە بىر ئەقىل كەلدى. بۇ ئەقىل ئۇنىڭ بوش ۋاقىتلاردا ئاللىغاياقلارغا يوقاپ كېتىشىگە سەۋەپ بولدى،

مانا ھازىر ئۇنىڭ مەيدە يانچۇقىدا سۆڭەك ۋە تۆ-

مۇر-تەسەككۇرنى يىغىپ سىڭىپ تاپقان بىر كوي سەككىزمو يەتتە يۈك تۇرۇپتۇ. «ئىندىنىلىقتىن قالسام ژۇرنالغا يېزىلال-مايمەن» دەپ پىچىرلىدى ئالىم ئۆزىگە-ئۆزى ۋە ئىككى كۈن ئىچىدە سەككىز مو توققۇز يۈك تېپىش ئۈچۈن، قەيەر-گە بېرىپ ئەسكى-تۈسكى تېرىش ھەققىدە ئويلىنىشقا باشلىدى.

ئىشىك ئېچىلىپ، ئايىسىنىڭ ئۆيگە كىرىپ كېلىشى ئۇنىڭ خىيالىنى بۆلىۋەتتى. تۈگدا! سۇ قالمىغانلىقى ئېسىگە چۈشكەن ئالىم، سۇ ئېلىپ كېلىش ئۈچۈن ئالدىراپ تالاغا ماڭدى.

× × ×

چۈشتىن كېيىنكى تەكرار ۋاقتى. سىنىپ جىمجىتلىققا چۆمگەن ئىدى. ئوقۇتقۇچى پارتىلارنى ئارىلاپ ساۋاقداشلار-نىڭ دەرس تەكرارلىشىغا يېتەكچىلىك قىلىۋاتاتتى. ھەر كۈنى تەكراردىن قالمايدىغان ئالىم بۈگۈن نېمىشقىدۇ يوق ئىدى. قايتىدىغان ۋاقىت بولۇپ قالدى. ئالىم تېخىچە كەلمىدى.

— بۈگۈن «ئەدەبىيات غۇنچىلىرى» ژۇرنىلىغا مۇشتەرى بولۇشنىڭ ئاخىرقى كۈنى. يەنە قايسىڭلار قالدىڭلار؟ — ئوقۇتقۇچى تۈنۈگۈنكى سۆزنى قايتا تەكرارلىدى، — دەرسلىك كىتابتىن باشقا ماتېرىياللارنى ئوقۇمايدىغان ئوقۇغۇچىنىڭ ئومۇمى ساۋات بىلىمى كەم بولىدۇ. بۇ ژۇرنال ئوقۇتۇش ئىشلىرىمىزغىمۇ ناھايىتى ماس كېلىدۇ. بۈگۈندىن قالغانلار بۇ ژۇرنالغا يېزىلالمايسىلەر.

— سىنىپىمىزدىن ئالىملا قالدى، — دېدى ئۆگىنىش باشلىقى ئورنىدىن تۇرۇپ.

— نېمىشقا يىغلايدىكەن ئۇ؟

— ئۇنىڭ دادىسى يوق. ئاپىسى ۋاقىتلىق ئىشچى.

— ئالىم ئۆزى قېنى؟ — ئوقۇتقۇچى باللارغا سەپسالغاچ ئالدىراپ سورىدى.

«تاك... تاك... تاك» تويۇقسىز ئىشىك چېكىلدى.

— كىرىڭ.

ئوقۇتقۇچى رۇخسەت قىلىشى بىلەنلا، ئالىم ھاسىرىغان ھالدا سىنىپقا كىرىپ كەلدى-دە:

— پۇل ئەپكەلدىم، مانا... — دېدى.

— نەدىن پۇل تاپتىڭ؟ — ئوقۇتقۇچى ھەم قىزىققان ھەم ئىچ ئاغرىتقان ھالدا سورىدى ئۇنىڭدىن.

— ئۇستىخان، تۆمۈر-تەسەك تېرىپ ساتتىم... — ئالىم مەمنۇنىيەت ئەكس ئېتىپ تۇرغان يوغان كۆزلىرىنى ئوقۇتقۇچىسىغا تىكتى.

— مانا ھازىر خەتلىۋېتەي، — دېدى ئوقۇتقۇچى ھاياجانلانغان ھالدا.

ئوقۇتقۇچى ئالىم تەڭلىگەن بىر سىقىم پارچە پۇللارنى ئېلىپ ساناپ بولغاندىن كېيىن، جەدۋەلگە ئالىمنىڭ ئىسمىنى چوڭ قىلىپ يازدى-دە، ئوقۇغۇچىلارغا قاراپ ئۈنلۈك ئاۋازدا سۆزلىدى:

— مانا كۆرۈۋاتىسىلەر ساۋاقداشلار، ھەممىڭلارنىڭ ئاتا-ئانىسى بار. ئۇلار سىلەرگە پۇل بېرىپتۇ. ئالىمچۇ؟ ئۇنىڭ دادىسى يوق، ئائىلىسىدە قىيىنچىلىق كۆپ ئىكەن؛ ئۇ مۇشۇنداق قىيىن ئەھۋالدا، تۆمۈر-تەسەك، سۆڭەك تېرىپ سېتىپ پۇل يىغىپتۇ. ھەممە ئىشتا ئاتا-ئانىسىغا تايىنىۋېلىش ياخشى ئادەت ئەمەس. ئالىمنىڭ بۇنداق تىرىشچانلىق روھى ھەممىمىزنىڭ ئۆگىنىشىگە ئەرزىيدۇ!...

ئوقۇتقۇچىنىڭ سۆزى ئاياقلىشىشى بىلەنلا يۇمران قوللاردىن چىققان قىزغىن چاۋاكلار سىنىپنى بىر ئالدى. ساۋاقداشلار گۈررىدە ئالىمنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ئۇنى تەبرىكلەشتى:

— ئەمدى سەنمۇ مۇشتىرى بولدۇڭ!

— بىزنىڭ سىنىپتا مۇشتىرى بولمىغان ھېچكىم قالمىدى.

— ھەممىمىز سەندىن ئۆگىنىمىز!

— ئۆگىنىمىز!...

بۇ ماختاشلاردىن تولغىيسىزلانغان ئالىم دوستلىرىغا شۇنداق دېدى:

— مەن سىلەردىن ئۆگەنسەم بولىدۇ. سىلەر بۇ ژورنالغا مۇشتىرى بولۇشقا قىزىقمىساڭلار مەنمۇ مۇشتىرى بولالمايتتىم. بۇندىن كېيىن ھەممە ئىشتا سىلەر بىلەن تەڭ ماڭىمەن... چۈنكى، مەنمۇ «تارىم غۇنچىلىرى» نىڭ بىر غۇنچىسى!

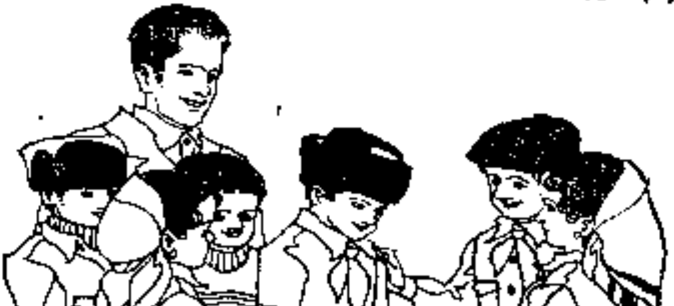

ئابلەھەت روزىيوپ

بۇرۇن-قەدىم زاماندا،
ئۆتكەن ئىكەن بىر بوۋاي.
بىر كۈن ئىككى ئوغلىنى،
چاقىرتىپتۇ خۇشچىراي،
ئۇ سېۋەتنى كۆرسىتىپ،
دەپتۇ: «مۇشۇ سېۋەتتە
لىق سۇ ئېلىپ كېلىڭلار،
ئۆستەڭدىن تېز پۇرسەتتە،»
غەلىڭ قىلالماي ئوغۇللار،
كەپتۇ ئۆستەڭ بويىغا،
تولىنىپتۇ بىر ئۇزاق،
قاراپتۇ ئوڭ، سولىغا.
دەپتۇ بىر چاغ ئۇكىسى:
«تاپتىم، ئاكا، ئامالنى.
ئەپ كېلەيلى خاماندىن،
ئازراق توپان-سامانى،
بىز سېۋەتنى سۇۋايلى،

ساماں بىلەن لاي قىلىپ،
ئاندىن ئۆيگە بارايلى،
سېۋەتكە لىق سۇ ئېلىپ»

....

سېۋەتكە سۇ توشقۇزۇپ،
قايتىشىپتۇ ئۆيىگە.
بوۋاي قايىل بولۇپتۇ،
ئوغۇللارنىڭ يەمگە.
«ئامال قىلساڭ، — دەپتۇ ئۇ، —
سېۋەتتە سۇ توختايدۇ.
بولساڭ مەغرۇر ئامالغا،
ھەممە ئىشىڭ ئوخشايدۇ،
ئامال-چارە تېپىشقا،
ئەقىل كېرەك، دىت كېرەك.
بۇنىڭ يولى-ئۆگىنىش،
يوقتۇر ئۆزگە يول بۆلەك.»

يۇمۇر

A: مېنىڭ دادام سەھەر تۇرۇپ، ھويلا-ئارامدا ئىش قىلىدۇ. شۇڭا ئۇ بەك تېتىك.

B: مېنىڭ دادام چۈشكىچە ئۇخلىغاچقا، كەم سۆز، ئېغىر بېسىق.

ئەخمەتنىڭ پۇشايمىنى

(ھېكايە)

نىجات ئەخمەت

(غۇلجا شەھەرلىك 7-ئوتتۇرا مەكتەپ
تولۇقسىز 2-يىللىق 3-سىنىپ ئوقۇغۇچىسى)

ئەخمەت باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ 4-يىللىغىدا[1] ئوقۇيتتى، ئۇ دەرسلەردە ئەلاچى ئىدى. بىراق، ئۇنىڭ چوڭ بىر ئەيىبى بار — ئۇ كوچىدا كېتىۋاتقان ماشىنىنىڭ كەينىگە ئېسىلىپ ماڭىدۇ، بۇ ئەيىبىنى دادىسى ۋە مۇئەللىملىرىمۇ تولا دەپ ئوڭشىيالمىدى. بۇنداق سۆزلەر ئۇنىڭ ئوڭ قۇلىقىدىن كىرىپ، سول قۇلىقىدىن چىقىپ كېتەتتى.

ياز ئايلىرىنىڭ مەلۇم بىر كۈنى، ئەخمەت مەكتەپتىن قايتىپ كوچىغا چىقتى. ئۇ دەرھال ئەتراپقا قارىۋىدى، ماشىنا تۇرماق بىرەر ئېشەك ھارۋىمۇ كۆرۈنمەيدى. ئەخمەت رەنجىگەن ھالدا ئۆز-ئۆزىگە بىرنىمىلەرنى دەپ غودۇڭشىدى-دە، ئۆيىگە ماڭدى. ئۇ، شۇنداق خىياللار بىلەن ئۆيىنىڭ ئىشىگى ئالدىغا كېلىپ قالغانلىقىنىمۇ سەزمەي قالدى. ئۇ قوراغا كىرىپ دادىسىنىڭ تام تۈۋىدە تۇرغان ۋېلسىپىتىنى كۆرۈپ قالدى. ئۇ، ئۆيىگە ئالدىراپ كىرىپ، چېيىنى ھاپىلا-شاپىلا ئىچتى-دە، ھويلىدىكى ۋېلسىپىتنى ئېلىپ چوڭ كوچىغا چىقتى. ئەخمەت ۋېلسىپىتنى مىنەي دەپ تۇرۇشىغا، ئارقىسىدىن ماشىنا ئاۋازى ئاڭلاندى، ئۇ ئۆز كۆڭلىدە بىر نىمىلەرنى

ئۆيلىدى-دە، قولىدىن بىر قاپ چىقاردى ۋە ۋەلسىپىتكە مىندى، ماشىنا ئەمدىلا ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتۈشىگە، ئەخەت بىر قولى بىلەن كاپلا قىسىپ كوزۇپنىڭ بىر بۇرجىكىنى تۇتتى-دە، بىر قولىدا ۋەلسىپىت رولىنى باشقۇردى. ئۇ شامالدا گويا ئاسماندا ئۇچۇۋاتقاندەك ھوزۇرلىناتتى. ئەخەت تازا خوشال كېتىۋاتقاندا، ۋەلسىپىتنىڭ چاقى بىر پارچە تاشقا ئۆرۈلدى، ئەخەتنىڭ قولى كوزۇپتىن ئاجراپ ۋەلسىپىت ياندىكى تاش ئۆستەڭگە كىرىپ كەتتى، تاش ئۆستەڭدىكى سۇ بىردەمدىلا قىزىل رەڭگە ئۆزگەردى، ئەتراپتا تۇرغانلار ئەخەتنى تاش ئۆس-تەڭدىن سۇزۇپ ئالدى. بىرەيلەن دادىسى قاسىم ئاكىنى چاقىرىپ كەلدى، ئەخەتنىڭ ئوڭ قاپىقى يېرىلغان ئىدى. بىچارە قاسىم ئاكا ئەخەتنى يۆدەپ دوختۇرخانىغا ئېلىپ باردى. دوختۇرلار ئۇنىڭ قاپىقىنى ئون نەچچە يىپ بىلەن تىكتى. ئەخەت ئىككى ھەپتىدىن كېيىن، دوختۇرخانىدىن چىقتى. ئۇ دادىسىغا ماشىنىغا ئېسىلىۋالىلىقى توغرىسىدا جىق ۋەدە بەردى...

قىش كۈنلىرىنىڭ بىرى، پۈتۈن جاھان ئاپپاق مامۇقتىن تون كىيگەن ئىدى. ئەخەت مەكتەپتىن قايتتى. ئۇنىڭ يۈزى سوغاقتىن تۇغاچنەك قىزىرىپ كەتكەن ئىدى. ئۇنىڭ كۆزىنىڭ يېنىدا بىلىنەر-بىلىنمەس بىر تاتۇق بار ئىدى. بويىنىدىكى قىپ-قىزىل گالىستۇكى بولسا شامالدا توختىماي يەلپۈنۈپ تۇراتتى. يازدىكى ھېلىقى ئىشلار ئۇنىڭ ئېسىدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتكەنمىكىن-تاڭ! بىر ماشىنا كېلىۋىدى، ئەخەت يەنە ماشىنىنىڭ ئارقىسىغا ئېسىلدى. ئۇ تازا خوشال كېتىپ باراتتى. ئۇ، ئۆيىگە يېقىنلىشىپ قالغاندا، دادىسىنىڭ كۆرۈپ قېلىشىدىن ئەنسىرىدى-دە، ماشىنىدىن قولىنى

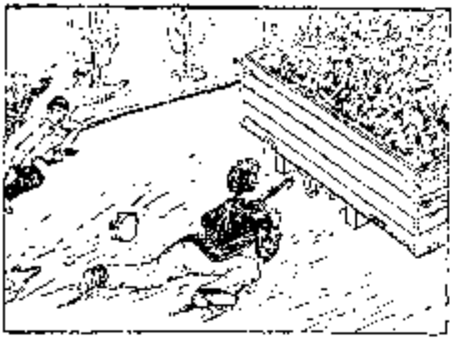

ئاجراتتى. بىراق، ئۇنىڭ گالستۇكى كۆزۈپنىڭ گىرۋەكىدىكى بىر ئىلگەك تۆمۈرگە ئىلىنىپ قالغان ئىدى، ئەخمەت چاققانلىق بىلەن ماشىنىنى يەنە تۇرغۇزۋالدى.

ئۇ گالستۇكىنى چىقارماقچى بولۇپ خېلى ھەپىلەشتى، ئەمما گالستۇكى بارغانسېرى چىڭىپ كەتتى. قېرىشقاندەك ماشىنىمۇ ئىتتىكلەپ كەتتى. ئەمدى ئۇ ئۆزىدىن ئەنسىرەشكە باشلىدى.

ماشىنا چوڭ كوچىغا چىقتى-دە، تېخىمۇ ئىتتىك مېڭىشقا باشلىدى. ماشىنا بىر كاتاككا چۈشۈشى بىلەن ئەخمەتنىڭ قولى كوزۇپتىن ئاجراپ كەتتى-دە، دۈگىلۈپ قالدى. بۇنى كۆرگەن ئەتراپتىكى كىشىلەر ۋارقىراشتى. ماشىنا بىر كاتاكتا قاتتىق چايقىلىۋىدى، ئەخمەت: «ۋايجان» دەپلا ھۇشىدىن كەتتى. ماشىنا ئاخىر توختىدى. ئەخمەتنىڭ يۇتىدىن شورۇلداپ ئاققان قاندا ئاپپاق قار بىردەمدىلا قىپ-قىزىل رەڭ ئالدى...

دوختۇرلارنىڭ جىددىي قۇتقۇزۇشى ئارقىسىدا ئەخمەت ھايات قالدى. بىراق، ئۇ بىر پۇتىدىن ئايرىلدى.

× × ×

دوختۇر كارۋىتىدا ئىنجىقلاپ ياتقان ئەخمەت شۇنداق ئويلايتتى: ئاشۇ يازدىكى ئىشتىن ئاچچىق ساۋاق ئالغان بولسام، بۈگۈنلۈكتە ئوقۇشتىن قالماس بولغىيتتىم، ئۇنىڭ قاپ-قارا كۆزلىرىدىن توختىماستىن ياش تۆكۈلەتتى.

لەگپۆگچىنىڭ ئوغلى

(ھېكايە)

قادىر ئارسلان

ئايىمخان ئانا دالانىلىق ئىشىكىنى ئېچىشىغا، مېھمانخانا ئۆيىدىن بالىلارنىڭ كۈلكە ئاۋازى ئاڭلاندى. ئۇ ئاشخانىغا كىرىپ كۆكتات سېلىنغان تور سومكىنى ئۈستەل ئاستىغا قويدى-دە:

— ئەكبەرجان بالام، نېمە ئىش قىلىۋاتىسەن؟ — دېگىنىچە مېھمانخانىغا كىرىپ كەلدى-يۇ، دەرھال رەڭگى ئۆچۈپ كەتتى. ئەكبەر بىر بالا بىلەن سافادا رەسىملىك كىتاب كۆرۈپ ئولتۇراتتى. بۇ بالىنىڭ ئۈستىۋېشى كونا بولۇپ، چۆخەيسىنىڭ تۇمشۇغىدىكى يىرتىقتىن پۇتىنىڭ بارمىقى مارىپ تۇراتتى. سىرلانغان پولدا چۆخەينىڭ ئىزلىرى تامغا باسقاندەك بىرنەچچە يەرگە چۈشۈپ قالغان ئىدى. بالا ئايىمخان ئانىنى كۆرۈپ بىر پەس تىڭىرقاپ قالدى، ئاندىن ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۇنىڭغا ئەدەپ بىلەن سالام بېرىپ يەنە سافاغا ئولتۇردى. بىراق ئايىمخان ئانا ئۇنىڭغا ئانچە ئېرەن قىلمىدى-دە، ئەكبەرگە قاراپ:

— بالام، نېمە ئىش بۇ؟ ئۆينى پاسكىنا قىلىپ... — دەپ كايىشقا باشلىدى.

Altun0q

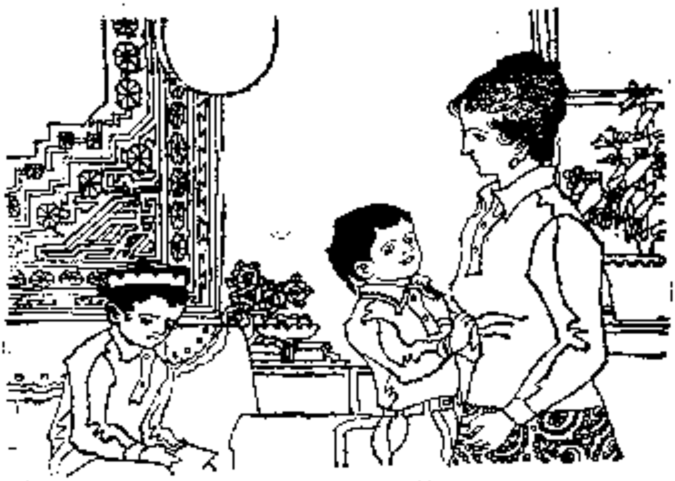

— ئاپا، بۇ مېنىڭ دوستۇم ئەخمەت، — دېدى ئەكبەر قىزغىنلىق بىلەن، — ئىككىمىز بىر پارتىدا ئولتۇرىمىز... مەن ئۇنىڭغا باشلاپ كەلدىم. مەكتەپتىن كەلگىچە لەڭپۇڭ يېدۇق.

— لەڭپۇڭ؟

— ھەئە، ئەخمەتنىڭ ئاپىسى كۆكتات بازىرىنىڭ دوقمۇشىدا[1] لەڭپۇڭ ساتىدىكەن... يېمەيمەن دېسەم ئۇنىماي تۇرۇۋالدى. ئىككى تەخسە يەۋەتتىم.

ئايىمخان ئانىنىڭ ئەرۋايى ئۇچقان ھالدا[1]:

— پۇلىنى بەردىڭمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— ياق... ئالغىلى ئۇنىمىدى. ئەخمەتنىڭ ئاپىسى لەڭپۇڭدىن ئاپىمىزغىمۇ ئالغاچ بېرىڭ دېگەن، ئۇنىمىدىم.

— ئالغاچ كەلمىگەچچۇ! — دېدى ئايىمخان ئانا تەنە قىلىپ، ئاندىن ئۇ يانچۇقىنى ئاختۇرۇپ ئىككى موچەنلىك پۇلدىن ئىككىنى ئالدى-دە، ئوڭغايسىزلانغان ھالدا بېشىنى تۆۋەن سې-لىپ ئولتۇرغان ئەخمەتنىڭ قولىغا زەردە بىلەن تۇتقۇزۇپ قويدى:

— مانا، ئەكبەر يىگەن لەگېيۈگىنىڭ پۇلى!

ئوت تۇتۇۋالغاندەك چۆچۈپ كەتكەن نەخمەت ئىختىيارسىز ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى-دە، ياشقا تولغان كۆزلىرى بىلەن ئايىمخان ئانىغا قارىدى، ئاندىن ئۇ پۇلنى ساقا ئۈستىدە ياتقان رەسىملىك كىتابنىڭ ئۈستىگە ئاستا قويۇپ قويدى-دە، يۈگۈرگەن پېتى ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

نەخمەت پەلەمپەيدىن چۈشۈۋاتقاندا، ئايىمخان ئانىنىڭ: «سەن كىمنىڭ بالىسى ھە؟ نەدىكى لەگېيۈگىچىلەرنىڭ پاسكىنا بالىلىرى بىلەن ئارىلىشىپ يۈرگىنىنى قارا بۇنىڭ... ساڭا يامان ئىشتىن باشقىنى ئۆگەتمەيدۇ ئۇلار...» دەپ ۋاقىراۋاتقانلىقى ئاڭلاندى.

× × ×

ئۇن چوڭكىتىدا ئۆچىرەت كۈتۈپ ئۇزاق ھايال بولۇپ قالغان ئايىمخان ئانا بىر خالتا ئۇننى كۆتىرىپ سىرتقا چىققاندا، شارىلداپ يامغۇر يېغىۋاتاتتى. «ۋاي ئىست. ئەتىگەن ھاۋا بۇلۇتلۇق ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ تۇرۇپ بىر پارچە كىلېيونكا ئالغاچ كەلمەپتىمەن... ئەكبەرنىڭ دادىسى ھە دېسە سىرتقا ماڭغىنى ماڭغان، جېنى ئىش مەن بىچارىنىڭ بويىنىدا...» ئايىمخان ئانا ئىچىدە قاخشىغىنىچە خالتىنى تۆت چاقلىق كىچىككىنە ھارۋىسىغا سېلىپ يولغا چۈشتى.

يامغۇر شارىلداۋاتاتتى. بىر دەمدىلا خالتىنىڭ ئۈستى نەملەشتى. «ۋاي خۇدايىم، بىر خالتا ئۇن خېمىر بولۇپ كېتىدىغان بولدىغۇ» ئايىمخان ئانا ئۈستىۋېشىنى سىلىدى. بىراق ئۇ چاپان كىيمىگەن ئىدى، ئەتراپتا پانالانغۇدەك

يەرمۇ كۆرۈنمىدى. دەل شۇ چاغدا ھارۋا ئۈستىگە «شارت» قىلىپ يېپىلغان كىلىيونكىنىڭ ئاۋازى ئايىمخان ئانىنى چۆچۈتىۋەتتى.

ئايىمخان ئانا ھارۋا يېنىدا تۇرغان بىر ئوغۇل بالىنى كۆردى. بىردىنلا ئۇ بالىنۇ بېشىنى كۆتىرىپ ئايىمخان ئانىغا لەپپىدە قارىدى-دە، قىزارغان ھالدا كۈلۈمسىرەپ قويدى.

«بۇ ئەخمەتقۇ!» شۇ پىكىر كاللىسىغا كېلىش بىلەن تەڭلا ئايىمخان ئانىمۇ ھۇپپىدە قىزىرىپ كەتتى. «ھە، ئۇ ماڭا ياردەم بەرمەكچى بوپتۇ-دە».

دەرۋەقە، ئەخمەت بېشىدىكى كىلىيونكىنى ئېلىپ ھارۋىنىڭ ئۈستىگە يېيىۋاتاتتى. ئۇ كىلىيونكىنىڭ چەتلىرىنى خالتىنىڭ ئاستىغا ئەپچىللىك بىلەن باستۇردى، ئاندىن ھارۋىنىڭ تانىسىنى ئايىمخان ئانىنىڭ قولىدىن ئاستا ئېلىپ، ئۈن-تىنسىز ھالدا ئالغا قاراپ ماڭدى.

ئايىمخان ئانا ئۆتكەندىكى ئىشنى تۇيۇقسىزلا ئەسلىدىن بولسا كېرەك، ھودۇقۇپ قېلىپ نېمە دېيىشىنى بىلمىگەن ھالدا ئۇنىڭ يېنىدا ماڭدى. ئەخمەتنىڭ ئۈستىۋېشى چىلىق-چىلىق ھۆل بولۇپ كەتتى، ھېلىقى تۇمشۇقى تۆشۈك چوخيىسىمۇ سۇ بولۇپ مىچىلداپ كەتكەن ئىدى. شۇ تاپتا ئايىمخان ئانا ئۇنىڭ بىرەر ئېغىز سۆز قىلىشىنى قانچە ئارزۇ قىلاتتى..ھە! بىراق، ئەخمەت يەنىلا ئۈن-تىنسىز كېتىۋاتاتتى.

بىنا ئالدىغا كەلگەندە ئەخمەت كۆچەپ تۇرۇپ خالتىنى كىلىيونكا بىلەنلا كۆتەردى-دە، بىنانىڭ ئىشىكىدىن كىرىپ يەرگە قويدى ۋە كىلىيونكىنى ئېلىپ بېشىغا يېپىندى،

— ئەخمەتجان، ئۆيگە كىرىڭ، ئۇستۈڭىزنى قۇرۇتۇۋېلىڭ، ئەگەر ئۆيدە... — ئايىمخان ئانىنىڭ سۆزى ئاخىرلاشمايلا، ئەخمەت بىنا ئىشىكىدىن چىقىپ دوقمۇشتىن قايرىلدى-دە، كۆزدىن غايىب بولدى.

بىنا ئىشىكىدىن ئالدىراپ چىققان ئايىمخان ئانا دوقمۇش تەرەپكە قارىغىنىچە تۇرۇپلا قالدى. ئۇنىڭ قۇلاق تۈۋىدە: «نەدىكى لەگلەكچىلەرنىڭ پاسكىنا! بالىلىرى بىلەن ئارىلىشىپ يۈرگىنىنى قارا بۇنىڭ... ساڭا يامان ئىشتىن باشقىنى ئۆگەتمەيدۇ ئۇلار» دېگەن سۆزلەر جاراڭلاپ، خۇددى قاتتىق يېغىۋاتقان يامغۇرنىڭ شارىلدىشىدەك يېقىمسىز ئاڭلاندى.

ئايىمخان ئانا ئۆتكەندىكى ئىشىغا پۇشايمان قىلىپ، كۆزىگە ياش ئالدى.

سوراق

سوتچى: جاۋاپكار ئېلىپ كىرىلسۇن!
قانۇن ساقچىسى: خوپ. (جىنايەتچىنى يالاپ ئېلىپ كىرىدۇ)
سوتچى: ئىسمىڭ نېمە؟
جاۋاپكار: دېزىنتېرىيە تاياقچە باكتېرىيىسى.
سوتچى: ئۆيۈڭ نەدە؟
جاۋاپكار: نەسلى تۇرۇشلۇق جايىم دېزىنتېرىيە كېسىلى بىلەن ئاغرىغان ئادەمنىڭ ئۈچەيلىرىنىڭ ئىچىدە. ئۇ يەردىن چىققاندىن كېيىن ھەممە يەردە سەيلە قىلىمەن، پۈتۈن دۇنيا مېنىڭ ماكانىم.
سوتچى: ئېنىقراق ئېيت! تولا گەپدانلىق قىلما.
جاۋاپكار: دېزىنتېرىيە كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلارنىڭ قولى، كىيىم-كېچەكلىرى، يوتقان-كۆرپىلىرى، ئورۇندۇقى، ياتقىنىنىڭ ئىشىك تۇتقۇچى، ئېشىپ قالغان تامىقى، كېسەل كىشىنىڭ قۇسۇقى ۋە چوڭ تەرىتى بۇلغانغان سۇلار، ھەممە بازارلاردىكى ھەرخىل كۆكتاتلار، مېۋە-چېۋىلەر، پىشىق يېمەكلىكلەر، ئاشخانىلاردا دېزىنفېكسىيە قىلىنمىغان چىنە-تەخسە، قوشۇق-چوكىلار، پاكىز يۇيۇلمىغان دەسمايلار... مانا ئاساسلىقى مۇشۇ يەرلەردە.

Altun0q

سوتچى: ئۆزەڭغۇ كىچىكلا نىمكەنسەن، يا پۇتۇڭ، يا قانىتىڭ بولمىسا قانداقلارچە ئۇ يەرلەرگە بارالىدىڭ؟

جاۋاپكار: جانابى باشلىق، پەقەت پۈتۈنلەي دوست-يارەنلەرنىڭ ياردىمىگە تايىنىدۇم!

سوتچى: دوست-بۇرادەرلىرىڭ كىم؟ راستىڭنى ئېيت!

جاۋاپكار: ئەڭ يېقىن دوستلىرىم، دىزىنتېرىيە كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ تۇرۇۋپمۇ كېسىلنىڭ باشقىلارغا يۇقۇپ قېلىشىنى ئويلىمايدىغانلار...

سوتچى: يالغان! كېسەللەر سېنىڭ زىيانكەشلىكىڭگە ئۇچرىغانلار، سەن ئۇلارنىڭ دۈشمىنى تۇرساڭ، ئۇلار قانداقسىگە سېنىڭ يېقىن دوستۇڭ بولسۇن؟

جاۋاپكار: كېسەللەر خالىغان يەرلەرگە قالايمىقان تاھارەت قىلسا، مەن يورۇقلۇقتا چىقىمەن-دە، ھەر خىل نەرسىلەرنى، بولۇپمۇ سۇ ۋە يېمەكلىكلەرنى بۇلغاپ، ساغلام ئادەملەرنىڭ ئىچىگە كىرىۋالىمەن، شۇڭا...

سوتچى: بولدى، گېپىڭنى داۋاملاشتۇرۇۋەر.

جاۋاپكار: يېمەك-ئىچمەك قائىدىسىگە رىئايە قىلمىغان چىركازچىكلار، ئاشپەز-كۆتكۈچىلەر، كەتنە بىلەن كۆكتات ئوغۇتلايدىغان كۆكتاتچىلار، مانا بۇلار ماڭا زور ياردەم بەرگەن يېقىن دوستلىرىم. ئەگەر ئۇلاردەك جان كۆيەر دوستلىرىم بولمىغان بولسا، مەن ھېچ يەرگە بارالمىغان بولاتتىم.

سوتچى: دوستلىرىڭدىن يەنە كىملەر بار؟

جاۋاپكار: يەنە... يەنە... ھە راست، ھېلىقى تەبىئى ئەتتىپاق دۈشمىنىمىز — بىزنى ھاۋادا ھەقسىز سەيلە قىلدۇرىدىغان چوڭ ئايروپىلانچۇ...

سوتچى: قېنى ساڭا ئايروپىلانمۇ ياردەم قىلامدۇ؟ ئۇچقۇچىسى كىم؟

جاۋاپكار: چىۋىن. ئۇلار ھاجەتخانا، ئەخلەت دۆۋىلىرىدىن ئۇچۇپ چىقىپ، بىزنى ئاشخانىلارغا ۋە باشقا ھەممە جايلارغا ساياھەتكە ئاپىرىدۇ.

سوتچى: كىشىلەر شۇڭا چىۋىندىن جاق تويۇپ كەتكەن ئىكەن-دە، ھە قېنى، سەن ئادەم تېنىگە كىرىۋالغاندىن كېيىن قانداق ئەسكىلىكلەرنى قىلدىڭ؟

جاۋاپكار: مەن ئاساسەن ئۈچەي يوللىرى شىللىق پەردىسىگە يېپىشىۋېلىپ، ئەتەي چاتاق چىقىرىپ قانلىق، يىرىڭلىق ۋەقە پەيدا قىلىپ، ئىچ ئۆتۈش كېسىلىنى قوزغاپ، ئادەملەرنى قاتتىق پاراكەندە قىلىمەن.

سوتچى: يۈرىكىڭ قاپتەك ئىكەنغۇ! قېنى ئېيتە، سەن نېمە ئۈچۈن بالىلارغىلا ھۇجۇم قىلىپ ئۇلارنى زەھەرلەيسەن؟

جاۋاپكار: بۇنى پەقەت بىزدىنلا كۆرگىلى بولمايدۇ، بالىلار دائىم يېمەك-ئىچمەك تازىلىقىغا دىققەت قىلمايدۇ، مىۋە-چىۋە، سوغاق يېمەكلىكلەرنى كۆرگەن ھامان پاكىز-پاكىزلىقىغا قارىماي، كۆزىنى يۇمۇپلا ئاغزىغا سېلىۋېرىدۇ، بۇ چاغدا، بىز ئاسانلا ئۇلار-

نىلىق ئىچىگە كىرىۋالىمىز.

سوتچى: ئەيرەڭۋازلىق قىلما! جىنايىتىڭنى يۇۋاشلىق بىلەن ئايتشۇر! نېمىدىن بەك قورقىسەن؟

جاۋابكار: ئىسسىقتىن. ئەگەر قايناق سۇدا 20 مىنۇت تۇرساق ھەممىمىز قىرىلىپ كېتىمىز.

سوتچى: ئەمسە ئادەم تېنىگە كىرگەندىن كېيىن نېمىشقا شۇنچىۋالا ۋەھشىلىك قىلىسەن؟

جاۋابكار: ئەمەلىيەتتە بىز ئۇيەر-بۇ يەردىن يىغىلىپ قالغانلار، بىر پەيشىۋاغىمۇ چىقمىدىمىز، دورىلار جايىدا ئىشلىتىلسە بۇتكۈل قوشۇنىمىز ھالاك بولىدۇ.

سوتچى: قانداق دورىلاردىن قورقىسىلەر؟

جاۋابكار: ھەممىدىن يامىنى خلورومىتسىن دېگەن دورا. سۇلغاتىيازول دېگەن دورىنىڭمۇ قالتىس كۈچى بار. تۇرغۇن جۇڭخىي دورىلىرىمۇ دىزىنتېرىيىنى داۋالىيالايدۇ. سامساقنى خام يېسە دىزىنتېرىيە كېسەللىكىنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ ۋە داۋالايدۇ. ئەمەلىيەتتە بىز ئۈچۈن ھەممىدىن قورقۇنچلۇقى ئېغىزدىن كىرەلمەسلىك. (جاۋابكار كېيىنى تولغىتىپ، ئۆكسۈپ يىغلاپ كەتتى).

سوتچى: تېخى يىغلايسەنغۇ! سىلەردەك زىيانداشلارنىلىق بىر نەچچە قويماي توخۇمىنى قۇرۇتۇپ تاشلاش كېرەك! بولدى، بۈگۈن سوراق مۇشۇ يەرگىچە بولسۇن. ئەپچىقىپ كېتىڭلار!

قانۇن ساقچىسى: خوپ! (جىنايەتچىنى ئالىپ چىقىپ كېتىدۇ.)

خەنزۇچىدىن: ئادىل ئابدۇراخمان تەرجىمىسى

چەتئەللەردە ئوقۇتقۇچىلارنى ھۆرمەتلەش

ياپونىيەدە:

ئوقۇتقۇچىلارنى ھۆرمەتلەش ياپونىيە خەلقىنىڭ ئەنئەنىۋى ئادىتى. ئۇلاردا «ئوقۇتقۇچىلىق» جەمئىيەت ئۈچۈن ئۆزىنى قۇربان قىلىدىغان كەسىپ دەيدىغان قاراش ئومۇميۈزلۈك مەۋجۇت.

ياپونىيىنىڭ دارىلمۇئەللىمىن* ئوقۇغۇچىلىرى ئۆزىنى ناھايىتى شەرەپلىك ۋە مەغرۇر ھېس قىلىدۇ. ئۇلار دارىلمۇئەللىمىنگە ئوقۇشقا كىرگەن بىرىنچى كۈندىن باشلاپلا، «ئوقۇتقۇچىلار فورمىسى»نى كىيىدۇ. ئوقۇتقۇچىلار فورمىسىنى كىيىۋالغان دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىسى ئاپتوۋۇزغا چىقىدىغان بولسا، بولغۇسى ئوقۇتقۇچىغا ھۆرمەت يۈزىسىدىن، كىشىلەر ئۇلارغا ئورۇن بوشىتىپ بېرىدۇ.

چېخوسلوۋاكىيەدە:

چېخوسلوۋاكىيە خەلقى باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنى بەكمۇ ھۆرمەت قىلىدۇ. جەمئىيەتتە مۇنداق بىر قائىدە بار: مەلۇم بىر ئىلمىي ئۇنۋانغا ياكى بولمىسا مەلۇم بىر ساھەدە مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشكەن ئادەم، ئالدى بىلەن

* دارىلمۇئەللىمىن — ئوقۇتقۇچىلارنى يېتىشتۈرىدىغان مەكتەپ.
دارىلئاجىزىن — ئاجىز - مېيىپلارنى بېقىپ تەربىيىلەيدىغان مەكتەپ.
دارىلئېيتام — يېتىم - يېسىرلارنى ئوقۇتىدىغان مەكتەپ، بۇ ئۈچى ئۈچ تۈرلۈم ست

ئۆزىنى باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇتقان ئوقۇتقۇچىسىنىڭ ئالدىغا بېرىپ ھۆرمەت بىلدۈرىدۇ. ئاقكۆڭۈل، سەممىي چېخوسلو-ۋاكىيە دېخانلىرى بولسا، ياخشى ھوسۇل ئالغان مەھسۇ-لاتلىرىنى ئوقۇتقۇچىغا تەقدىم قىلىپ، ئۆز ھۆرمىتىنى ئىپادىلەيدۇ.

فرانسىيىدە:

فرانسىيىلىكلەر ئوقۇتقۇچىنى «ئىنسانىيەت زېمىنىنىڭ پەرىشتىسى» دەپ قاراپ، ئوقۇتقۇچىلارغا ئالاھىدە ياخشى مۇئامىلە قىلىدۇ. يېزا ۋە كىچىك شەھەرلەردە يەنە مۇنداق بىر ئۆرپ-ئادەت بار: ھەر يىلى 25-دېكابىر روژدېستۋو بايرىمى كۈنى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئاتا-ئانىلىرى ئوقۇتقۇچىلار-نىڭ ئۆيىگە سوۋغات ئاپىرىپ، ئۇلارنى يوقلايدۇ. ئوقۇتقۇچى ھەممە سوۋغاتلارنى سۆزسىز قوبۇل قىلىدۇ ۋە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆگىنىشىگە ئۇتۇقلار تىلەيدۇ. ھەر يىلى ئوقۇش باشلانغان كۈنى، مەكتەپ تۇرۇشلۇق جايدىكى ئەمەلدارلار ۋە جامائەت مۆتىۋەرلىرى مەكتەپكە كېلىپ، ئوقۇش باشلاش مۇراسىمىغا قاتنىشىدۇ ۋە دەرس ئاڭلايدۇ.

ماتېرىيالدىن: س. ياسىن

92-بەتتىكى تېپىشماقنىڭ جاۋابى:

شاھزادىنىڭ ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇشتا ۋەزىرنىڭ بالىسىنىڭ ئايدىڭدا بەرگەن چۈشكەن سايىسى سە-ۋەب بولغان.

AltunOq

سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىجادچانلىقى قانداق يېتىشتۈرۈلىدۇ؟

سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى بەزى ئوقۇتقۇچىلار ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىجادچانلىقىنى يېتىشتۈرۈش ئۈچۈن، ئوقۇتۇش جەريانىدا ئۆزلىرىگە بىرنەچچە تەلەپ قويغان:

1) ئوقۇغۇچى ئۆلۈك هالدا يادلاپ جاۋاپ بەرسە ئۇنىماي، ئۇنىڭ مىسال كەلتۈرۈپ ئىسپاتلىشىنى تەلەپ قىلىش. 2) ئوقۇغۇچىلار ئۆگىنىش جەريانىدا بەس-مۇنازىرە قىلىپ هەل قىلىدىغان مەسىلە بولسا، توغرىدىن-توغرا جاۋاپ بېرىش ئۇسۇلىنى قوللانماسلىق. 3) ئوقۇغۇچىنىڭ جاۋابىنى ئاڭلىغاندا، ئۇلار ئىپادىلىگەن هەر بىر ئىدىيىنى تۇتۇۋېلىشقا ماهىر بولۇش، ئۇلارغا مەلۇم يېڭى تەرسىنى بىلدۈرىدىغان هەر بىر پۇرسەتنى قولدىن بەرمەسلىك. 4) ئوقۇتۇشنىڭ ئاساسى ئوقۇغۇچىنىڭ قىزىقىشى، مەقسىدى، ئىنتىلىشى ئىكەنلىكىنى هەرگىز ئېسىدىن چىقارماسلىق. 5) ئوقۇغۇچىلارنىڭ «فانتازىيىسى» گە ئېتىبار بېرىپ، ئۇلاردا مەسىلىلەر ئۈستىدە جانلىق مۇلاهىزە قىلىش ئادىتىنى يېتىلدۈرۈش.

كىچىك دوستلار، ئەنە شۇنداق ئۆگىنىش ئۇسۇلىغا ئادەتلىنىڭلار.

خەنزۇچىدىن: رەيهانگۈل تەرجىمىسى

سۇن ۋۇكۇڭنىڭ ئاتوم دۇنياسىنى قالايمىقان قىلىشى

ھېساپلاش ماشىنىسى

(بېشى ئۆتكەن ساندا)

ئىنژېنېر دەرھال يېتىپ كېلىپ، ئىشكتىكى بەلگە چىرىغىنىڭ كۆرسەتمىسىگە ئاساسەن، بىرىنچى تەجرىبىخانىغا ئېتىلىپ كىردى.

ئىشىك ئېتىكلىك بولۇپ، بۇ يەرگە ھېچكىم كىرمەپتۇ. ئەمما، ئىشكتىنى ئېچىپ قارىسا، تەجرىبىخانىدىكى نەرسىلەر قالايمىقان بولۇپ كېتىپتۇ. تامغا چوڭ قىلىپ «سۇن ۋۇكۇڭ بۇ يەرگە كېلىپ ئويناپ كەتتى» دېگەن خەتلەر يېزىلىپ قاپتۇ. بۇنى كۆرگەن ئىنژېنېر ئىنتايىن خاپا بولۇپ:

— ھوي، بۇ «رادىئاكتىپ ئېلېمېنت» لار قولغا ئاسان

كەلمىگەن، راك كېسىلىگە گىرىپتار بولغان نۇرغۇن كېسەللەر بۈگۈنكى بىلەن شىپا تېپىشنى كۈتۈۋاتقان تۇرسا، سۈن ۋۆكۆك-نىڭ ئادەمنى تىرىكتۈرۈپ، بۈگۈنكى بىلەن خەت يازغىنىنى قارىمامدىغان، قىزلۇمغا چۈشۈپ قالغۇدەك بولسا ئۆلگۈچە دومبالايمەن، — دېدى.

يەن-تېخنىكا ئورنىدىكى يولداش كېلىپ كۆرۈپ، قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى. قېنى، ئۇ نىمشقا كۈلگىنىنى تېپىپ بېقىڭلارچۇ؟

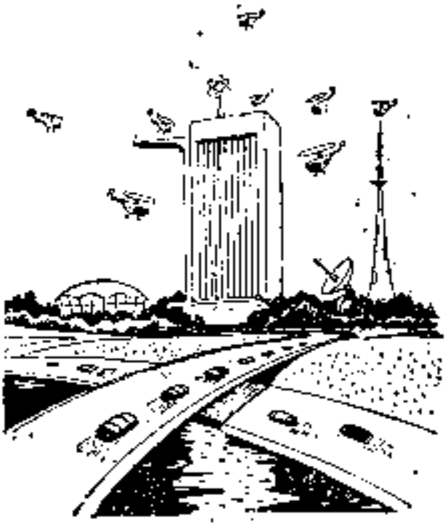

ئەسلىدە «رادىئاكتىپ ئېلېمېنت» خۇددى چىراق كېچىدە نۇر چاچقاندەك نۇر چاچاتتى. بۇخىل نۇرنى كۆزىمىز كۆرەلمەيدۇ. ھساپلاش ماشىنىسى دەپ ئاتىلىدىغان كىچىككىنە بىر ساندۇقچە بار. ئۇنىڭغا نۇر چۈشسىلا ئىچىدىكى كۆرسەتكۈچ تىلى ھەركەتلىنىپ، نۇرنى سېزەلەيدۇ. بۇ خىل ھساپلاش ماشىنىسى ئاپتوماتلاشتۇرۇلغان زاۋۇتلار، دېخانچىلىق مەيدانلىرى، كانلارنىڭ ھەممىسىدە بار. ھازىر سۈن ۋۆكۆك بارمىقىغا «رادىئاكتىپ ئېلېمېنت» يۇقتۇرۇۋالدى. ئۇ دۇنيانىڭ قانداق يېرىگە بېرىپ، قۇم-تاش، قۇرۇت-قوڭغۇزلارغا ئايلىنىپ كېتىشىدىن قەتئىي نەزەر، بەرىبىر ئۇنى تاپالايمىز!

سۇن ۋۇكۇڭ چېۋىنگە ئايلىنىپ قېچىپ، لۇشۇنتىڭ مىس

ھەيكىلىنىڭ تۇۋىگە ئۇچۇپ كەلدى - دە، شۇ يەردە ئاپتاپ سۈنۈپ ئولتۇر- دى. ئۇزۇن ئۆتمەي، بىر قىزچاق ئانىسى بىلەن بىللە گۈلدەستە ئېلىپ كەلدى. قىزچاق لۇشۇنتىڭ ھەيكىلىگە قاراپ قويۇپ، گۈلدەستىنى يەخەس بىلەن يەرگە قويدى.

— شياۋ بىڭ يەردىكى نېمىگە قاراۋاتىسەن؟ — دېدى ئانىسى سەل تورۇۋۇپلىپ.

— ئانا، بۇ قانداق قۇرۇت ئىكەن؟ ئۇ ھەسەل ھەرىسى ئەمەسقۇ؟

— ھوي! ئۇ سەن ئۆتكەندە موزېيخانىدا كۆرگەن چېۋىنغۇ! ئۆلتۈرۈۋەت ئۇنى!

قىزچاق ئەمدىلا دەسسەي دېۋىدى، سۇن ۋۇكۇڭ ئۇچۇپ كەتتى. ئۇ ئۇچۇپ كېتىۋېتىپ: «نەس باستى! بورۇنىراق بىلگەن بولسام، ھەسەل ھەرىسىگە ئايلىنىۋالغان بولاتتىم» دەپ ئويلىدى.

ئۇ، ئەمدى ھەسەل ھەرىسىگە ئايلىنىۋالدى. ئۇنىڭ ھەممە جايلارغا بېرىپ تاماشا قىلغۇسى كەلدى. كىشىلەرنىڭ

تىياتىر كۆرۈۋاتقانلىقى، مۇزىكا ئاڭلاپ ھوزۇرلىنىۋاتقانلىقى، توپ ئويناۋاتقانلىقىنى كۆرگەن سۈن ۋۇكۇڭ: ھازىر كىشىلەر ئىمىشقا ئىش قىلمايدىغان بولۇپ كەتكەندۇ؟ دەپ ئويلىدى.

ئۇ يوپ-يورۇق بىر ئۆيگە ئۇچۇپ كىردى، بۇ چوڭ تىپتىكى پولات ييسلاش سېخى ئىدى. ئۇ، ئادەمسىز سېخ ئىچىدە ماشىنىنىڭ ئۈزلۈكسىز ھەركەتلىنىۋاتقانلىقىنى كۆردى-دە، ئىنتايىن ھەيران بولۇپ، تۆۋەنلەپ ئۇچتى.

ئۇ يەردە قەغەزدەك نېپىز پولات تاختىلار بېسىلىپ چىقىۋېتىپتۇ. پولات تاختاي ئاستىدىكى «رادىئاكتىپ ئۆلچە-مىتەر» ئۈزلۈكسىز ھالدا نۇر چىقىراتتى. پولات تاختا ئۈستىدىكى ھىساپلاش ماشىنىسى بولسا، پولات تاختىدىن ئۆتكەن نۇرنىڭ كۈچلۈك-كۈچسىزلىكىگە ئاساسەن، تاختىنىڭ قېلىن-نېپىزلىقىنى تەكشۈرەتتى. سۈن ۋۇكۇڭ بىلەن قىلىدى-كى نۇرمۇ بىللە كەلدى. شۇنداق

قىلىپ، نۇر بىردەم كۆپىيىپ بىردەم ئازىيىپ، ھىساپلاش ماشىنىسى قالايمىقانلىشىپ كەتتى. ھىساپلاش ماشىنىسىنىڭ كۆرسەتكۈچ ئىسلى توختىماي ھەركەتلەنگەچكە، ئاپتو-ماتىك ييسلاش ماشىنىمۇ شۇنىڭغا ئەگىشىپ، توختىماي ئۆزگىرىپ تۇردى. نەتىجىدە بىر يېرى قېلىن، بىر يېرى نېپىز، دولقۇنسىمان پولات تاختىلار بېسىلىپ چىقتى. بۇ

AltunOq

پولات تاختىلار ئالدى تەرەپتىكى كېسىش، يوگەش ماشىنىلىرىنى يۈتۈنسلەي يۈزۈپ قويىدى.

بۇ چاغدا پولات يېسىلاش سېخىنىڭ تولۇق بىلەن ھەركەتلىنىدىغان ئىشىگى تۈزلۈكىدىن تاقىلىپ قېلىپ، ئېلېكتىر قوڭغۇرىقى چېلىنىپ كەتتى. سېخ جۇرنىلى — رومان مەستانىسى ئىدى. ئۇ ئەزەلدىنلا بۇ بىر يۈرۈش ئاپتوماتلاشقان ماشىنىلاردىن چاتاق چىقمايدۇ، دەپ ماختاپ، دائىم بىخارامان ئولتۇرۇپ رومان ئوقۇيتتى. ھازىر ئۇ پاي-پېتەك بولۇپ رومانىنى تاشلىۋەتتى-دە: «چاتاق چىقتى! چاتاق چىقتى!» دەپ ۋاقىرىغىنىچە، چوڭ تىپتىكى پولات يېسىلاش ماشىنىسى تەرەپكە قاراپ يۈگۈردى. ئەمەل ھەرىسىگە ئايلىنىۋالغان سۇن ۋۇكۇڭ ئۇنىڭ بۇنداق دەھشەتلىك ئاۋازىدىن قورقۇپ كېتىپ ئاللىبۇرۇن قېچىپ كەتكەن ئىدى.

سېخ مۇدىرى بىلەن تېخنىك ئىشچى بىر ھازا تەكشۈرۈپ ئازراقمۇ چاتاق تاپالمىدى، توكنى ماڭغۇزۇش بىلەن، گويا ھېچ ئىش بولمىغاندەك، ماشىنىلار ئاۋالقىدەكلا مېڭىۋەردى.

— شۈكرى، — دېدى سېخ مۇدىرى ئارامىغا چۈشۈپ، ئەمما، بۇ ئىش ئۇنى گاڭگىرىتىپ قويدى: ئەجەبا، ئۇ رومان كۆرۈۋېتىپ، ئۇخلاپ قېلىپ چۈش كۆرگەنىدىمۇ؟

— ھەي، دۇنيا دېگەندە ئاجايىپ ئىشلار بولىدۇ-دە، — ئۇ غۇدۇڭشۇپ قويۇپ، ھېلىقى رومانىنى يەردىن ئاۋايلاپ ئېلىپ يانچۇقىغا سالدى.

سۇن ۋۇكۇڭ نەگە ئۇچۇپ كەتكەندۇ؟ ھەي! ئۇ ماشىنىسازلىق زاۋۇتىدىكى مۆجىزىلەرنى كۆرگىلى كېتىپتۇ. ئۇ يەردە «رادىئاكتىپ ئېلېمېنت» ۋە ھېسابلاش ماشىنىسى

ئارقىلىق ئاتوم پاراۋوزى چاقىنىڭ ئىچكى قىسمىدا يېرىق بار-يوقلۇقى تەكشۈرۈلەتتى. ئېلېمېنتنىڭ نۇرى چاقىنىڭ ئىچىدىن ئۆتكەندە، چاقتا يېرىق بولسا، ھېساپلاش ماشىنىسىدىن كۆرۈۋالغىلى بولاتتى.

بۇ زاۋۇتتىن يارىماس مەھسۇلات بەك ئاز چىقاتتى، لېكىن ھازىر سۇن ۋۇكۇڭ ئۇ يەردە ئۇچۇپ يۈرۈپ، ھېساپلاش ماشىنىسىنى قالايمىقانلاشتۇرۇۋەتتى. ئىنژېنېر سۇن ۋۇكۇڭنىڭ كەلگىنىنى نەدىن بىلسۇن؟ ئۇ چاق ئۆلچەمگە مۇۋاپىق بولماي قاپتۇ دەپ ئويلاپ، ئۇلارنى پىچكە سېلىپ قايتىدىن ئىشلەشكە بۇيرۇدى. شۇنداق قىلىپ، نەچچە ئون دانە چاق ئىسراپ بولدى.

سۇن ۋۇكۇڭ ئۆزىنىڭ شۇنچە ئاۋارىچىلىق تېرىغانلىقىنى زادى بىلمەيتتى. ئۇ يەنە غوڭۇلداپ بوياقچىلىق زاۋۇتىغا ئۇچۇپ باردى. بوياقچىلىق زاۋۇتىدىمۇ «رادىئاكتىپ ئېلېمېنت» ۋە ھېساپلاش ماشىنىسى بار ئىدى. بۇلار رەختلەر رەڭگىنىڭ

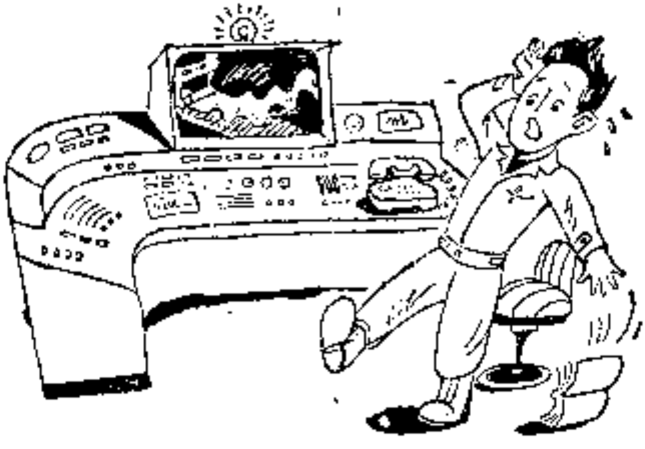

ئاچ ياكى قىيىنچىلىقنى تەڭشەش ئۈچۈن ئىشلىتىلەتتى. سۈن ۋۇكۇڭ كېلىش بىلەنلا، ھېساپلاش ماشىنىسىنىڭ تېلى ھەركەتلەنگىلى تۇردى. نەتىجىدە، بۇ يەردىمۇ چاتاق چىقىپ تەچچە ئون تاي رەخت ئالا ـ بۇلا بويىلىپ چىقتى.

ئەينەك زاۋۇدىغا بېرىپ تويىنغۇسى كەلگەن سۈن ۋۇكۇڭ ئۇ يەرگە بېرىپلا، ئەينەك زاۋۇدىنى كېرەكسىز مەھسۇلات ئىشلەيدىغان قىلىپ قويىدى. سۈن ۋۇكۇڭ قەغەز زاۋۇدى، سوپياۋ زاۋۇدى، كاۋچۇك زاۋۇدى... قاتارلىق زاۋۇتلارنىمۇ قىدىرىپ يۈرۈپ، ئۇ يەرلەرنىڭ ھەممىسىدە چاتاق چىقىردى. ئۇ زاۋۇتلاردىمۇ «رادىئاكتىپ ئېلېمېنت» ۋە ھېساپلاش ماشىنىسى بولغاچقا، سۈن ۋۇكۇڭنىڭ قولىدىكى «رادىئاكتىپ ئېلېمېنت» ھېساپلاش ماشىنىسىنى قالايمىقانلاشتۇرۇۋېتىپ مالىماتاڭچىلىقنىڭ چىقىشىغا سەۋەپ بولدى.

(ئاخىرى كېيىنكى ساندا)

سۈرئەتتە ئەڭ تېز نەرسە

دۇنيادا سۈرئەتتە ئەڭ تېز نەرسە نۇر. نۇرنىڭ سېكۇنتلۇق تېزلىكى تەخمىنەن 300 مىڭ كىلومېتىر كېلىدۇ. يەر شارىدىن قۇياشقىچە بولغان ئارىلىق 150 مىليون كىلومېتىر كېلىدۇ. نۇر بۇ مۇساپىنى 8 مىنۇتتىلا بېسىپ بولىدۇ.

ئەنگلىيە مەكتەپلىرىدىكى تەن جازاسى

فرانسىيە 1881-يىلىلا مەكتەپلەردە تەن جازاسىنى مەنئى قىلغان. نورۋېگىيە 1936-يىلى، ئىسپانىيە 1967-يىلى، ئىرلاندىيە 1983-يىلى ئارقا-ئارقىدىن مەكتەپلەردىكى تەن جازاسىنى مەنئى قىلدى.

ئەمما، ئەنگلىيىدىكى مەكتەپلەردە تەن جازاسى ئىمتىيازنى قوغداش ئۇسۇلى سۈپىتىدە تاھازىرغىچە داۋاملىشىپ كەلمەكتە.

توققۇز ياشلىق دېسموند بىر كۈنى مەكتەپتىن يىغلىغان پېتى ئۆيىگە قايتىپ كەلدى، ئاپىسى ئوغلىنىڭ ئىككى كاسىسىنى قىر چىقىپ كەتكەنلىكىنى كۆردى، ئۇ، بۇنىڭ چىۋىق ئىزى ئىكەنلىكىنى بىلگەندىن كېيىن ئاچچىقىدىن تىترەپ كەتتى. ھالبۇكى بۇ مەكتەپ ئىمتىيازىغا ئازراق خىلاپلىق قىلىپ قويغان دېسموندنىڭ ئاقىۋىتى. مەكتەپ تۈزۈمىگە خىلاپلىق قىلىپ قويغان ئەنگلىيە ئۆسمۈرلىرى ئەنە شۇنداق تەن جازاسىغا ئۇچرايدۇ.

ب د ت نىڭ كىشىلىك ھوقۇق كومىتېتى يېقىندا بۇنداق تەن جازالىرىنى ئەيىپلىدى، فرانسىيىنىڭ ستراسبورگ شەھىرىدىكى ياۋروپا كىشىلىك ھوقۇق سوتى، ئەنگلىيە مەكتەپلىرى ئاتا-ئانىلارنىڭ ئارزۇسىغا ھۆرمەت قىلىشى شەرت دېگەن ھۆكۈمنامىسىنى چىقاردى.

ئەنگلىيە ماتائۇرپ ساھەسىدىكى ئەڭ چوڭ ئوقۇتقۇچىلار تەشكىلاتى بولغان پۈتۈن ئەنگلىيە ئوقۇتقۇچىلار بىرلەشمىسى بۇ ياۋايىلارچە ئۇسۇلنى ئىسكار قىلىشنى تەلەپ قىلدى. ئۇلار نۇرغۇنلىغان ئەمەلىي پاكىتلارنى كۆرسىتىپ، تەن جازاسىنىڭ ھېچقانداق پايدىسى يوقلۇقىنى ئىسپاتلىدى، ئەمما ھۆكۈمەت تەن جازاسىنى يەنىلا قوغداپ كەلمەكتە.

ماتېرىياللاردىن: غوپۇر نۇردۇن

شىنجاڭنىڭ يانتاق شېكىرى (تەرەنجۇبىل)

ئابدۇقادىر يۇنۇس

شىنجاڭنىڭ بىپايان زېمىنىدا بىر-بىرىگە ئوخشىمايدىغان تۈرلۈك-تۈمەن ئۆسۈملۈكلەر ئۆسىدۇ، ئۇلار گۈزەللىكى بىلەن كىشىلەر قەلبىنى مەھلىيا قىلىپلا قالماي، بەلكى ئۆزىنىڭ ئوزۇقلۇق ۋە دورىلىق قىممىتى بىلەن ئىنسانلارغا شىپالىق بەخش ئېتىدۇ. يانتاق شېكىرى ئەنە شۇلارنىڭ بىرىدىندۇر.

يانتاق شېكىرى كۆپىنچە قۇرغاق بوز يەرلەردە ۋە جاڭگاللىقلاردا ئۆسىدۇ، ئۇنىڭدا قەنت ماددىسى كۆپ.

يانتاق شېكىرى كۆپ يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈكلەر گۇرۇپپىسىغا مەنسۇپ بولۇپ، ئۇنىڭ غولى 40 — 60 سانتىمېتىر ئېگىزلىكتە ئۆسىدۇ، كۆپ شاخلىنىدۇ، يوپۇرمىقى قاتتىق ۋە تۇخۇمسىمان، يۈزى يېشىل، دۈمبىسى ئاقۇش كۆك رەڭ بولۇپ، نۆۋەتلىشىپ ئۆسىدۇ، يوپۇرماق قولتۇقىدا ئۇزۇن تىكىنى بولىدۇ. گۈلى كېپىنەك شەكلىدە، رەڭگى قىزغۇچ سۆسۈن، مېۋىسى قاسىراقلىق، تەسۋىسىمان بولىدۇ. ئۇرۇقى دۈگىلەك، قارامتۇل بىغىررەڭ كېلىدۇ. بۇ ئۆسۈملۈك قۇرغاقچىلىققا، شامال، قۇملارنىڭ شىددەتلىك ھۇجۇمىغا بەرداشلىق بېرەلەيدۇ. گەرچە قۇم بېسىۋالسىمۇ، بىرنەچچە كۈندىن كېيىنلا يەنە قۇملارنى يېرىپ كۆكلەۋېرىدۇ. بىر

تۈپ يانتاق شېكىرى ئۆزىنىڭ ئەتراپىدا ئۈچ مېتىر دائىرە ئىچىدىكى قۇملارنى تۇرغۇنلاشتۇرالايدۇ. ياز پەسلىدىكى يۇقۇرى تېمپېراتۇرا ئۆسۈملۈكلەردىكى سۇنى پارغا ئايلاندۇرىدۇ، نەتىجىدە يانتاق شېكىرىنىڭ يوپۇرماقلىرىدا ئاقۇش سېرىق رەڭلىك شالاڭشىق شېكەر شىرنىسى ئاجرىلىپ چىقىپ، كىچىك دانىچە بولۇپ قېتىپ قالىدۇ. مانا بۇ — يانتاق شېكىرى دېيىلىدۇ. ياخشى ئۆسكەن بىر تۈپ يانتاقتىن 100 گىرامدىن كۆپرەك شېكەر ئالغىلى بولىدۇ.

يانتاق شېكىرى — مىللىي تېبابەتچىلىكتىكى دورا بولۇپ، بەدەننى قۇۋۋەتلەندۈرۈش، ئاغرىق توختىتىش ئۈنۈمىدارىغا ئىگە. دىزېنتېرىيە، ئىچ سۈرۈش، قورساق ئاغرىش قاتارلىق كېسەللەردە يانتاق شېكىرىدىن ئۈچ مىسقال ئېلىپ قايناق سۇ بىلەن ئىچسە دەرھال ئۈنۈم بېرىدۇ. ھۆل يانتاق ئۇرۇقىنى يانچىپ، شىرنىسىنى ئاغرىق چىشقا سۈركىسە، چىش ئاغرىقىنى توختىتىدۇ.

ئېلىمىزنىڭ قەدىمكى كىتابلىرىدا يانتاق شېكىرى توغرىسىدا يېزىلغان خاتىرىلەر بار. مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئۆتكەن ئالىم لى شىجېن «دورا ئۆسۈملۈكلىرى قامۇسى» دېگەن كىتابىدا يانتاق شېكىرىنى ئالاھىدە تىلغا ئالغان، كىتابىنىڭ «تىكەنلىك ھەسەل» دېگەن قىسمىدا: «يارغول (تۇرپاننىڭ غەربىدە، تەخمىنەن 40 كىلومېتىر) قومۇلۇقلىرىدا بىر خىل تىكەنلىك چۆپ بار»، ئۇ «سۆڭەك ئاغرىش، قىزىتما، يۆتەل، دىزېنتېرىيە، تولۇپەيلىدىن قان كېلىش، ئىشتەيى تۇتۇلۇش، قان توختىماسلىق، ئىچى پۇشۇش...لارغا داۋا بولىدۇ» دەپ خاتىرىلەنگەن. تۇرپان رايونىدىكى بولۇپمۇ تۇرپاننىڭ يارغول، ئىدىقۇت قاتارلىق جايلىرىدىن چىققان يانتاق

شېكىرى ئەزەلدىن داڭلىق بولۇپ كەلدى. چۈنكى بۇ جايلارنىڭ ھاۋا كلىماتى يانتاق شېكىرىنىڭ ياخشى ئۆسۈشىگە قولايلىق شارائىت يارىتىپ بېرىدۇ.

قەدىمقى زامانلاردا تۇرپان رايونىدىن چىققان يانتاق شېكىرى بىر خىل ئەتىۋارلىق تەبىئىي مەھسۇلات ھېسابلىناتتى. شۇڭا ئىچكى ئۆلكىلەردىكى مەرتىۋىلىك ئەمەلدارلار شىنجاڭنىڭ يانتاق شېكىرىنى كۆپلەپ ئىستېمال قىلاتتى.

كۇئېنلۇن تېغى

كۇئېنلۇن تېغى سىستېمىسى پامىر ئېگىز تەكشىلىكىدىن باشلىنىپ، سىچۈەننىڭ غەربىگىچە (سەيدام ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىغىچە) سوزۇلغان. ئاسىيا قىتئەسى بويىچە ئەڭ ئۇزۇن تاغ سىستېمىلىرىنىڭ بىرسى بولغان كۇئېنلۇن تېغى ئۇرغۇنلىغان پاراللېل تاغ تىزمىلىرىدىن تەركىب تاپقان، ئۇنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 2500 كىلومېتىر (شەرقىي مېرىدىئان 77°—150° ئارىسىدا) كېلىدۇ. كۇئېنلۇن تېغىنىڭ شىنجاڭ دائىرىسىدىكى ئۇزۇنلۇقى 1800 كىلومېتىرغا يېتىدۇ، كەڭلىكى 150 كىلومېتىردىن ئاشىدۇ. ئۇ شىنجاڭ بىلەن تارىم ۋە سەيدام ئويمانلىقى ئارىسىغا جايلاشقان. كۇئېنلۇن تېغى جەنۇبقا ياي شەكلىدە تومپىيىپ چىققان بولۇپ، شەرقىي قىسمى چارقىلىقنىڭ جەنۇبىغىچە بارىدۇ.

كۇئېنلۇن تاغلىرى دېڭىز يۈزىدىن 4 مىڭ مېتىر ئېگىزلىككە جايلاشقان. يەركەنت دەرياسى بىلەن قارىقاش دەرياسىنىڭ ئەڭ يۇقىرى ئېقىمىدىكى تاغلار قارا كۇئېنلۇن

تاغلىرى دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ تاغنىڭ غەربىي قىسمىنىڭ كەڭ-
لىكى 100 كىلومېتىر بولۇپ، شەرققە قاراپ 300 كىلومې-
تىرغىچە كېڭىيىپ بارىدۇ. تاغ ئومۇرتقىلىرىنىڭ ئوتتۇرىچە
ئېگىزلىكى 6 مىڭ مېتىر بولۇپ، كۆپلىگەن تاغ چوققىلىرى-
نىڭ ئېگىزلىكى 6 مىڭ 700 مېتىر ئەتراپىدا، بەزىلىرى
مىڭ مېتىردىنمۇ ئاشىدۇ. ئېگىزلىكى 7 مىڭ 546 مېتىر كې-
لىدىغان مۇز تاغ بىلەن قوڭۇر تاغ رايونلىرىنىڭ ئومۇمىي
مۇزلۇق مەيدانى تەخمىنەن 630 كۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ.
ئۇنىڭدىكى ئومۇمىي جۇغلانما سۇ مىقدارى 45 مىليارت
كۇبمېتىر بولۇپ، مىليون يىللاردىن بۇيان تارىم تۈزلەڭلى-
كىدىكى بوستانلىقلارنى سۇغۇرۇپ كەلمەكتە. كۇئېنلۇننىڭ
شىمالىي ئېتىكى (تارىمغا قاراپ تۇرغان تەرىپى) جەنۇبىي
ئېتىكىگە قارىغاندا تىكرەك بولۇپ، تارىم ۋە سەيدام ئويمانلىقلىرى-
دىكى دەريا ۋادىلىرى كۇئېنلۇن تاغلىرىنىڭ غەربىي ۋە ئوت-
تۇرا قىسىملىرىنى كېسىپ ئۆتىدۇ.

كۇئېنلۇن تاغلىرى جۇغراپىيىلىك ئورنى، گېئومورفو-
لوگىيىسى ۋە گېئولوگىيىلىك قۇرۇلمىسىغا ئاساسەن، غەربىي
كۇئېنلۇن تاغلىرى، ئوتتۇرا كۇئېنلۇن تاغلىرى ۋە شەرقىي
كۇئېنلۇن تاغلىرىدىن ئىبارەت. كۇئېنلۇن تاغلىرى مەملىكە-
تىمىزنىڭ تارىخىي ۋە مەدەنىيىتىدە چوڭ تەسىر پەيدا قىل-
غان تاغلار بولۇپ، مەملىكىتىمىزنىڭ قەدىمقى كىتابلىرىدا ئۇ
ھەققىدە نۇرغۇن خاتىرىلەر بار. جۇڭگونىڭ مەدەنىيەت بۆ-
شۈكى بولغان خۇاڭخې دەرياسى كۇئېنلۇن تاغلىرىدىن باش-
لىنىدۇ. چوگولى چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 8 مىڭ 611 مې-
تىر ئېگىز، ئۇ كۇئېنلۇن تېغىدىكى ئەڭ ئېگىز چوققا. دۇنيا
بويىچە ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان بۇ چوققا قەشقەر را-

يونىغا جايلاشقان بولۇپ، جەنۇبىي تەرىپى پاكىستانغا تۇتىشىدۇ. جۇڭگو-پاكىستان ھاۋا قاتناش يولىمۇ مۇشۇ چوققىنىڭ ئۈستىدىن ئۆتىدۇ. ئۇ چوققا دۇنيا بويىچە ئەڭ ئېگىز جومولانگما چوققىسىدىن 237 مېتىر تۆۋەن، يەركەنت دەرياسى چوگولى چوققىسىدىن باشلىنىدۇ. چوگولى — تاجىكچە سۆز بولۇپ، «ئېگىز چوققا» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ.

كۇئېنلۇن تاغلىرى رەڭگا-رەڭ قاشتېشى كانى ۋە مەشھۇر يىپەك يولى بولۇش سۈپىتى بىلەنلا دۇنياغا مەشھۇر بولۇپ قالماستىن، ھەر خىل مېتال كانلىرى بىلەنمۇ داڭ چىقارماقتا. بۇ يەردىن ۋانادىي، نىكېل، مىس، تۆمۈر، ئالتۇن، كۆمۈر، سلىيودا، تاشپاختا (ئاسبېس)، كورۇند، سېرىق تۆمۈر رۇدىسى، ھاك، فلىيورىت قاتارلىق كان بايلىقلىرى چىقىدىغانلىقى دەسلەپكى قەدەمدە ئېنىقلاندى.

(94-بەتتىكى تېپىشماقنىڭ جاۋابى)

ھەقىقەتەن ئېيىق ئالدىنىپ قالغان. چۈنكى تۈلكە ئۆزىنىڭ ئىككى باش سەۋزىسى بەدىلىگە ئىككى باش سەۋزىدىن تەقسىم قىلىنغان بىر قاچا شورپا ئىچتى. دېمەك، قازانغا چۈشكەن سەۋزىسىنى ئۆزى يەپ بولدى. قاقىر ئىچكەن بىر قاچا شورپا بەدىلىگە كەلگەن تالتە بېلىق ئەلۋەتتە ئېيىقنىڭ بولۇشقا تېگىشلىك. بۇنىڭدا تۈلكىنىڭ ھەققى يوق ئىدى. ئېيىق ھېسابنى توغرا قىلماي، تەبىئىي ھالدا تۈلكىگە ئالدىنىپ قالغان.

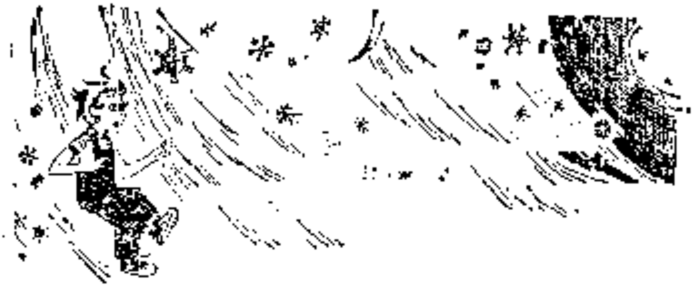

كېتىي ۋە ئېلېكترونلۇق ھېساپلاش ماشىنىسى

فرېد دېڭاچېنو (ئامېرىكا)

— كېتىي، ئېلېكترونلۇق ھېساپلاش ماشىنىسىنى ئەكەلدىم، — ئاپتوموبىلدا ئولتۇرغان دادىسى مەكتەپ دەرۋازىسىدىن چىقىۋاتقان كېتىيگە خوشال ھالدا توۋلىدى.

— راستمۇ؟ مەن ئويناپ باقسام بولامدۇ؟

— ئەلۋەتتە، — دادىسى سۆزلەۋېتىپ ئىشىكنى ئاچتى-دە، كېتىينى ئاپتوموبىلغا چىقاردى.

كېتىي ئۆيىگە كېلىش بىلەنلا ماشىنىدىن چۈشۈپ ئۆيىگە يۈگۈردى. ئۈستەل ئۈستىدە ئېلېكترونلۇق ھېساپلاش ماشىنىسى تۇراتتى. بىراق، ئۇ كېتىينىڭ ئويلىغىنىدەك ئەمەس ئىدى، ماشىنا ئادەمگىمۇ ئوخشىمايتتى، ئۈستىدە نۇر چېچىپ تۇرغان چىراقلارمۇ يوق ئىدى. ئادەتتىكى تېلېۋىزورغىلا ئوخشايدىغان بۇ ئاپپاراتنىڭ ئالدىغا خەت بېسىش ماشىنىسى ئورنىتىلغان ئىدى.

دادىسى كۈلۈپ تۇرۇپ بىرنەچچە كۇنۇپكىنى بېسىۋې-

AltunOq

دى، ئېلېكترونلۇق ھېساپلاش ماشىنىسىنىڭ ئېكرانىدا چۇ-رۇقلاپ سايراپ تۇرغان بىر كۆك شاتۇتى كۆرۈندى، كېتىي خۇش بولۇپ كەتتى:

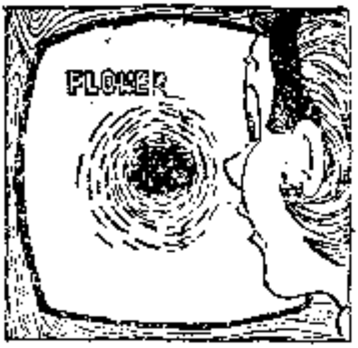

— ۋاھ، شاتۇتى! سېنى سىناپ باقايمۇ؟

— سەن FLOWER① دېگەن سۆزنى تەشكىل قىلىدىغان ئالتە ھەرىپنى باسقىن، مەن ئېلېكترونلۇق ھېساپلاش ماشىنىسىنىڭ قانداق خىزمەت قىلىدىغانلىقىنى ساڭا ئېيتىپ بېرىمەن. ئېلېكترونلۇق ھېساپلاش ماشىنىسىنىڭ ئىچكى قىسمى ئىنتايىن ئۇششاق ئەسۋاپلاردىن قۇرۇلغان، ئۇ يەردىكى زاپاس ئەسۋاپلار گازارمىسىدا بىر «پولك كوماندىرى» بار، ئېلېكترونلۇق ھېساپلاش ماشىنىسىغا بېرىلگەن بۇيرۇق دائىم ئاۋۋال شۇ پولك كوماندىرىغا بارىدۇ، ئاندىن ئۇ ھەممە ياقنى چېپىپ، باشقا قىسىملاردىكى «خىزمەتچىلەر»گە قانداق ئىشلەش كېرەكلىكىنى ئۇقتۇرىدۇ.

كېتىي FLOWER دېگەن سۆزنى تەشكىل قىلىدىغان ھەرپلەرنى بېسىۋېتىپ ئېكرانغا يېقىنراق سۈرۈلۈۋىدى، ئېھتىياتسىزلىقتىن تېيىلىپ ئالدىغا يىقىلىپ چۈشتى، قىزىق ئىش، ئۇ، ئېكرانغا ئۇسسۇۋالماي ئەينەكتىن ئۆتۈپ، خۇددى تاغدىن دومىلىغاندەك موللىغىپتىپ، ئېلېكترونلۇق ھېساپلاش ماشىنىسىنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتتى.

① FLOWER — ئىنگلىزچە گۈل دېگەن سۆز

يىقىلىپ گاراڭ بولۇپ قالغان كېتىي ئەتراپتا ئۆيدەك چوڭلۇقتىكى قار تۈچتۈنلىرىنى كۆردى. ئەسلىدە، ئېلېكترونلۇق ھەساپلاش ماشىنىسىنىڭ ئىچىدە قار يېغىۋاتقان ئىكەن، كېتىينىڭ ئۆزىمۇ كىچىككىنە بىر تەرسىگە ئايلىنىپ قاپتۇ.

«گۇپ» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ، ئۇ قېلىن قار ئىچىگە چۆكۈپ كەتتى. ئۇ يامىشىپ چىقىپ كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ قارىۋىدى، ئالدىدا بىر تۈلكە ئادەمنىڭ تۇرغانلىقىنى كۆردى.

— ھەي! مەن ئېلېكترونلۇق ھەساپلاش ماشىنىسىنىڭ ئىچىدىكى پولك كوماندىرىڭىز دەيمەن؟— دەپ سورىدى كېتىي.

— شۇنداق، مۇقىم زاپاس ئەسۋابلار گازارمىسىغا تۇيۇنغىلى كەلگەنلىكىڭىزنى قارشى ئالىمەن. بۇ يەر مېنىڭ بۇيرۇق كۈتۈش ئورنۇم،— دېدى پولك كوماندىرى.

— ماشا گۈل كېرەك!— دېدى كېتىي ئورنىدىن لەپپىدە سەكرەپ تۇرۇپ.

— ماقۇل. بىراق، بىز ئاساسىي ماشىنا بىناسىغا بېرىپ، خەۋەرچى ئادەمچاقلارنى چاقىرىپ كېلىشىمىز كېرەك— پولك كوماندىرى سۆزلىگەن پېتى قارلىقتا چوڭ-چوڭ قەدەم تاش-

لاپ كېتىپ قالدى، كېتىپ ئۇنىڭ كەينىدىن مېڭىپ ئارانلا
ئۈلگۈرەتتى.

ئەتراپ ئاپئاق قارغا پۈركەنگەن ئىدى. ئۇلارنىڭ قانچە-
لىك ماڭغانلىقى نامەلۇم، پولك كوماندىرى تۇساتتىن توختى-
دى، كېپتى ئۇنىڭ دۈمبىسىگە ئۇسسۇۋالغىلى تاسلا قالدى.
كېپتى رەڭگى سېلىپ قارىۋىدى، ئالدىدا بىر قاتار كىچىك ئۆي-
لەر كۆرۈندى، چىرايلىق سېلىنغان بۇ ئۆيلەرنىڭ شەكلى-
بۆلەكچىلا ئىدى. ئۇ سوراي دېيىشىگە، پولك كوماندىرى:

— بۇ، خەۋەرچى ئادەمچاقلارنىڭ ئۆيى. ھەر بىر ئادەم-
چاق بىر ھەرپ يەكى سانغا ۋەكىللىك قىلىدۇ، — دېدى، ئان-
دىن قولىدىكى كانايني كۆتۈرۈپ:

— مېنىڭ كانىيىم «تى» ۋە «تا» دېگەن ئىككى ئاۋاز-
نىلا چىقىرالايدۇ، بىراق بۇ ئىككى ئاۋاز مىڭلىغان، ئونمىڭلىغان
ئاھاڭلارنى ھاسىل قىلىدۇ، ھەر بىر ئادەمچاقنىڭ ئۆز ئاھاڭى
بار، قېنى ئەمىسە ئاڭلا!

«تى - تا - تى - تى - تى، تا - تا - تى» ئۇ بۇ ئاھاڭنى
چېلىش بىلەنلا، ئۈستىگە «F» ھەرپى يېزىلغان ئادەمچاق
ئۆيىدىن يۈگۈرۈپ چىقىپ، قارلىق يەردە تۇرغان بىر نەچچە
جانىنىڭ ئىچىدىكى ئىككىنچىسى چانىغا سەكرەپ چۈشتى.
پولك كوماندىرى يەنە كاناي چېلىپ بەش ھەرپنى چاقىر-
دى. ئۈستىگە ھەرپ يېزىلغان بۇ بىرنەچچە ئادەمچاق ئىك-

كىنچى چانىنىڭ كەينىدىكى بىرنەچچە چانىغا تەرتىپ بويىچە سەكرەپ چۈشۈپ، «FLOWER» دېگەن سۆزنى تەشكىل قىلدى، كېيىنكى يۈگۈرۈپ بېرىپ بىرىنچى چانىغا سەكرەپ چۈشتى-دە، پولك كوماندىرىغا قاراپ:

— ماڭايلى! — دېدى.

پولك كوماندىرىمۇ چانىغا چىقتى، چانىلار مۇز توڭلىغان يانباغىردىن تۆۋەنگە قاراپ ئوقتەك ئۇچتى، كېيىنكى شاتلىققا چۆمدى، بىراق ئۇنىڭدا بىر ئاز قورقۇنۇشمۇ بار ئىدى.

پولك كوماندىرى يانچۇقىدىن بىر ئالتۇن سائەتنى چىقىرىپ قاراپ قويدى-دە:

— كېچىكىپ قالىدىغان بولدۇق، بۇ ئادەمچاقلار ئاساسىي ماشىنا بىناسىغا بىر سېكۇنت كېچىكىپ قالغۇدەك بولسا، كېيىنكى كۈنى كۆرەلمەيدۇ. غەيرەت قىلىڭلار! تېز! — دېدى.

چانىلار يانباغىردىن پەسكە چۈشۈپ سۈرئەتنى ئاستىلاتتى، ئاخىرى كونا ئۆستەڭدە سېلىنغان غايەت زور بېكەتنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا توختىدى، بۇ جاي ئاساسىي ماشىنا بىناسى ئىدى، پولك كوماندىرى چانىدىن چۈشۈۋېتىپ:

— بارلىق بۇيرۇقلىرىمىز مۇشۇ يەردىن ئۆتىدۇ. تېز بولۇڭلار! — دېدى-دە، كېيىنكى ۋە خەۋەرچى ئادەمچاقلارنى باشلاپ، بىنانىڭ ئىچىگە ئېتىلىپ كىرىپ كەتتى.

ئاساسىي ماشىنا بىناسىنىڭ ئىچى ئازادە بولۇپ، ھەممەيلەن ئالدىراش ئىشلەۋاتاتتى. غەلىتە ماشىنا چۆگىلەۋاتاتتى، ئۇ ئىسلەرگەندۇ تۈزلۈكسىز ئۇرۇلۇپ، «تاراق-تۇرۇق» ئاۋاز چىقىراتتى: توپ-توپ تېتىك، شوخ خەۋەرچى ئادەمچاقلار ماشىنىنى تۈركۈم-تۈركۈملەپ ئايلىنىپ جىمىپ يۈرۈشەتتى.

— ئاۋۇ ئۈستۈل ئويناۋاتقانلار ھەرب ئادەمچاقلار، ئۇلار بىرىكىپ ئەڭ سۆزلەرنى تەشكىل قىلىدۇ. ئاۋۇ قونۇش ماشىنىسى، ئۇنىڭ ئۈستىدىكى سان ئادەمچاقلار بېشى سانلارنى تەشكىل قىلىدۇ، — دەپ چۈشەندۈردى پولك كوماندىرى.

كېتىمنىڭ ئايلىنىۋاتقان چاقنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ئويىنغۇسى كېلىپ كەتتى، بىراق، ئۇ بۇرۇلۇپ قاراپ پولك كوماندىرى ۋە ھەرب ئادەمچاقلارنىڭ خۇددى مۇز تېيىلىۋاتقاندەك ئوياقتىن-بۇياققا تېيىلىپ يۈرگەن بىر توپ ھەربلەرنىڭ ئارىسىغا كىرىپ كەتكەنلىكىنى كۆردى-دە، ئالدىراپ ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلىدى.

كېتىمي ھەربلەر ئارىسىغا كىرىپ، پولك كوماندىرى ۋە باشقىلارنى تەستىكتە تاپتى. بۇ چاغدا، ئۇ ئاتىسىنى ماشىنا بىنانىڭ مەركىزىگە كېلىپ قالغان ئىدى. بۇ يەردە كاۋچۇكتىن ياسالغان بىر ئۇزۇن جوزا بولۇپ، ئۇنىڭ ئۈستى ھۆججەت خالتىلىرى بىلەن تولغان ئىدى، جوزىنىڭ كەينىدە قەغەز باغلىغۇچىلار دۆۋىلىنىپ تۇراتتى، بىر ئادەم چاق تەرلەپ-پىشىپ ئىشلەۋاتاتتى. پولك كوماندىرى يېنىدىن شەمشىرىنى سۇغۇرۇۋېلىپ ئۇنىڭ بىلەن ئادەمچاقنى نوقۇپ قويدى-دە:

— مۇندەرىجىچى، دىققەت! — دەپ ۋارقىرىدى.

مۇندەرىجىچى پۈرژىنىدەك ئاتتىپ تۇردى-دە، پولك

كوماندىرنى چاس بىرىپ تۇرۇپ:
— ھەر قانچە تېز ئىشلىگىنىم بىلەنمۇ بىكار، كېتىپنىڭ دادىسى مۇئەللىمچە دەپتىرىدىكە شۇنچىۋالا ئادرېسنى ئامانەت قويۇپ قويغاچقا، قەغەز باغاقچىلار تاغدەك دۆۋىلىنىپ كەتتى-مەن تېز ئىشلىگىنىم بىلەن ئۇ يوپيۇرۇقنى تېخىمۇ تېز يېرىۋاتىدۇ! — دەپ غۇدۇڭشىدى.
— ئۇنىڭ بىلەن چاتىقىڭ بولمىسۇن! ئاۋال ماۋۇ ئىشنى تۈگەت، — غەزەپ بىلەن گۈكىرىدى پولك كوماندىرى.

ھەرپ ئادەمچاقلار نەۋۋەت بىلەن ئالدىغا چىقىپ، ئۆزلىرى ۋەكىللىك قىلىدىغان ھەرپلەرنىڭ ناھايىتى جاراڭلىق ئاۋاز بىلەن ئېيتتى.

مۇئەللىمچى شوتا ئۈستىگە چىقىپ، باغاقچىلار دۆۋىسىگە تۇرغۇزدەك شوڭغۇدى. سال ئۆتمەكىنىدىن كېيىن قەغەزلەر دۆۋىسىدىن بىر قول سوزۇلۇپ چىقتى، قولىدا بىر ۋاراق قەغەز تۇراتتى. كېتىپ يۈگۈرۈپ بېرىپ قەغەزلەر دۆۋىسىگە چىقتى-دە، قولىدىن ھېلىقى قەغەزنى ئالدى، پولك كوماندىرى ئادەمچاقلارنىڭ ئالدىدا ئۇياقتىن-بۇياققا مېڭىپ تۇرۇپ گۈلدۈرمامىدەك ئاۋاز بىلەن: «تارقىلىڭلار!» دەپ ۋارقىرىدى، ئاندىن قاناتلىرىغا گۈل سىزىلغان بىر ئايروپىلانغا يېتىشىپ چىقىپ، ئۇنىڭ ئىچىگە چۈشتى-دە، ساپتىكە ئارلاپ قويۇپ:
— كېتىپ، تېز چىققىن، ئايروپىلاننى ھەيدەيمەن، — دېدى.
«غۇڭ» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ ئۇلار ئاسماننى دا-

شىنا بىناسىدىن ئۇچۇپ چىقىپ كېتىۋېتىپ، مۇداپىئەچىنىڭ «يول توسايدىغان ئالۋاستىلارغا يولۇقۇپ قېلىشتىن ئېھتىيات قىلىڭلار» دەپ ۋاقىراپ قالغىنىنى ئاران ئاڭلىدى.

— يول توسايدىغانلار كىملەر؟ — دەپ سورىدى كېتى.

— ئۇ ۋەھشى ھەم ھالىگەر مەخلۇق، — دەپ جاۋاپ بەردى پولك كوماندىرى.

— ئۇ قەيەردىن كەلگەن؟

— كىشىلەر ئېلېكترونلۇق ھېساپلاش ماشىنىسىنى لايىھىلىگەندە، ماڭا ئايروپىلاننىڭ ئاساسىي ماشىنا بىناسىدىن خەۋەر مۇنارىسىغا ئۇچۇپ بېرىشى ئۈچۈن قوماندانلىق قىلىشقا ياردەملىشىدىغان بىر قاتناش ساقچىسى بېرىشى كېرەك ئىدى. كېيىن نېمە چاتاق چىقتىكىن، قاتناش ساقچىسى كەلمەي، مۇشۇ مەخلۇق كېلىپ قالدى، بۇ كاساپەت بەك قورقۇنچلۇق، ئۇ قالايمىقانچىلىق چىقىرىپلا كېلىۋاتىدۇ.

كېتىيگە تىترەك ئولىشىپ كەتتى:

— ئۇنىڭغا يولۇقۇپ قالمايلى يەنە.

ئايروپىلان تېز ۋەنگە شۇڭغۇپ، بىر چوڭ ئىمارەتتىن ئايلىنىپ ئۆتتى، ئاپلا، ھېلىقى مەخلۇق ئالدى تەرەپتە تۇرمامدۇ!

— كېلىڭلار، سىلەرگە ياردەملىشەي! — دەپ ھۆكىرىدى ئۇ.

— كارىڭ بولمىسۇن، ئۇ بىزنى ئالداۋاتىدۇ، — پولك كوماندىرى كېتىيگە پىچىرلاپ سۆزلەۋېتىپ، ئايروپىلاننى مەخلۇقنىڭ پۇتلىرىنىڭ ئارىسىدىن ھەيدەپ ئۆتتۈپ كەتتى، بىراق «تارس» قىلغان ئاۋاز چىقتى-دە، مەخلۇق ئايروپىلانغا سالما تاشلاپ، ئاغزىنى يوغان ئاچقان پېتى ئايروپىلاننى ئۆزىگە ئاستا-ئاستا تارتىشقا باشلىدى.

قورقۇپ كەتكەن كېتىي غىمىر قىلالماي قېتىپ قالدى.

— ئەمدىكى پىلاندىن تۆت سېكۇنت كېچىكىپ قالدۇق، يەنە كېچىكسەك بولمايدۇ، — دېدى پولك كوماندىرى تەمكىنلىك بىلەن، ئۇ شەمشىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ بىر شىلتىش بىلەن ئاغامچىنى كېسىپ تاشلىدى. ئايروپىلان بىرلا موللاقىپ ئۆرۈچۈپ كەتتى، مەخلۇق ئۇنى تۇتالماي قالدى.

— بىز تۇر ئىكەنتىمىز، — دېدى كېتىي ئۇنىڭغا قايىل بولۇپ.

— بىز قاناتچىلىك ئىش ئىدى. قولۇمدىكى شەمشەرگە قاراپ قويۇڭ. بۇنىڭ نامى جانغا ئەسقاتقۇچ شەمشەر! تېزرەك بولايلى، بولمىسا گۈلنى كۆرەلمەي قالىمەن.

ئايروپىلان ئالغا قاراپ ئۇچقاندەك ئۇچاتتى، كېتى ئۈستىدە بۇلۇتلار، ئاستىدا تاغ چوققىلىرىنىڭ غۇيۇلداپ ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلىقىنىلا كۆرەلەيتتى. يىراقتا، بۇلۇتلار ئارىسىدىن چوقچىيىپ چىقىپ تۇرغان ئېگىز بىنا كۆرۈندى، بىنا ئۈستىدىكى بايراق شامالدا جەۋلان قىلاتتى.

كېتى ۋاقىراپ تاشلىدى:

— قاراڭ! نېمە دېگەن ئېگىز بىنا!

— خەۋەر مۇنارىسى دېگەن شۇ. سەن ئۇ يەردىن گۈل سىزىدىغان رەسسامنى ۋە ئېلېكترونلۇق ھېساپلاش ماشىنىسى ئىچىدە باشقا ھەر خىل ئىشلارنى قىلىدىغان كىشىلەرنى تاپالايسەن.

— ئۇلارمۇ سىزگە ئوخشاش، شۇنداقمۇ؟ — دەپ سورىدى كېتى.

— ياق، خاتالاشتىڭ، — دېدى پولك كوماندىرى ئۇنىڭغا جاۋابەن، — مەن مۇقىم زاپاس ئەسۋاپلار گازارمىسىدىلا تۇرىمەن، خەۋەر مۇنارىسىدىكىلەر ماڭا ئوخشىمايدۇ، ئۇلار دائىم ھەر قېتىم ئېلېكترونلۇق ھېساپلاش ماشىنىسى ھەرىكەتلەندۈرگەندىلا ئاندىن كېلىدۇ.

كېتى قىيشىيىپ ئايروپىلان دېرىزىسىدىن سىرتقا قارىدى:

— نەگە قونىمىز؟

— ئايروپىلان ھازىر خەۋەر مۇنارىسى تەرەپكە تۆۋەنلىمەكتە، سەكرە! — دېدى پولك كوماندىرى.

كېتى پاراشيۇتنى يۆدۈپ ئايروپىلاندىن ئىرغىپ چۈشتى. پاراشيوت ئۇنىڭ بېشى ئۈستىدە ئېچىلدى. ئۇ ئاستا-ئاستا تۆۋەنلەپ، گۈل سىزغۇچى رەسسامنىڭ ئىشىكى

ئالدىغىلا چۈشتى. ۋەتاڭ... تاڭ... تاڭ! ئۇ ئىشىكنى
قاتتىق ئۇرۇشقا باشلىدى.

ئىشىك ئېچىلدى، گۈل سىزغۇچى بىرنەچچە رەسىم كىتابىنىڭ نېمە ئۈچۈن كەلگەنلىكىنى بىلگەندىن كېيىن، دەرھال رەڭ چاپلەكلىرىنى ئېلىشىپ ئىشىكنى تۇيۇقسىزدەك چېكىشتى. ئۇلار كىتابنى بىلەن بىللە بىر پولات ماشىنىنى قۇچاغلىۋېلىپ، يەر ئۈستىگە خۇددى ئوت ئۆچۈرگۈچىلەرگە ئوخشاش سىيرىلىپ چۈشۈشتى.

يەرگە چۈشۈش بىلەنلا، ئۇلار دەرھال ماشىنىغا سەكرەپ چىقىشىپ موتورنى ئوت ئالدۇرۇشتى، كىتاب كىچىكلەپ قالغانلىقتىن، ئاپتوموبىلنىڭ ئۈستىگىلا چىقىۋالالىدى. دەل شۇ ۋاقىتتا، پولك كوماندىرىمىز يېتىپ كەلدى، ئۇ ئاپتوموبىلنىڭ ئۈستىگە سەكرەپ چىقىپ:

— يۈرۈڭلار! ئاۋال ئاماسىي ماشىنا بىناسىغا، ئاندىن دوتۇلغا بارايلى، گۈل سىزغۇچى، — دېدى.

ئاپتوموبىل كەڭ بىر مەيدانغا كىردى، بۇ يەر خۇشھەشۋى ئادەمچاقلار بىلەن تولغان ئىدى، رەڭ ۋە ئوق دورىسىنىڭ پۇرىقى بۇرۇنغا ئۇرۇلاتتى. ئاپتوموبىل مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىپ توختىدى.

تۇساتتىن، ئەتراپ قاراڭغۇلۇققا چۆمدى، كېيىن قاراڭغۇدا بىر دىيالەكنىڭ:

— بىر گۈل كېرەك! بىر گۈل كېرەك! — دەپ ۋارقىرىغىنىنى ئاڭلىدى.

گۈل سىزغۇچى رەسىم ياغاچ سۇپا ئۈستىگە سەكرەپ چىقتى. سۇپا ئۈستىدە ئۈچ دانە قەدىمكى زەمبىرەك بولۇپ، ئۇچىغا قىزىل، ھاۋا رەڭ، يېشىل رەڭلەر قاچىلانغان ئىدى.

AltunOq

— بۇلار، سىنىڭ تېلېۋىزورىڭدا ئىشلىتىلىدىغان بىر-تەرەپچە خىل رەڭ. بۇ رەڭلەر ئارىلاشتۇرۇلۇپ تەڭشەلسە ساڭا كېرەكلىك تولۇق رەڭلەر پەيدا بولىدۇ، — دېدى پولك كوماندىرى.

— ئېنىراق تۇر! ئېنىراق تۇر! — دەپ ۋاقىراپ كەتتى گۈل سېزغۇچى رەسسام.

«گۇم! گۇم!» زەمبىرەكلەر ئېتىلدى، قاراڭغۇ ئاسماندا چېچىلغان رەڭدار رەڭ ئۇچقۇنلار ھاۋادا ئۈچ رەڭدىن ھاسىل بولغان گۈلنى پەيدا قىلدى. كېتى چاۋاك چېلىپ ۋاقىراپ سەكرەپ كەتتى، ئەتراپتىكىلەرمۇ تەنتەنە قىلىشتى.

كېتى ئۇشتۇمتۇتلا ئۆيىنى ئېسىگە ئالدى، يىراق، ئۇ قانداقمۇ كېتەر؟

— چاپسان بول كېتى، زەمبىرەكنىڭ ئىچىگە كىرگىن. زەمبىرەك يەنە بىر پەس ئېتىلىدۇ، بولمىسا گۈل كۆرۈنمەسلىكى مۇمكىن. سەن رەڭلەر بىلەن بىللە ئۆيۈڭگە ھەش-پەش دېگۈچە يېتىۋالىسەن.

كېتى پولك كوماندىرى بىلەن مەھكەم قۇچاقلاشتى-دە، بۇگۇلۈپ بىرىنچى زەمبىرەكنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتتى.

— بولدى! — دەپ ۋاقىرىدى ئۇ.

«گۇم! گۇم!» زەمبىرەكلەر يەنە ئېتىلدى؛ كېتى

ئاسمانغا ئۇچتى.

«ۋايجان!» كېتىيىنىڭ بۇرنى ئېكرانغا تېگىپ ئاغرىپ كەتتى. ئۇ، ئېكراندا بىر گۈل ئۇرغانلىقىنى، پولك كوماندىرىنىڭ غايىپ بولغانلىقىنى، ئۆزىنىڭ بولسا ئۆيگە قايتىپ كەلگەنلىكىنى سەزدى.

دادىسى ئېڭىشىپ تۇرۇپ:

— نېمە بولدى، يارىلىنىپ قالمىغانسەن؟ — دەپ سورىدى ئۇنىڭدىن.

— ھېچنېمە بوق! مەن تېخى پولك كوماندىرىغا ياردەم بەردىم! — دېدى كېتىي گېدىيىپ.

خەنزۇچىدىن: مەمتۇت خالىت تەرجىمىسى

بىلەمسىز؟

ھەر قايسى ئەللەردىكى پەن ئالىملىرى شۇنى ئىسپاتلىدىكى، ئادەم پۈتكۈل ئۆمرىدە مېڭىسىگە توپلىيالايدىغان ھەر خىل بىلىم، ئامېرىكىنىڭ پارلامېنت كۇتۇپخانىسىدا ساقلىنىۋاتقان كىتابلاردىن 45 ھەسسە كۆپ بولىدىكەن. مەسىلەن، بۇ كۇتۇپخانىدا ساقلىنىۋاتقان كىتاب 10 مىليون پارچىدىن ئارتۇق بولسا، تۈرلۈك - تۈمەن بىلىملەردىن ئىمكانىيەتنىڭ بىرىچە بەھرىمەن بولغان ئادەم مېڭىسىگە 500 مىليون پارچە كىتابتا بايان قىلىنىدىغان بىلىملەرنى ياتقۇزالايدىكەن.

ئاڭلىغانلىرىمىز

بەزى ساۋاقداشلار ئۆيدە دەرس تەييارلىغان ۋاقىتلىرىدا، دەرس تەييارلاۋېتىپ رادىيو ئاڭلاشنى ياخشى كۆرىدۇ. بۇنداق قىلىش زادى توغرىمۇ؟ بىز بۇنى بىلىش ئۈچۈن تۆۋەندىكى تەجرىبىنى ئىشلەپ باقايلى:

سىز ئۈستەل ئالدىدا كۆزىڭىزنى يۇمۇپ ئولتۇرۇپ، قەغەزگە ئۆزىڭىزنىڭ ئىسمىنى يېزىپ بېقىڭ. سىز چوقۇم بۇ ئىشنىڭ ئوڭاي ئىكەنلىكىنى بىلىۋالىسىز. ئەمدى سىز كۆزىڭىزنى ئېتىۋەتمەستىن، تۆۋەندىكى ھەرىكەتنى ئەستايىدىل ئىشلەڭ: ئوڭ پۇتىڭىزنى بوشلۇقتا چەمبەر شەكلىدە ئايلاندۇرۇپ تۇرۇپ، قەغەزگە ئۆز ئىسمىڭىزنى يېزىپ بېقىڭ. بۇ قېتىم چوقۇم يازالمايسىز. بەلكى، يازغان خېتىڭىز خەتكە ئوخشىمايدىغان قالايمىقان سىزىقلار بولۇپ قالىدۇ. خەتنى يازسىڭىز پۇتىڭىزنى باشقۇرالماي قالىسىز، پۇتىڭىزنى ھەرىكەتلەندۈرسىڭىز قولىڭىزنى باشقۇرالماي قالىسىز.

بۇ تەجرىبە كىشىلەرنىڭ ھەرىكىتىنى چوڭ مېڭە تىزگىنلەپ تۇرىدىغانلىقىنى، چوڭ مېڭىنىڭ ئوخشاش بىر ۋاقىتتا ئوخشاش بولمىغان ئىككى خىل ھەرىكەتكە «قوماندانلىق» قىلالمايدىغانلىقىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. شۇڭلاشقا

ھەرقانداق ئىشنى قىلىشتا دىققەت ئېتىبارىنى مەركەزلەشتۈرۈش لازىم. ئۇنداق قىلمىغاندا ھەرقانداق ئىشنى ياخشى قىلغىلى بولمايدۇ.

سىز يەنە پۇتىڭىزنى چەمبەر شەكلىدە ئايلاندۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، قولىڭىز بىلەن بۇ چەمبەر سىزىڭ. بۇنى چوقۇم قىلالايسىز. بىراق، شۇنىڭغا دىققەت قىلىڭكى، پۇت ۋە قولنىڭ يۆنىلىشى ئوخشاش بولسۇن، ئوخشاش بولمىسا سىزنىڭ يەنىلا قالايمىقان بولۇپ كېتىدۇ. ئويلاپ بېقىڭ، بۇ يەردىكى سىر نېمىدە؟

ماتېرىياللاردىن: ئابدۇۋەلى ئەمەتلى

تۇققۇم دېگەن سومكا كۆتىرىدىكەنغۇ

مەكتەپتىن قايتقان بىر توپ بالىلار ئەسىردىن ئەپەندىمنى گەپكە سالماق بولۇپ توسۇۋاپتۇ. بالىلارنىڭ بىرسى ئەپەندىمنىڭ ئېشەكنى ھەمدەي يېتەكلىۋالغانلىقىنى كۆرۈپ بىر شاڭخو قىلىۋالىدىغان پۇرسەت كەپتۇ دەپ ئويلاپتۇ-دە:

— ئەپەندىم، ئېشىگىڭىز يېغىر بولۇپ قاپتۇ. مىنەلمىگەن ئوخشىمامسىز؟ — دەپتۇ.

ئەپەندىم سوئاللىرىنى ئېسىۋالغان بالىلارغا بىر قۇر سەپسېلىپتۇ-دە، كۈلكىدىن ئۆزىنى تۇختىتالالمايۋاتقان ھېلىقى بالىنىڭ يېنىغا كېلىپ:

— راست ئېيتىسەن بالام، ئېشىگىمنىڭ تۇققۇمى يوقاپ كېتىپ، تۇققۇمسىز ئىشلىتىپ يېغىر بولۇپ كەتتى. ئۇنى كىم ئېلىۋالدىكىن دېسەم سىلەرنىڭ سومكا كۆتىرىدىكەن-غۇ، — دەپتۇ-دە، ھېلىقى بالىنىڭ سومكىسىدىن چىقىپ تۇرغان يىرتىلىپ ھەم كىرلىشىپ كەتكەن بىر كىتابنى تارتىپ تۇرۇپتۇ.

قانداق ئورۇنلاردا ھەر كۈنى دۆلەت بايرىغى چىقىرىلىدۇ؟

تۆۋەندىكى جايلاردا ھەر كۈنى دۆلەت بايرىقى چىقىرىلىدۇ: پايتەختتىكى تيەنئەنمېن مەيدانى، شىنخۇامېن دەرۋازىسى، تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكى، دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىكى، جامائەت خەۋپسىزلىكى مىنىستىرلىكى، مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى، مائارىپ مىنىستىرلىكى، ناھىيىدىن يۇقىرى خەلق ھۆكۈمەت ئورگانلىرى، ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە سىياسىي كېڭەشلەرنىڭ دائىمىي ئاپپاراتلىرى، ناھىيە دەرىجىلىكتىن يۇقىرى خەلق تەپتىش مەھكىمىلىرى، خەلق سوت مەھكىمىلىرى، پۈتۈن كۈنلۈك ھەر خىل مەكتەپلەر (يەكشەنبە ۋە قىشلىق-يازلىق تەتىل كۈنلىرىدە ئاسمىسىمۇ بولىدۇ) يولۇچىلار ئايرودرومى، چېگرىدىكى پويىز ئىستانسىلار، كېمە-پاراخوتلار، دۆلەتكە ۋەكالىتەن قىلىدىغان تاشقى ئىشلار ئورگانلىرى، تاموژنا، چېگرا مۇداپىئە پونكىتلىرى.

بايراقلار بايراق خادىسىغا چىقىرىلىشى ياكى دەرۋازىنىڭ ئۈستىگە ئېسىلىشى لازىم. دۆلەت بايرىقى باشقا بايراقلاردىن ئېگىز چىقىرىلىدۇ. دۆلەت بايرىقىنى بايراق خادىسىنىڭ ئەڭ ئۇچىغىچە چىقىرىش، چۈشۈرگەندە يەرگە ساڭگىلىتىپ قويماسلىق لازىم.

ئابدۇغېنى مۇھەممەت

AltunOq

سان قۇيرۇقىنىڭ رولى

(بېشى ئۆتكەن ساندا)

6

$3 \times 2 = 6$ بولغانلىقتىن، بىر سانىنىڭ بۆلگۈچىسى 3 بولسا ھەمدە بۇ سانىنىڭ بىر تال جۈپ «قۇيرۇقى» بولسا، بۇ سان 6 گە پۈتۈن بۆلۈنىدۇ.

ئەمدى سىز مۇشۇ «قۇيرۇق» قا ئاساسلىنىپ، 58524 نىڭ 6 گە پۈتۈن بۆلۈنىدىغان ياكى بۆلۈنمەيدىغانلىقىغا ھۆكۈم قىلىڭ.

7

7 نىڭ بىرەر سانىنىڭ بۆلگۈچىسى بولۇش-بولماسلىقىغا ھۆكۈم قىلىش ئاسان ئەمەس. ئەگەر بېرىلگەن سانىنىڭ خانە سانى كۆپ بولمىسا، مەسىلەن، بىر خانىلىق، ئىككى خانىلىق ياكى ئۈچ خانىلىق سان بولسا، بىۋاستە بۆلۈش ئەمەلى بويىچە ھېسابلاپ كۆرۈشكە بولىدۇ. خانە سانى بىرقەدەر كۆپ بولسا، بۆلۈپ يۈرۈش خېلىلا قول تۇتىدۇ. مەسىلەن، 112217 سانى 7 گە پۈتۈن بۆلۈنەمدۇ-يوق، بۇنىڭ سانىنى پارچىلاش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ ئىزلەپ باقايلى!

$$112217 = 112 \times 1000 + 217$$

$$= 112 \times (1001 - 1) + 217$$

$$= 112 \times 1001 + (217 - 112)$$

$$1001 = 7 \times 11 \times 13$$

دىققەت؛

روشەنكى، بۇنىڭ ئالدىنقى ئەزاسى 7 گە پۈتۈن بۆلۈنسە، ئەسلىدىكى سان 112217 نىڭ 7 گە پۈتۈن بۆلۈنۈش \- بۆلۈنمەسلىكىدە، گەپ كېيىنكى ئەزا 112 − 217 دە قالدى، يەنى كېسىۋېلىنغان بۇ ئۈچ خانىلىق «قۇيرۇق»لارنى ئۆز ئارا ئېلىپ، ئايرىمىسىنىڭ 7 گە پۈتۈن بۆلۈنىدىغان ياكى بۆلۈنمەيدىغانلىقىغا قاراشقىلا بولىدۇ. ھېساپلايلى!

$$217 - 112 = 105 = 7 \times 15$$

بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، 112217، 7 گە پۈتۈن بۆلۈنىدۇ.

بۇ ئۇسۇلنى داۋاملىق قوللىنىپ باقايلى. مەسىلەن،

$$207137007 \to 207137 \quad 007 \to 207137 - 007$$
$$= 207130 \to 207 \quad 130 \to 207 - 130 = 77 = 7 \times 11،$$

شۇنىڭ ئۈچۈن 207137007، 7 گە پۈتۈن بۆلۈنىدۇ.

يۇقۇرىدىكى مىسالدىن چۈشىنىۋېلىشقا بولىدۇكى:

ئالدى بىلەن ئەسلىدىكى ساندىن ئۈچ خانىلىق «قۇيرۇق» كېسىۋېلىنىدۇ، ئاندىن بۇ ئىككى بۆلەكساننىڭ ئايرىمىسى تېپىلىدۇ. مۇشۇنداق ئۈزلۈكسىز قايتا تاشلاش يولى بىلەن ئېرىشكەن كىچىكلىتىلگەن يېڭى «قۇيرۇق» سان 7 گە پۈتۈن بۆلۈنسە، ئۇ ھالدا 7 ئەسلىدىكى ساننىڭ بۆلگۈچىسى بولىدۇ.

سىز يۇقۇرقىدەك قايتا تاشلاش ئۇسۇلىدىن پايدىلىنىپ، 9506 1659 نىڭ 7 گە پۈتۈن بۆلۈنىدىغان ياكى بۆلۈنمەيدىغانلىقىغا ھۆكۈم قىلىڭ.

8

دىققەت: 10 بىلەن 100، 8 گە پۈتۈن بۆلۈنمەيدۇ، 1000 بولسا 8 گە پۈتۈن بۆلۈنىدۇ.

گەمدى خالىغان بىر سان — 123456 نى ئالايلۇق، بۇ سان 8 گە پۈتۈن بۆلۈنەمدۇ-يوق؟ بۇ ساننىمۇ پارچىلاپ باقايلى:

$$123456 = 123 \times 1000 + 456$$

بۇنىڭ ئالدىنقى ئەزاسىنىڭ 8 گە پۈتۈن بۆلۈنىدىغانلىقىدا گەپ يوق. ئاساسىي مەسىلە كېيىنكى ئەزاسىدا، يەنى ئۈچ خانىلىق «قۇيرۇق» تا. چۈنكى $456 \div 8 = 57$. شۇنىڭ ئۈچۈن 123456، 8 گە پۈتۈن بۆلۈنىدۇ.

بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى: ئۈچ خانىلىق «قۇيرۇق» 8 گە پۈتۈن بۆلۈنسە، ئەسلى سانمۇ 8 گە پۈتۈن بۆلۈنىدۇ.

9

9 نىڭ بىرەر ساننىڭ بۆلگۈچىسى بولۇشىنى ئېنىقلاش ئۇسۇلى 3 كە ئوخشىشىپ كېتىدۇ. تۆۋەندىكى ھېسابلاشتىن ئۇنىڭ قائىدىسىنى تېپىپ چىقىڭ.

$$78246 = 7 \times 10000 + 8 \times 1000 + 2 \times 100 + 4 \times 10 + 6$$

$$= 7 \times (9999 + 1) + 8 \times (999 + 1) + 2 \times (99 + 1) + 4 \times (9 + 1) + 6$$

$$= (7 \times 9999 + 8 \times 999 + 2 \times 99 + 4 \times 9) + (7 + 8 + 2 + 4 + 6)$$

10

10 غا پۈتۈن بۆلۈنىدىغان سانلارنى بىلىشتىن ئاسان ئىش يوق. «قۇيرۇق» ىدا 0 بولغان ھەر قانداق سان 10 غا پۈتۈن بۆلۈنىدۇ.

11

7 ئۈستىدە توختالغىنىمىزدا، مۇنداق بىر تەڭلىمىگە يولۇققان ئىدۇق: $1001 = 7 \times 11 \times 13$ شۇڭا 11 نىڭ بۆلگۈچى بولۇشىغا 7 گە ئوخشاش ھۆكۈم

قىلساق بولىدۇ. مەسىلەن، يۇقۇرىدىكى ئۇسۇل بويىچە مۇن-داق بولىدۇ:

$$95061659 \rightarrow 95061 - 659 = 94402 \rightarrow 94 \quad 402 \rightarrow$$
$$94 = 402 = -308 = 11 \times 7 \times (-4)$$

شۇنىڭ ئۈچۈن 95061659، 7 گە پۈتۈن بۆلۈنىدۇ، 11 گىمۇ پۈتۈن بۆلۈنىدۇ.

11 نىڭ بۆلگۈچى بولۇشىنى ئېنىقلاشتا تېخىمۇ ئاسان بىر ئۇسۇل بار. بۇنى تۆۋەندىكى مىسال ئارقىلىق چۈشەندۈرىمىز:

$$9361 = 9 \times 1000 + 3 \times 100 + 6 \times 10 + 1$$
$$= 9(1001 - 1) + 3 \times (99 + 1) + 6 \times (11 - 1) + 1$$
$$= (9 \times 1001 + 3 \times 99 + 6 \times 11) + (-9 + 3 - 6 + 1)$$

1001، 99، 11 لەرنىڭ ھەممىسى 11 گە پۈتۈن بۆلۈنگەنلىكى ئۈچۈن، ئالدىنقى تىرناق ئىچىدىكى سانلارمۇ 11 گە پۈتۈن بۆلۈنىدۇ. ئەمدى كېيىنكى تىرناق ئىچىدىكى سانلارنىڭ يىغىندىسى — جۈپ خانىلىق رەقەملەر بىلەن تاق خانىلىق رەقەملەر يىغىندىسىنىڭ 11 گە پۈتۈن بۆلۈنىدىغان ياكى بۆلۈنمەيدىغانلىقىغا قارىساقلا بولىدۇ. $-9+3-6+1=-11$، شۇڭا بۇ 11 گە پۈتۈن بۆلۈنىدۇ. شۇڭا ئەسلىدىكى سانمۇ 11 گە پۈتۈن بۆلۈنىدۇ.

ئومۇملاشتۇرۇپ ئېيتقاندا: ئەگەر مەلۇم ساننىڭ جۈپ خانىلىرىدىكى رەقەملەر يىغىندىسى بىلەن تاق خانىلىرىدىكى رەقەملەر يىغىندىسىنىڭ ئايرىمىسى 11 گە پۈتۈن بۆلۈنسە، ئۇ ھالدا بۇ سان 11 گە پۈتۈن بۆلۈنىدۇ.

يۇقۇرىدا بايان قىلغىنىمىزدەك

$$95061659 \rightarrow (9+0+1+5)-(5+6+6+9)=-11$$

بولىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن 11 ئۇ سانىنىڭ بۆلگۈچىسى بولىدۇ. قاراڭ، بۇ يۇقۇرىدا بايان قىلىنغان ئۇسۇلنى قارىغاندا كۆپ ئاسان ئەمەسمۇ؟

ئەمدى تېخىمۇ چوڭراق بىر قىسىم سانلارنىڭ بۆلگۈچىسىنى كۆرۈپ ئۆتەيلى: $4 \times 3 = 12$، بۇنىڭدا ھەرقايسى رەقەملەرنىڭ يىغىندىسى يەنە ئىككى خانىلىق «قۇيرۇق» قا قاراپ ھۆكۈم قىلىنىدۇ.

13، بۇنى «7» گە قاراپلا، ئۇنىڭ بىلەن ئوخشاش ئىكەنلىگىنى بايقىيالايمىز.

$2 \times 7 = 14$، بۇنى قانداق قىلساق بولار؟

$5 \times 3 = 15$، بۇنىمۇ يۇقۇرىدىكىلەرگە قاراپ ئۆزىڭىز چۈشىنىۋالالايسىز.

بولىدىلا! ھەممىنى مۇشۇنداق بىر بىرلەپ تەھلىل قىلىشنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق. دائىم قوللىنىلىدىغان بۆلگۈچىلەر ۋە ئۇلارغا ھۆكۈم قىلىش ئۇسۇللىرى يۇقۇرقىلاردىن ئىبارەت.

سانلار «قۇيرۇق»ىنىڭ ئۇزۇن - قىسقىلىقىغا قاراپ، ئۇلارنىڭ بۆلگۈچىسىنى پەرقلەندۈرۈۋالغىلى بولىدۇ. مۇشۇ يول بويىچە تېخىمۇ چوڭقۇرلاپ ئىزلەنگەندە، ماتېماتىكىنىڭ ئاجايىپ سىرلىرىنى تېپىپ چىقىش قىيىن ئەمەس.

ئابلىكىم قادىر

AltunOq

ھايۋاناتلار ئىچىدىكى پالۋان

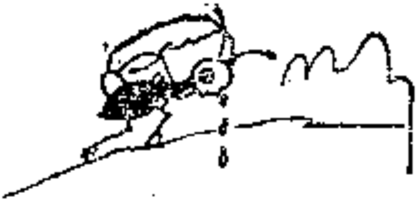

ھايۋاناتلار ئىچىدە قايسىسىنىڭ كۈچى ئەڭ كۆپ؟ بۇ گەپنى ئاڭلاپ بەلكىم، يولۋاس ياكى ئۆكۈز قاتارلىق ھايۋانلارنى كۆز ئالدىڭىزغا كەلتۈرۈشىڭىز مۇمكىن.

بىراق، بۇ چوڭ ھايۋانلارنىڭ ھەممىسى ئۆز تېنىدىن 20 ھەسسە ئېغىر نەرسىنى كۆتىرەلمەيدۇ. لېكىن ھەممىمىز كۆزگە ئىلمايدىغان كىچىككىنە بىر چۈمۈلە ئۆز تېنىدىن 50 ھەسسە ئېغىر تاشنى ئانچە بەك كۈچ سەرپ قىلمايلا كۆتىرەلەيدۇ. ئۇچار قاناتلار ئىچىدىكى جۈغى ئەڭ كىچىك ھەسەل ھەرىسىمۇ ئۆز تېنىدىن 300 ھەسسە ئېغىر نەرسىلەرنى كۆتىرەلەيدۇ. شۇڭا، چۈمۈلە بىلەن ھەسەل ھەرىسى ھايۋاناتلار ئىچىدىكى ھەقىقىي پالۋانلار ھېسابلىنىدۇ.

چىلان دەرىخىدىكى خاسىيەت

ساۋاقداشلار، چىلان دەرىخىنىڭ ھاۋا كېلىماتىنىڭ قۇرغاق ياكى ھۆل بولىدىغانلىقىدىن «ئالدىن مەلۇمات» بېرەلەيدىغانلىقىنى بىلەمسىزلەر؟

چىلان دەرىخى ھاۋا قۇرغاقچىلىق بولىدىغان بولسا، شۇ يىلى ئون كۈن ئەتراپىدا كېچىكىپ بىخ چىقىرىدۇ. ئەگەر شۇ يىلى ھۆل-يېغىن كۆپ بولىدىغان بولسا، ئۇ

ئون كۈن ئەتراپىدا بالدۇر بىخ چىقىرىدۇ. دىخان تاغىلار چىلان دەرىخىنىڭ بالدۇر ۋە كېچىكىپ بىخ چىقىرىشىغا قاراپ، شۇ يىلى ھۆل-يېغىننىڭ ئاز-كۆپلىكىنى پەرەز قىلىشىدۇ: مۇبادا چىلان دەرىخى كېچىكىپ بىخلىسا، شۇ يىلى قۇرغاقچىلىققا قارشى تۇرۇشقا پۇختا تەييارلىق ھازىرلاپ قويىدۇ.

ئۆمەرجان مۇھەممەت

قەلەمنىڭ قاپچۇقىنى بۇراپ ئاچقىلى بولمىسا قانداق قىلىش كېرەك؟

سىز مەشق دەپتىرىڭىزنى ئېچىپ تاپشۇرۇق ئىشلىمەكچى بولۇۋاتقىنىڭىزدا، قەلەمنىڭ قاپچۇقىنى بۇراپ ئاچالماي قالسىڭىز، قانچە جىلە بولۇپ كېتىسىز-ھە!

بۇنداق ئەھۋالدا ئانچە بەك جىلە بولۇپ كەتمەڭ، بۇنىڭ ئامالى بار. سىز بىر قاچىغا ئىسسىق سۇ قۇيۇپ قەلەمنى بىردەم چىلاپ قويۇڭ، ئاندىن قەلەمنى ئېلىپ قاپچۇقىنى ئاستا بۇرىسىڭىز ئوڭايلا ئېچىلىدۇ.

بۇنىڭدىكى سەۋەب نېمە؟ بۇ سىزگە جىسىملارنىڭ ئىسسىقتىن كېڭىيىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ. يەنى، قەلەمنىڭ قاپچۇقى ئىسسىق سۇ ئىچىدە تۇرۇپ كۆپۈپ كېڭىيىدۇ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى قەلەمنىڭ گەۋدىسى ئىسسىقتىن كېڭەيسىمۇ، لېكىن قەلەمنىڭ قاپچۇقىغا قارىغاندا قوبۇل قىلغان ئىسسىقلىقى ئاز بولغاچقا، كېڭىيىش دەرىجىسىمۇ ئانچە چوڭ بولمايدۇ، شۇڭا قەلەمنىڭ قاپچۇقى بۇرۇلۇپ ئوڭايلا ئېچىلىدۇ.

مېھراي ئەركىن

(ئۈرۈمچى شەھەرلىك 5 - ئوتتۇرا مەكتەپ تولۇقسىز 3 - يىللىق ئوقۇغۇچىسى)

بىزنىڭ ئۆيدە قوڭغۇراقلىق ئۈستەل سائىتى يوق ئىدى، مەن ھەر كۈنى مەكتەپكە كېچىكىپ قېلىشتىن ئەنسىرەپ، كېچىسى بىرنەچچە قېتىم چۆچۈپ ئويغىنىپ، دەرىزىدىن سىرتقا قاراي-تتىم. بەزىدە ھەتتا ئەتىگەنلىك چېيىمنىمۇ ئىچمەستىن ئۆلگۈرمەي مەكتەپكە ماڭاتتىم، بەزىدە بەك ئەتىگەن تۇرۇۋېلىپ تاڭ يورۇشىنى كۈتۈپ ئولتۇراتتىم. بۇ ھال مېنىڭ ئۆگىنىشىم ۋە كۈندىلىك پائالىيەتلىرىمنى نورمال ئېلىپ بېرىشىم ئۈچۈن توسالغۇ بولدى. قانداق قىلىش كېرەك؟ مەن ئۆيىمىزدە بىر قوڭغۇراقلىق ئۈستەل سائىتىنىڭ بولۇشىنى نەقەدەر ئارزۇ قىلاتتىم - ھە! ئۇ ھەر كۈنى ئەتىگەن جىرىڭلاپ بىزنى ئويغاتسا، ۋاقتىغا قاراپ مەشغۇلات جەدۋىلى تۈزۈۋالسام قانداق ياخشى بولاتتى - ھە! بىراق، ئاپام بىلەن دادامنىڭ مائاشى تۆۋەن، ئۆيىمىزدىكى بەش جان كىشى ئاران تۇرمۇش كەچۈرىدىغان تۇرساق، ئۆيدىكىلەرگە سائەت ئېلىپ بەر دېگىلى بولامدۇ؟ ئويلاپ - ئويلاپ ئاخىرى ئاتا - ئانامغا ئېغىرچىلىق سالماي، ئۆزەم پۇل يىغىپ سائەت ئېلىشنى قارارىغا كەلدىم. شۇنىڭ بىلەن كېرەكسىز

قەغەز، بوتۇلكا ۋە سۆڭەكلەرنى يىغىپ ساتتىم. دادام ۋە ئاپاملار ئاپتوۋۇزغا چۈشۈش ئۈچۈن بەرگەن پۇلغا ئاپتوۋۇزدا ئولتۇرماي، مەكتەپكە پىيادە بېرىپ كەلدىم. ھېيت - بايرام- لاردا خەشلەش ئۈچۈن بەرگەن پۇللارنىمۇ خەشلەشكە كۆزۈم قىيماي ئىقتىسات قىلدىم. يازنىڭ تومۇز ئىسسىق كۈنلىرىدە ھەردەپ - ئېچىپ كەتسەممۇ، بەش يۈزلۈك بىڭگور ئېلىپ يېيىشكە كۆزۈم قىيمايتتى. ھېلىمۇ ئېسىمدە، بىر قېتىم سىڭلىم ئىككىمىز مەكتەپتىن بىللە قايتقان ئىدۇق. سىڭلىم بىڭگور ساتقۇچىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە ئۇسساپ كەتكەنلىكىنى ئېيتىپ، مەندىن بىر بىڭگور ئېلىپ بېرىشنى ئۆتۈندى. مەن ئۇنىڭغا قانچە چۈشەندۈرسەممۇ، ئۇ ئىڭشىپ ئۆيىگە كىرمىدى. ئىلاجىسىز ئۇنىڭغا بىر بىڭگور ئېلىپ بەردىم، ئۇ مېنىڭ ئۆزەم ئېلىپ يېيىشكە كۆزۈم قىيمىغانلىقىمنى تۇيمىدى بولغاي، بىڭگورنىڭ يېرىمىنى ماڭا بەردى.

يەنە بىر قېتىم، مەن بىرنەچچە ساۋاقداشلىرىم بىلەن بىللە مەك- تەپتىن قايتتىم. بىز يول بويى ناھايىتى قىزىقارلىق مەسىلىلەر ئۈستىدە سۆھبەتلىشىپ ماڭدۇق. يول بويىدىكى بىر بوتكا ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقىنىمىزدا، كۆزۈم بوتكا ئىچىدە رەتلىك تىزىلغان رەڭلىرەڭ تاماقلارغا چۈشتى. ساۋاقداش- لىرىمنىڭ ھەممىسى بۇ تاماقلاردىن بىردىن ئېلىشتى. مۇ قىزىقچىلىقتا مېنىڭمۇ بىرنى ئالغۇم كەلدى. مەن يان- چۇقۇمغا قولۇمنى ئۇزاتتىم-يۇ، ئەمما دەرھال تارتىۋالدىم.

چۈنكى، دەل شۇ چاغدا مېنىڭ كۆز ئالدىمدا چىرايلىققىنە بىر سائەت پەيدا بولغان ئىدى. مەن تاغاق ئالسام سائەت ئالىدىغان پۇلنىڭ كەملەپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، تاغاق ئېلىشتىن ۋاز كەچتىم. مانا شۇ تەرىقىدە بىر يىل ئۆتۈپ كەتتى. ھېساپلاپ كۆرسەم، ئون سەككىز يۈەن، بەش موْ ئالتە فېڭ پۇل يىغىپتىمەن. قانداق ياخشى-ھە! تاما-تەن كۆل بولار دېگەن شۇ.

بىر يەكشەنبە كۈنى، سىڭلىم ئىككىمىز بازارغا چىقىپ بىر سائەت سېتىۋالدۇق، دادام بىلەن ئاپام مەندىنمۇ بەك خۇشال بولدى.

مەن بىر مەشغۇلات جەدۋىلى تۈزۈۋالدىم: كەچتە سائەتنى بەشكە توغرىلاپ قويۇپ ئۇخلىسام، ئەتىگىنى جىرىڭلاپ بىزنى ئويغىتىدۇ. بەش يېرىمغا قەدەر كىيىملىرىمنى كىيىپ، يۇيۇن-كۆرپەمنى يىغىمەن، سۈت ئەپكىرىمەن. سائەت ئالتە يېرىمغىچە گىمناستىكا ئوينايمەن، يۈز-كۆزۈمنى يۇيىمەن، ئەتىگەنلىك چاينى ئىچىمەن، يېرىم سائەت كىتاپ كۆرىمەن، سائەت يەتتىدە مەكتەپكە ماڭىمەن. چۈشتىن بۇرۇنقى تۆت سائەت دەرس ئاياقلاشقاندىن كېيىن، چۈشلۈك دەم ئېلىشتا ئۆيگە قايتىپ، ئاپامنىڭ تاماق ئېتىشكە ياردەملىشىمەن. چۈشتىن كېيىن سائەت بەش يېرىمدىن ئالتە يېرىمغىچە ئۆي ئىشىغا ياردەملىشىمەن. ئالتە يېرىمدىن يەتتە يېرىمغىچە كىتاپ كۆرىمەن. ئۇنىڭدىن كېيىن، ئىككى سائەت دۇزاكىرە قىلىمەن. ئاخىرىدا، يېرىم سائەت شەخسى ئازادلىق قىلىپ،

سائەتنى بەشكە تويغۇزۇپ يۇراپ قويىمەن-دە، سائەت ئوندا ئۇخلايمەن، شەنبە ۋە يەكشەنبە كۈنىدىن باشقا ۋاقىتلاردا قەتئىي تېلېۋىزور كۆرمەيمەن.

مەن، سائەت ئېلىپ مەشغۇلات جەدۋىلى تۈزىۋالغاندىن بۇيان، تۇرمۇشۇم ئىنتايىن تەرتىپلىك تۈزۈلىدىغان بولدى.

پويىزغا تۇنجى قېتىم چۈشۈش

تيەن شاۋچۈەن

(سىچۈەن ئۆلكىسى ۋەنيۈەن ناھىيىلىك 1-ئوتتۇرا مەكتەپ تولۇقسىز 1-يىللىق ئوقۇغۇچىسى)

باللىق دەۋرىمنىڭ تولىسى يېزىدا ئۆتتى، مەن پويىزغا چۈشۈش بۇياقتا تۇرسۇن، كۆرۈپمۇ باقمىغان ئىدىم، پويىز توغرىسىدا شەھەرگە كىرگەنلەردىنلا ئاڭلايتتىم.

دادام شەھەردە خىزمەت قىلاتتى، 1976-يىلى باھاردا، ئۇ مېنى يۇرتىمىزغا ئالغاچ بېرىپ، بوۋامنى يوقلاپ كەلمەكچى بولدى. پويىزغا چۈشۈپ بارىدىغانلىقىمىزنى ئاڭلاپ، خۇشاللىقىدىن كۆزۈمگە ئۇيقۇ كەلمىدى.

بىز بىرىم كېچىدە يولغا چىقتۇق. قاپقارىنىڭ تاغ يوللىرىنى ماڭدۇق-كەن. ئاڭ، پويىز ئىستانسىغا يېقىنراق كىچىك بىر بازارغا يېتىپ كەلدۇق. مەن كېتىۋېتىپ ئويلايتتىم: «پويىز قانداق نەرسىكىنە؟ كىشىلەر پويىزنىڭ لىگەندەك كۆزى بار ئىكەن، كەچ بولغاندا ئۇنىڭ كۆزى

ئەتراپنى كۈندۈزدەك يورۇتۇۋېتىدىكەن، دېيىشىۋاتاتتى. ھە، راست، ئۇنىڭ ئاغزىمۇ ناھايىتى يوغان ئىكەن، ئۇنداق بولمىسا كىشىلەر: پويىز ئاچچىقى كېلىپ بىر ۋاقىرىسا ئاۋازى نەچچە كالىنىڭ مۆرىشىنى بېسىپ چۈشىدۇ دېيىشىدۇ - دە. توغرا، ئۇ دېۋىگە ئوخشايدىغان بىر نەرسە بولۇشى مۇمكىن. ئۇ بالىلارنى يەپ كېتەمدىغاندۇ؟...» مەن ئويلىغانسېرى قورقۇپ، ئۇنى كۆز ئالدىمغا كەلتۈرۈشكە پېتىنالماي، دادامغا يېقىن ئەگىشىپ ماڭدىم.

پويىز ئىستانسىسىغىمۇ يېتىپ باردۇق، مەن ئۈستى-بېشى ئەتىيازدا يېڭى ئۆسكەن ئوتلارنىڭ رەڭگىدە بويالغان، يوغان سەرەڭگە قاپلىرىغا ئوخشايدىغان نەرسىلەرنىڭ قاتار چېتىلىپ تۇرغانلىقىنى كۆردۈم. دادام ماڭا مۇشۇ نەرسىنىڭ پويىز ئىكەنلىكىنى ئېيتقاندىلا، پويىزنىڭ نېمە ئىكەنلىكى ماڭا ئايان بولدى.

پويىزغا ئولتۇردۇق، مەن ئۇلۇڭغا-بۇلۇڭغا ھەيران بولۇپ قارىدىم. پاھ، پويىزغا كارامەت جىق ئادەم ئولتۇردىدىكەن. دادام مېنى بوش بىر ئورۇنغا باشلاپ كەلدى. مەن ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ باقسام بەكمۇ يۇمشاق ئىكەن، بۇ مومامنىڭ ئۆيىدىكى كىچىك ياغاچ ئورۇندۇقتىن كۆپ راھەت ئىكەن ئەمەسمۇ؟ مەن ئورنۇمدىن تۇرۇپ يەنە ئۆزەمنى تاشلاپ ئولتۇرغان ئىدىم، قاڭقىپ چىقىپ موللاقلاپ چۈشكىلى تاسلا قالدىم.

پويىز قوزغىلىپ، ئاستا - ئاستا ئىتتىكلەپ كەتتى، جالاق - جۇلۇق، جالاق - جۇلۇق قىلغان رىتىملىق ئاۋاز بىلەن مېنى ئۈگدەك بېسىشقا باشلىدى. قۇلاق تۈۋىدە

ئاڭلىنىۋاتقان سىمفونىيە مۇزىكىسى ماڭا ئەللەي ناخشىسى بولدى.
ئويغىنىپ قارىسام كۈن خېلى ئېگىز ئۆرلەپ كېتىپتۇ. مەن ھەيران بولۇپ بېشىمنى دەرىزىدىن چىقىرىپ قارىدىم. ۋاي-ۋۇي، ئېگىز تاغلار، دەرەخلەر، ئۆستەڭلەر پويىزنىڭ كەينىگە قاراپ چېپىشىپتىغۇ! بىردەمدىن كېيىن ئۇيۇق يىلان تۇتاشقان كەڭ دالامۇ خۇددى ئۇزۇن گىلەمدەك پويىزنىڭ كەينىگە سىيرىلىشقا باشلىدى، بىراق ھېچ سىيرىلىپ تۈگىمەيتتى. ئېتىز قىرلىرىدا كالىلارغا مىنىۋېلىپ نەي چېلىۋاتقان، لەگلەك ئۇچۇرۇۋاتقان بالىلارمۇ ئۇچرايتتى. بۇلارنىڭ ھەممىسى سەھەردىكى قۇياشنىڭ ئالتۇن نۇرلىرىغا چۆمگەن پويىزنىڭ كەينىدە غايىپ بولاتتى.

پويىز شىمالغا قاراپ نەچچە كېچە-كۈندۈز ماڭغاندىن كېيىن، ئالدىمىزدا ئېگىز-ئېگىز ئۆيلەر كۆرۈندى. «پويىزدىن چۈشەيلى» دېدى دادام ماڭا. مەن خاپا بولۇپ «تېخى پۇخادىن چىققىچە ئولتۇرمىدىم، چۈشمەيمەن...» دەپ تۇرۇۋالدىم. دادام مېنى بەزلەپ: «بوۋاڭ ئىستانسىدا بىزنى كۈتۈپ تۇرىدىغاندۇ، قايتىشتا سەپىرىمىزدە چوقۇم سېنى پۇخادىن چىققىچە ئولتۇرغۇزۇپ قويىمەن» دېگەندىلا، پويىزدىن تەسلىكتە ئايرىلدىم، پويىز مېڭىپ كەتتى، ئۇ خۇددى مېنىڭ يۈرىكىمنىمۇ بىللە ئېلىپ كەتكەندەك بولدى.

ئۆتكەندىن قېلىشمايمەن

ئانىسى: (يۇمۇر)

— بالام، ئوقۇش مەۋسۇمى ئاخىرلاشتى، بۇ يىلقى ئۆگىنىش نەتىجەڭ قانداقراق؟

ئوغلى:

— مېنىڭ نەتىجەممۇ؟... يېنىمدا ئولتۇرغان ساۋاقدىشىمنىڭكىگە ئوخشاش، ئىمتىھاندا ئۆتكەندىن توغرا كۆچۈرۋالمەن...

چىركاۋ مۇنارىدىن ئۆيگە

مىلادى 8 - ئەسىردىن 14 - ئەسىرگىچە ئەرەب ئەللىرىدە، چىركاۋ مۇنارلىرى ۋە پادىشاھ ئوردىلىرىنىڭ ئۈستىدە، نەچچە قەۋەتلىك بىنا چوڭلۇقىدا مېخانىزىملىق سائەتلەر پەيدا بولغان ئىدى. ئۇلار ئەينى زامانلاردا ۋاقىت ئەلچىسى بولۇپلا قالماستىن، يەنە مېخانىزىم سانائىتىنىڭ جەۋھىرى بولۇپمۇ ھېسابلىناتتى. بۇنىڭغا بۇلارنىڭ ياڭراق ئاۋازلىرى ۋە سىرلىق كۆرۈنۈشلىرى قوشۇلۇپ، ئۇلارنى شۇ ۋاقىتتىكى شەھەرنىڭ ئېتىبارلىق سىمۋولى قىلىپ كۆرسىتەتتى. كىشىلەر بۇ چوڭ سائەتلەرگە ھەيرانلىق بىلەن نەزەر تاشلايتتى.

ئۇ مەزگىللەردە، ئۆيلەرگە سائەت ئورنىتىش ئەخمەقانىلىق ھېسابلىناتتى. چۈنكى، ئۇنىڭ قۇرۇلمىسى ئاھالىنىڭ يوقىدىن شۇنداق چوڭ ياسالغان بولۇپ، چىشلىق چاقنىڭ ھەركىتىنى تەڭشەيدىغان بۆلەكچە چاقنىڭ دىئامېتىرىلا بىر مېتىرغا يېتەتتى، ئېغىرلىقى بولسا نەچچە يۈز كىلوگىرام

كېلەتتى، بۇنىڭدىن سانەتنىڭ ئومۇمى ھەجىمىنىڭ قانچىلىك ئىكەنلىكىنى تەسەۋۋۇر قىلىش قىيىن ئەمەس.

ئىتالىيىلىك ئالىم گالىلېي سانەتنى ئۆزگەرتىپ كۆچۈرۈشتەك بۇ غايىنى رېئاللىققا ئايلاندۇردى. 1583-يىلىنىڭ بىر كۈنى، گالىلېي پىسا چېركاۋىدا دىنىي مۇراسىمغا قاتنىشىۋېتىپ، تورۇسقا ئورنىتىلغان ئوخشاش زەنجىرلەردە ئېسىلغان ھەر خىل چوڭلۇقتىكى چىراغلارنىڭ ئوخشاش سۈرئەتتە تەۋرىنىۋاتقانلىقىغا كۆزى چۈشۈپ قالدى. گالىلېي تەپسىلىي تەتقىق قىلىش ئارقىلىق، ماياتنىكنىڭ تەۋرىنىشىنىڭ تېز-ئاستا بولۇشى ماياتنىكنىڭ چوڭ-كىچىكلىكى ۋە ئېغىرلىقى بىلەن ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكىنى بايقىدى. تەپەككۇر قىلىشتا ماھىر گالىلېينىڭ كاللىسىغا دەرھال ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ، سائەت ماياتنىكىنىڭ تەۋرىنىش ئارىلىقىنى تەڭشەشكە بولمامدىكەن؟ دېگەن ئوي كەلدى.

1641-يىلى، گالىلېي تەۋرىنىش ئارىلىقلىرى ئوخشاش بولغان ئاسما ماياتنىكنى لايىھەلەپ ياساپ، بۇرۇنقى دىۋاتىملار ئىشلىيەلمىگەن يېڭىلىقنى ياراتتى. 1656-يىلى خىرىستىيان دېگەن ئىتتىپاق قىلىدىغان گوللاندىيىلىك ئالىم ھايگېنس ئاسما ماياتنىكلىق سائەتنى كەشىپ قىلدى.

بۇ ئىشنى رېئاللىققا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن كۆرەش قىلغانلار يالغۇز گالىلېي ۋە ھايگېنسلا ئەمەس، يەنە نۇرغۇن غايىلىك ئادەملەرمۇ بۇ ئىش ئۈستىدە ئىزدىنىپ تەتقىق قىلغان، بەزىلىرى تۈرلۈك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن

زامانغا تونۇلالماي قالغان ئىدى. 1967 - يىلى مەلۇم بىر كىشى ئالىم لېئوناردو داۋىنچىنىڭ بىر پارچە ئەينى ئەسىرىنى تېپىۋالغان، كىشىلەر قىسمىتى ئاللىقاچان يوقالدى دەپ قارىغان بۇ ئەسەردە ئۇنىڭ 1495 - يىلىلا سائەت ماياتنىكىنىڭ چېرتيوژىنى سىزغانلىقىنى كۆرۈپ ھاڭ - تاڭ قېلىشقان.

بۇراپ چەكسىتىلگەن پۇرژىنا بىلەن ھەركەتلەندۈرىدىغان ماياتنىكنىڭ بارلىققا كېلىشىگە ئەگىشىپ، سائەت بارغانسېرى توغرا ماڭىدىغان بولدى، ھەجىمىمۇ كىچىكلىدى. شۇنداق قىلىپ، تام سائىتى ياساشقا مۇكەممەللىك تۇغۇلدى.

1675 - يىلى، گوللاندىيىلىك ئالىم گيۇگىنىس ئورلۇق تىزما چاق سېستىمىسىنى ماياتنىكنىڭ ئورنىغا بىرىنچى بولۇپ دەسسەتتى. بۇنىڭ بىلەن سائەتنىڭ ھەجمى تېخىمۇ كىچىكلەپ، كىشىلەر ئۇنى ئېلىپ يۈرەلەيدىغان بولدى.

1876 - يىلى تۇنجى يانچۇق سائىتى بارلىققا كەلدى.

1902 - يىلى تۇنجى مېخانىزىملىق قول سائىتى بارلىققا كەلدى. شۇنداق قىلىپ، سائەت چىركاۋ مۇنارىسىدىن ئۆيگە كۆچۈپ كىردى.

بۈگۈن كېچە ئۆلۈپ قالسىڭىزچۇ؟

بىر ياش رەسسام مەسلىھەت سوراش مەقسىتىدە ئۆز ئەسەرلىرىنى كاتتا رەسسام كامىلغا كۆرسەتتى. كامىل رەسسامنىڭ بىرقانچە ئۇقساتىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

— رەھمەت سىزگە، — دەيدۇ ياش رەسسام، — ئەتىلا ئۆزگەرتىشكە تۇتۇش قىلاي.

— نېمىشقا ئەتە تۇتۇش قىلىسىز؟ — دەيدۇ كامىل جىددىيلىشىپ، — ئەگەر بۈگۈن كېچە ئۆلۈپ قالسىڭىزچۇ؟

ئات ھارۋىسى ۋە ئاپتوموبىل

1877 - يىلى، ئىچىدىن يانىدىغان يېتىمەك، ئۈنۈمى يۇقىرى دىۋىگاتېل مەيدانغا كەلگەندىن كېيىن، نۇرغۇن كەشپىياتچىلار ئۇنى ئات ھارۋىسىغا ئورناتماقچى بولۇشتى. بېنتس ۋە دائىملېر دېگەن ئىككى نەپەر 1885 - ۋە 1886 - يىللىرى ئىچىدىن يانىدىغان دىۋىگاتېلنى ئايرىم - ئايرىم ھالدا ئات ھارۋىسىغا ئورنىتىپ، دۇنيا بويىچە ئەڭ دەسلەپكى ئاپتوموبىلنى ياساپ چىقتى.

ئەمما، يېڭىدىن مەيدانغا كەلگەن بۇ ئاپتوموبىل كىشىلەرنىڭ دىققەت - ئېتىبارىنى دەرھال قوزغىيالمىدى، ئۇنىڭ قۇلاق - مېڭىنى يېگۈدەك قاتتىق ئاۋازى ۋە كۆزنى ئېچىشتۇرىدىغان ئاچچىق ئىسى كىشىلەرگە ياقمىدى. ھەتتا بىر مۇنچە دېھقانلار ئاپتوموبىل كېلىپ تېرىلغۇمىزنى بۇزمىسۇن دەپ، يولغا بوتۇلكا سۇنۇقلىرى، پىچاق ۋە مىخلارنى تاشلاپ قويىدىغان بولدى.

غانداق قىلىش كېرەك؟

ئاپتوموبىل تەشەببۇسچىلىرى: ئات ئاساسىي قاتناش ۋاسىتىسى قىلىنىدىغان چاغلاردىغۇ كىشىلەر دائىم ئات بەيگىسى ئۆتكۈزەتتى، بۇ كىشىلەرنى ئاتقا قىزىقتۇرالايتتى. ئەمدى ئات ھارۋىسىنىڭ ئورنىنى ئاپتوموبىل ئىگەللىگەندىن كېيىن، ئاپتوموبىل مۇسابىقىسى ئۆتكۈزەيلىچۇ، دەپ ئويلىدى.

1895 - يىلى، فرانسىيىنىڭ پارىژ شەھىرى بىلەن

بوردو شەھىرى ئارىلىقىدا (بېرىپ كېلىش مۇساپىسى 1200 نەچچە كىلومېتىر) بىر قېتىم ئاپتوموبىل مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلۈۋىدى، ناھايىتى نۇرغۇن كىشى كۆرگىلى كەلدى. چۈنكى بۇنچە ئۇزۇن مۇساپىنى ئات ھارۋىسىنىڭ بېسىشى تەسەۋۋۇرغا سىغمايدىغان ئىش ئىدى. ئاپتوموبىل بولسا سائىتىگە 24 كىلومېتىردىن يول يۈرۈپ، پۈتۈن مۇساپىنى بىخىرامان ھالدا 50 سائەتتە بېسىپ بولدى. ئاپتوموبىلنىڭ ئات ھارۋىسىدىن كۆپ چىداملىق ئىكەنلىكىنى كۆرگەن كۆپچىلىك ئاپتوموبىلغا قىزىقىشقا باشلىدى.

شۇنىڭدىن كېيىن، نەچچە يىلدا بىر قېتىم ئاپتوموبىل مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلۈپ تۇردى. 1901-يىلى، «كانئوبلون-بىرلىك» ماركىلىق ئاپتوموبىل سائىتىگە 165.7 كىلومېتىرلىق سۈرئەت ياراتتى. 1925-يىلى، ئاپتوموبىلنىڭ سۈرئىتى سائىتىگە 240 كىلومېتىرغا، 1965-يىلى سائىتىگە 988 كىلومېتىرغا يەتتى. 1970-يىلى، ئاپتوموبىل سائىتىگە 1000 كىلومېتىر يول يۈرۈش رېكوردىنى ياراتتى.

كىشىلەر ئاپتوموبىلنى تاشيولدىمۇ مۇسابىقە مەيدانىدىكىدەك تېز ماڭغۇزۇش ئۈچۈن، تېز سۈرئەتلىك تاشيول ياساشقا كىرىشتى. 1940-يىلى، دۇنيا بويىچە تۇنجى تېز سۈرئەتلىك تاشيول ئامېرىكىدا پۈتتى. ئۇ ئۇزۇنلۇقى 250 نەچچە كىلومېتىر كېلىدىغان قىرىش ئىشىكلىك كەڭ، ئازادە سېمونت يول بولۇپ، ئۇنىڭدا ئاپتوموبىللار بىر-بىرىنىڭ يول يۈرۈشىگە دەخلى قىلمايدۇ. شۇڭا بۇ تېز سۈرئەتلىك تاشيولدا سائىتىگە 40 نەچچە كىلومېتىر يولنى يۈرەكلىك باسالايدۇ.

ھازىر، ئاپتوموبىللار تېز سۈرئەتلىك تاشيولدا سائىتىگە 500 كىلومېتىر يول يۈرەلەيدىغان بولدى.

ماتېرىياللاردىن: باقىر مامۇت

ئەي، دانىشمەن ئەمىردىن ئەپەندى،

بىز تۇرۇۋاتقان مۇشۇ يەر شارىنىڭ مەركىزى نەدە؟

يەكەندىن: **ئابدۇلئەھەد**

ساۋاقداش ئابدۇلئەھەد، ئېكۋاتورنىڭ پايتەختى كىتو شەھىرىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى ئىگىزلىكتە ھەيۋەتلىك بىر مۇنارە قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ. بۇ مۇنارىنى كىشىلەر ئېكۋاتور خاتىرە مۇنارىسى دەپ ئاتايدۇ. مۇنارە جايلاشقان جاي دەل يەر شارىنىڭ مەركىزىدۇر.

سوئال: يەر شارىدا شىمال بىلەن جەنۇبنىڭ چېگراسى نەدە؟

جاۋاب: ئېكۋاتور خاتىرە مۇنارىسىنىڭ چوققىسىدا تاشتىن ئويۇپ ياسالغان بىر كۆلۈبۈس بار. ئۇنىڭ شىمالغا قاراپ تۇرغان تەرىپى يەر شارىنىڭ شىمالىغا، جەنۇبقا قاراپ تۇرغان تەرىپى يەر شارىنىڭ جەنۇبىغا تەۋە. كۆلۈبۈس ئوتتىدىكى شىمالىي قۇتۇپ بىلەن جەنۇبىي قۇتۇپنىڭ ئوتتۇرىسىدا شەرق بىلەن غەربنى تۇتاشتۇرىدىغان بىر ئايلانما سىزىق سىزىلغان بولۇپ، بۇ ئېكۋاتور سىزىقى

دەپ ئاتىلىدۇ. ئېكۋاتور سىزىقى يەر شارىنىڭ شىمالىي بىلەن جەنۇبىنى ئايرىپ تۇرىدىغان چېگرىدۇر.

سوئال: يەر شارىنىڭ يۇقۇرى تەرىپى ۋە تۆۋەن تەرىپى بولامدۇ؟ يەر شارىنىڭ چېتى نەدە؟

جاۋاپ: شىمالىي يېرىم شاردىكى كىشىلەر، شىمالىي قۇتۇپنى يەر شارىنىڭ يۇقۇرى تەرىپى، جەنۇبىي قۇتۇپنى يەر شارىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدەك ھېس قىلىدۇ. جەنۇبىي يېرىم شاردىكى كىشىلەرنىڭ ھېس قىلىشى بۇنىڭ ئەكسىچە. ئەمەلىيەتتە يەر شارى ئېللىپىس شەكلىدە بولغانلىقى ۋە ئۆز ئوقى ئەتراپىدا توختىماي ئايلىنىپ تۇرغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭ يۇقۇرى تەرىپى ۋە تۆۋەن تەرىپى بولمايدۇ.

شىمالىي قۇتۇپ — يەر شارىنىڭ ئەڭ شىمالىي چېتى ھېساپلىنىدۇ. سىز بۇ يەردىن قايسىلا يۆنىلىشكە قاراپ ماڭماڭ، بەرىبىر جەنۇپقا قاراپ ماڭىسىز. چۈنكى بۇ يەردە شەرق، غەرپ مەۋجۇت ئەمەس، شىمال تېخىمۇ مەۋجۇت ئەمەس. جەنۇبىي قۇتۇپ دەل بۇنىڭ ئەكسىچە يەر شارىنىڭ جەنۇبىي چېتىدۇر.

سوئال: ئايدا نېمە ئۈچۈن ئادەم يوق؟

جاۋاپ: ئايدا ھاۋا ۋە سۇ يوق، تېمپېراتۇرىنىڭ ئۆزگىرىشى ناھايىتى تۇراقسىز. تېمپېراتۇرا تۇرۇپلا يۇقۇرىلاپ 127°C قىچە ئىسسىق بولسا، تۇرۇپلا تۆۋەنلەپ 183°C قىچە سوغاق بولىدۇ. شۇڭا، بۇ خىل شارائىتتا ئادەم ۋە باشقا جانلىقلار ھايات كەچۈرەلمەيدۇ.

سوئال: زۆھرە يۇلتۇزدا تاغ بارمۇ؟

جاۋاپ: 1978 - يىلى 12 - ئايدا ئامېرىكىنىڭ «باشلامچى» ماركىلىق ئالەم كېمىسى زۆھرە يۇلتۇزى

Altun0q

ئۇستىدە تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، ئىشەنچلىك نەتىجىگە ئېرىشتى. ئۇلارنىڭ مەلۇماتىغا قارىغاندا، زۇھرە يۇلتۇزدا ئۇزۇنلۇقى 3200 كىلومېتىر، كەڭلىكى 1600 كىلومېتىر كېلىدىغان بىر تاغ تىزمىسى بار بولۇپ، ئۇ، شىزاڭ ئېگىزلىكىدىنمۇ چوڭ ئىكەن. ئۇنىڭدىكى بىر تاغنىڭ ئېگىز-لىكى جومولاڭما چوققىسىدىنمۇ ئېگىز ئىكەن. بۇنىڭدىن باشقا ئۇنىڭدا ئىككى چوڭ يانار تاغمۇ بار ئىكەن.

بىلەمسىز؟

△ پاقىنىڭ گەرچە ئاغزى بولسىمۇ، لېكىن ئۇ سۇنى ئىچمەيدۇ، بەلكى تېنىگە ئېھتىياجلىق بولغان سۇنى پۈتۈنلەي تېرىسى ئارقىلىق سۈمۈرىدۇ.

△ چېكەتكىنىڭ قۇلىقى بېشىدا ئەمەس، بەل-كى ئالدى پۇتىنىڭ پاچىقىدا بولىدۇ.

△ تۆگە تومۇزنىڭ تونۇردەك قىزىغىدا چۆل-دە كېتىۋېتىپ، 5 كۈنگىچە بىر تامچە سۇ ئىچمى-سىمۇ ھېچنېمە بولمايدۇ، قىش كۈنلىرى بولسا 25 كۈن سۇ ئىچمىسىمۇ بەرداشلىق بېرەلەيدۇ.

△ سۇ ئېتىنىڭ ئاغزى ناھايىتى چوڭ بو-لۇپ، كىچىك قولۋاقنى بىرلا چايناپ ئىككى پارچە قىلىۋېتەلەيدۇ.

غەرپكە قاراپ مېڭىپ، شەرقتىن كېلىش

يەر شارى يۇمىلاقمۇ ياكى چاسىمۇ؟ هازىر كىمكى بۇ مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويسا، چوقۇم كۈلكىلىك هېس قىلىمىز. لېكىن بۇنىڭدىن 500 نەچچە يىل ئىلگىرى بۇ ئىككى خىل قاراش ئوتتۇرىسىدا ئىنتايىن كەسكىن كۈرەش بولۇپ ئۆتكەن.

ئۇ چاغدا فېئوداللار ئاقسۆڭەكلەر ۋە دىندارلار يەر هەرىكەتسىز تۇرىدۇ، ئۇ، خۇدا ياراتقان تۈز، پايانسىز يەر، دەپ تەرغىب قىلىشاتتى. بىر قىسىم ئالىملار بولسا، يەر كائىناتتىكى هەرىكەتلىنىپ تۇرىدىغان شارسىمان جىسىم دەپ هۆكۈم قىلغان ئىدى. پەن بىلەن خۇراپىلىق، هەقىقەت بىلەن سەپسەتە، پاكىت بىلەن جۆيلۈش ئوتتۇرىسىدىكى كەسكىن كۈرەش جەريانىدا، ئاقسۆڭەك ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان ياش ماگېللان توغرا تەرەپتە چىڭ تۇرۇپ، يەرنىڭ يۇمىلاق ئىكەنلىكىگە قەتئىي ئىشەندى.

ئۇ يەنە، شۇنچىۋالا چوڭ يەرنىڭ يۇمىلاق ئىكەنلىكىنى قانداق قىلىپ ئەڭ قايىل قىلارلىق ئۇسۇل بىلەن ئىسپاتلىغىلى، قانداق قىلغاندا يەرنىڭ شەكلىنى سىزىپ چىققىلى بولار؟ دەپ ئويلايتتى.

ماگېللان بىر قېتىم كېمە ئەترىتىنىڭ يىراق شەرققە بېرىش سەپىرىگە قاتناشتى. ئاپپاق يەلكەنلىرىنى كۆتەرگەن كېمىلەر زۇمرەتتەك پايانسىز دېڭىزدا ئۈزۈپ كېتىۋاتاتتى.

ماگەللان كېمىنىڭ باش تەرىپىدە تۇرۇپ، ئۇپۇقتا نەزەر تاشلايتتى. كۆڭلىدە بولسا: «ئەگەر كېمىلەر يىراق شەرققە بارغاندىن كېيىنمۇ توختىماي داۋاملىق ئالغا ئىلگىرىلەپ كېتىۋەرسە قانداق بولار؟ يەر يۇمۇلاق بولسا، ئايلىنىپ يەنە پورتۇگالىيىگە قايتىپ كېلەمدۇق؟» دەپ ئويلاپ قالدى.

ماگەللاننىڭ بۇ ئاجايىپ دادىل پىكرى، ئۇنىڭ ئۆزىنىمۇ ھەيران قالدۇردى. بۇنىڭدىن ھاياجانلىنىپ كېمە-خانىسىغا يۈگۈرۈپ كىرگەن ماگەللان، بىر يۇمۇلاق شارنى تېپىپ ئۇنى يان - بويان ئايلاندۇرۇپ كۆرۈشكە باشلىدى. ئۇ شار ئۈستىگە بىر چېكىت قويۇپ، بارمىقىنى شارنى بويلىتىپ بىر ئايلاندۇرغاندا، يەنە ھېلىقى چېكىت ئۈستىگە كەلدى.

شۇنىڭ بىلەن، ماگەللان يەرنى ئايلىنىپ سەپەر قىلىپ، ئۇنىڭ يۇمۇلاق ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاشقا قەتئىي بەل باغلىدى.

ماگەللان پورتۇگالىيىگە قايتقاندىن كېيىن، قوللاشقا ئېرىشىش ئۈمىدىدە ئويلىغانلىرى ۋە كونكرېت پىلانىنى پادىشاھقا مەلۇم قىلدى. بۇ چاغدا ئۇنىڭ قوللاش ئەمەس، بەلكى مەسخىرە ۋە زەردىلىك سۆزلەرنى ئاڭلايدىغانلىقى كىمنىڭ ئېسىگە كەلسۇن؟

غەزەپلەنگەن ماگەللان پورتۇگالىيىدىن ئايرىلىپ، ئىسپانىيىگە باردى. ئىسپانىيە پادىشاسى ئۇنىڭغا خۇددى كولۇمبوغا مۇئامىلە قىلغانغا ئوخشاشلا، ئىنتايىن سېخىيلىق بىلەن كېمە، خادىم ۋە باشقا لازىملىق نەرسىلەرنى تەييارلاپ بەردى.

1519 - يىلى 9 - ئاينىڭ 20 - كۈنى، 39 ياشلىق ماگېللان 5 ئېكسپېدىتسىيىچى كېمە ۋە 265 دېڭىزچىنى باشلاپ، تولۇپ تاشقان ئىشەنچ بىلەن ئىسپانىيە پورتىدىن ئاتلانتىك ئوكيانىغا قاراپ ئۈزۈپ كەتتى. بوران ۋە دولقۇنلار بىلەن ئېلىشىپ، ئاتلانتىك ئوكيانىنى كېسىپ ئۆتكەن ماگېللان، جەنۇبىي ئامېرىكىدىكى بىرازىلىيە قىرغاقلىرىغا يېتىپ كەلدى. ئۇلار يەنە 1520 - يىلى 11 - ئاينىڭ 28 - كۈنى جەنۇبىي ئامېرىكىنىڭ جەنۇبىي تۇمشۇقىنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ، بىپايان تىنچ ئوكيانغا كىردى.

ئۇلار قاتمۇ - قات جاپا - مۇشەققەتلەرنى بېشىدىن كەچۈرۈپ، 1521 - يىلى باھاردا فىلىپپىنگە يېتىپ كەلدى. بۇ چاغدا، ئۇلار يەرلىك ئاھالە بىلەن توقۇنۇشۇپ قالدى، ماگېللان ئۆلتۈرۈلۈپ، ئىنتايىن بەختسىزلىك يۈز بەردى. بۇنىڭ بىلەن يەرنى ئايلىنىپ سەپەر قىلىش، يەنە بىر قېتىم يېڭى سىناققا دۇچكەلدى. ئەمما، قەيسەر دېڭىزچىلار ماگېللاننىڭ ئارزۇسى بويىچە غەرپكە قاراپ يۈرۈش قىلىشنى قەتئىي داۋاملاشتۇردى.

ماگېللاننىڭ كېمە ئەترىتى ھىندى ئوكياندىن ئۆتۈپ، ئۈمىد تۇمشۇقىنى ئايلىنىپ، 1522 - يىلى 9 - ئاينىڭ 6 - كۈنى ئىسپانىيە پورتىغا قايتىپ كەلدى. يەر شارىنى ئايلىنىپ سەپەر قىلىشتىن ئىبارەت ئۇلۇغ تارىخىي ۋەزىپە غەلىبىلىك ئادا قىلىندى.

شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، يەر شارىنىڭ يۇمىلاق ئىكەنلىكى نەزەرىيىسىدىكى يەكۈن ئاخىرى ئېتىراپ قىلىنىپ، ئىنسانلارنىڭ يەر شارى ئۈستىدىكى تەتقىقاتى يېڭى سەھىپە ئاچتى.

خەنزۇچىدىن: ئابدۇۋەلى مەمتىلى تەرجىمىسى

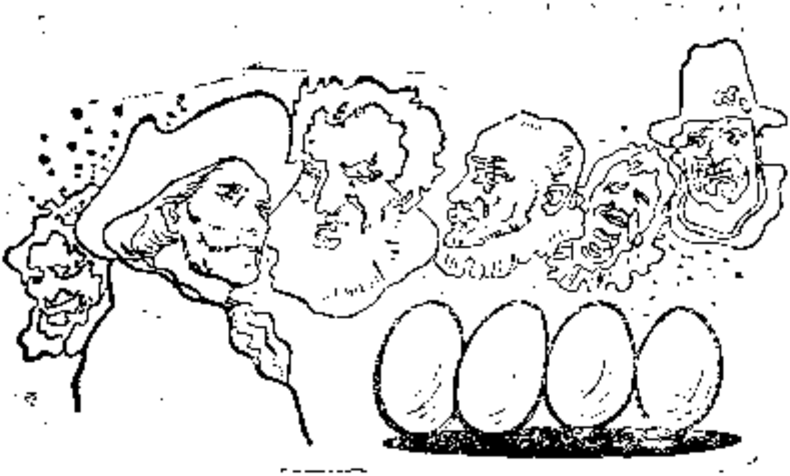

تۇخۇمنى تىك تۇرغۇزۇش

1492-يىلى 10-ئايدا، كولۇمبو ئامېرىكا قىتئەسىنى تاپتى.

ئەينى ۋاقىتتا، ياۋروپادىن شەرققە بارىدىغان قۇرۇقلۇق قاتناش يولى ئاللىبۇرۇنلا ئېچىلغان ئىدى، كولۇمبو شەرققە دېڭىز ئارقىلىق بارىدىغان قاتناش يولىنى ئېچىشنى ئويلايتتى. ئۇ: «يەر شارىنىڭ يۇمىلاق ئىكەنلىكىگە ئىشەنگەن ئىكەنمەن، بىلكەنلىك كېمە بىلەن ياۋروپادىن غەربكە قاراپ يولغا چىقسام، ئاشۇ شەرق دۆلەتلىرىغا يېرىپ، دېمان بولالىشىغا ئىشەنچىم كامىل» دەيتتى.

كولۇمبونىڭ بۇ ئويى ئىسپانىيە پادىشاسى ۋە خانىشىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ نەچچە ئونلىغان دېڭىزچىنى باشلاپ، بەپايان ئاتلانتىك ئوكيانىنى كېسىپ

Altun0q

ئۆتۈپ، يېڭى چوڭ قۇرۇقلۇقنى تاپتى. لېكىن ئۇ، شۇ چاغدا ئامېرىكا قىتئەسىنى ھىندىستان دەپ خاتا تونۇپ قالغان ئىدى.

1493 - يىلىنىڭ باشلىرىدا، كولۇمبو ئىسپانىيىگە قايتىپ كەلدى، كىشىلەر يولنىڭ ئىككى ياقىسىدا تۇرۇپ قارشى ئالدى، پۈتۈن مەملىكەت تەنتەنە قىلىپ ئۇنى تەبرىكلىدى. پادىشا ۋە خانىش ئۇنى خان ئوردىسىدا كۈتۈۋالدى، پۈتۈن ئىسپانىيە خۇشاللىققا چۆمۈلدى.

لېكىن بەزى ۋەزىرلەر، ئاقسۆڭەكلەر، بىلەرمەنلەر ئۇنىڭ كەشپىياتىغا ھەسەتخورلۇق قىلىشتى. ئۇلار: «كولۇمبو قانچىلىك نەرسىتى، باشقىلار ئاتلانتىك ئوكيانىنى كېسىپ ئۆتۈپ، يېڭى چوڭ قۇرۇقلۇقنى تاپالماسىدى؟» دېيىشتى.

بۇ كۈنى، پادىشا كولۇمبونىڭ شەرىپىگە تەنتەنىلىك زىياپەت بەردى. زىياپەتتە بىرنەچچەيلەن كولۇمبونىڭ يۈزىگىلا ئۇنىڭ كەشپىياتىنى مەسخىرە قىلىپ، پادىشا ۋە جامائەت ئالدىدا يەرگە قاراتماقچى بولۇشتى.

— كولۇمبو، سەن دېڭىزنىڭ ئۇ قېتىدا يېڭى چوڭ قۇرۇقلۇق تاپتىڭمۇ؟ — ئۇلار ھەيران قالغان قىياپەتتە كۆرۈنۈپ، بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى كولۇمبوغا دارتملاشقا باشلىدى، — ئۇ قانچىلىك ئىش ئىدى، ئۇ ئۇنچىۋالا تاڭ قالغۇدەك كاتتا ئىش ئەمەس، ھەرقانداق ئادەم ئاتلانتىك ئوكيانىدىن توغرىسىغا كېسىپ ئۆتۈپ، دېڭىزدىكى ئۇ ئارالنى تاپالايتتى. لېكىن ئۇ ساڭا ئۇچراپ قاپتۇ، راستىنى ئېيتقاندا، بۇ ھەرقانداق ئادەمنىڭ قولىدىن

كېلىدىغان ئاڭچىكى بىر ئىش.

كولۇمبۇ ئۈندىمىدى. ئۇلار مەسخىرە ۋە تەنە قىلىپ تازا كۆرەڭلەپ كەتكەن ۋاقىتتا، كولۇمبۇ ئۈستەل ئۈستىدىن بىر دانە تۇخۇمنى قولىغا ئېلىپ، كۆرسىتىپ تۇرۇپ:

— كىم بۇ تۇخۇمنى تۇمشۇقىنى پەسكە قارىتىپ تىك تۇرغۇزالايدۇ؟ — دېدى.

بۇ مەسىلە تۇيۇقسىز ئوتتۇرىغا قويۇلغاچقا، سورۇندىكىلەرگە بەك غەلىتە تۇيۇلۇپ كەتتى. ئۇلار بىر-بىرىسىگە ھاڭ-تاڭ بولۇپ قارىشىپ، نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي قېلىشتى.

لېكىن ھېلىقىلار كولۇمبۇنىڭ ئالدىدا ئەقىلسىزلىقىنى چاندۇرماسلىق ئۈچۈن، ھەممىسى تۇخۇمنى قولىغا ئېلىپ سىناپ باقتى، ئارقىدىنلا يەنە بىرسى ئۇيان-بۇيان قىلىپ باقتى-يۇ، ھېچقايسىسى بۇ يۇمىلاق تۇخۇمنى سىلىق ئۈستەل ئۈستىدە تىك تۇرغۇزالمىدى. ئاخىرى ئۇلار: «بۇ ئەمەلگە ئاشۇرغىلى بولمايدىغان ئىش» دەپ بىردەك خۇلاسە چىقاردى.

بۇ چاغدا[1] كولۇمبۇ ھېلىقى تۇخۇمنى قولىغا ئېلىپ، تۇمشۇقىنى ئۈستەلگە يېنىككىنە بىرنى چەكتى، تۇخۇم تۇمشۇقىنىڭ كىچىككىنە يېرى ئېزىلىپ، ھېچبىرمۇ تەۋرىمەي تىك تۇرۇپ قالدى.

سورۇندىكىلەر ھەيران قېلىشتى، لېكىن بەزىلەر شۇ ئانىلا غىدىڭا كۆتۈرۈشۈپ:

— تۇخۇم چېقىلدى، ھېساب ئەمەس، ھېساب ئەمەس! — دېيىشتى.

— ھۆرمەتلىك جاناپلار، مەن چېقىۋەتسەم بولمايدۇ دېمىگەنىدىم؟ — دېدى كولۇمبۇ، — تۇخۇمنى تىك تۇرغۇزۇش ھەممە ئادەم قىلالايدىغان ئاسان ئىش، لېكىن سىلەر ئۇنى ئەمەلگە ئاشمايدىغان ئىش دېدىڭلار. باشقىلار تۇخۇمنى

تۇرغۇزالسا، سىلەر يەنە، بۇ شۇنچىلىك ئوڭاي ئىشقۇ، ئۇنى ھەرقانداق ئادەم قىلالايدۇ دېيىشسىلەر، ئەپەندىلەر، تەنە، مەسخىرە ۋە نارازىلىق ئىقتىدارسىزلىقنى يوشۇرالمايدۇ.

ھىلىقى ئۆزلىرىنى ئەقىللىق چاغلىغانلارنىڭ تىلى تۇتۇلۇپ، زۇۋان چىقىرالماي قېلىشتى.

خەنزۇچىدىن: ياسىن تەرجىمىسى

چىش ۋە تىل

بىر كۈنى، كوئىزى تالىپلىرىنى باشلاپ، لاۋزىنىڭ ئالدىغا تەلىم سوراپ كەپتۇ. تازا قېرىلىق يېتىپ، مۈكچەيىپ ئولتۇرغان لاۋزى ئاياق تاۋۇشلىرىنى ئاڭلاپ كۆزىنى ئېچىپتۇ. كوئىزى ئالدىراپ، ئېگىلىپ سالام بېرىپتۇ-دە:

— كەمىنە شاگىرتلىرى كۆپ چوڭ ئۆزلىرىدىن تەلىم سوراپ كەلدىم، — دەپتۇ.

بىر ھازا ۋاقىتتىن كېيىن لاۋزى ئاغزىنى ئېچىپ، بارمىقى بىلەن چىشىنى كۆرسىتىپتۇ-دە:

— قاراپ بېقىڭ، چىشلىرىم قانداق تۇرۇپتۇ؟ — دەپتۇ.

— ھەممىسى چۈشۈپ كېتىپتۇ، — دەپتۇ كوئىزى.

— تىلىم قانداق تۇرۇپتۇ؟ — دەپ سوراپتۇ لاۋزى يەنە تىلىنى چىقىرىپ.

— ساق تۇرۇپتۇ، — دەپتۇ كوئىزى.

لاۋزى سۆزىنى تۈگىتىپلا، كۆزىنى يۇمۇپ ئارام ئېلىشقا باشلاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن كوئىزى تالىپلىرىنى باشلاپ مەدرىسىگە قايتىپتۇ.

— سىلى تەلىم ئالغىلى كەلگەنىدۇق؟ ھېچنېمىنى

سورىمايلا قايتىمىسىزمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ تالىپلىرى ئەجەبلەنگەن هالدا.

كۆزى قاماقلاپ كۈلۈپ كېتىپتۇ - دە، تالىپلىرىغا قاراپ:

— لاۋزى: چىشنىڭ قاتتىق، تىلنىڭ يۇمشاق بولىدىغانلىقىنى، ئەمما، بۇ قاتتىق چىشنىڭ يۇمشاق تىلغا تەڭ كېلەلمىگەنلىكىنى كۆرسىتىپ بەردى، بۇ تەلىم بولماي نېمە؟ — دەپتۇ.

چاقماق ۋە چاقماق تېشى

چاقماق ئازا كېلىشتۈرۈپ چاقماق تېشىنى چېقىپتۇ، چاقماق تېشى بۇنى هار ئېلىپ چاقماقتا:

— ماڭا چېقىلمىسام، مېنى نېمىشقا ئۇرىسەن، ئۇقۇشماسلىق بولدىمۇ - نېمە؟ ماڭا ئازار بەرمە، مەن ئەزەلدىن باشقىلارغا تېگىپ باققان ئەمەس، — دەپتۇ.

— خاپا بولما دوستۇم، بىكاردىن - بىكار بۇنداق قىلمىۋاتقىنىم يوق، — دەپ كۈلۈمسىرەپ جاۋاپ بېرىپتۇ چاقماق، — ئازراق چىدام بەرسەڭ، سېنى هەيران قالدۇرىمەن، سەندىن مۆجىزە چىقىرىمەن.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان چاقماق تېشى جىم تۇرۇپ چاقماقنىڭ زەربىسىگە بەرداشلىق بېرىپتۇ، ئاخىرى چاقماق تېشىدىن ئۇچقۇن چاقناپتۇ، چاقماق تېشىنىڭ بەرداشلىق بەرگەنلىكى يەردە قالماي، ئۇنىڭدىن مۆجىزە كۆرۈلۈپتۇ.

بۇ مەسەل ئۆگىنىشتىن قورقىدىغان كىشىلەرگە قارىتىلغان. ئەگەر سىز بەرداشلىق بېرەلىسىڭىز ۋە تىرىشىپ ئىزدەنسىڭىز، چاچقان بىلىم ئۇرۇقلىرىڭىز چوقۇم بىخ چىقىرىدۇ. بىلىمنىڭ يىلتىزى ئاچچىق، مېۋىسى تاتلىق بولىدۇ.

خەنزۇچىدىن: كېرىم يۈسۈپ تەرجىمىسى

راكېتا بىلەن قارىغا ئېتىش

يۇۋەپ ئاتىدىغان كىچىك راكېتا بىلەن ئايرۇپىلان، تانكا، ئىستىھكام قاتارلىق قارىلارنى ئىككى مېتىر يىراقلىقتىن قارىغا ئېلىپ ئاتقىلى بولىدۇ. ساۋاقداشلار، ئۇنىڭدىن بىرنى ياساپ، كىمنىڭ يىراقنى نىشانغا ئاتالايدىغانلىقى ئۈستىدە مۇسابىقىلىشىپ باقايلى. بۇنىڭ ئۆزىگىنى چېنىقتۇرۇشتىمۇ پايدىسى بار.

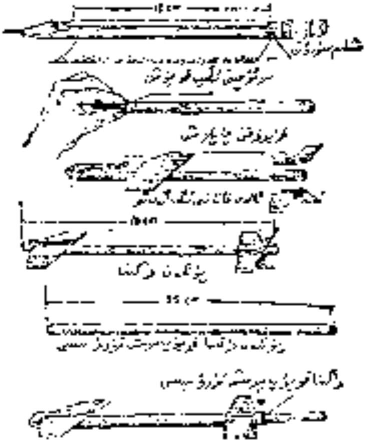

ماتېرىياللار:

قېلىن قەغەز، قاتتىق قەغەز (ياكى بوغداي غولى)، شېلىم قاتارلىقلار.

ياساش ئۇسۇلى:

1. راكېتا گەۋدىسى قېلىن قەغەزدىن، قانات ـ قۇيرۇقلىرى قاتتىق قەغەزدىن ياسىلىدۇ. (1 ـ رەسىم)

2. راكېتا قويۇپ بېرىش ئورۇنلىرى قېلىن قەغەزدىن ياسىلىدۇ، بىراق ئۇ راكېتا تۇرىدىغان ئىچىگە مۇۋاپىق كېلەلەيدىغان دەرىجىدە ئىنچىكىرەك ياسىلىشى لازىم. (2 ـ رەسىم)

Altun0q

3. قارا چەمبىرىكى ۋە قارا تاختىسى قاتتىق قەغەزدىن ياساپ، تاختا ئۈستىگە رەسىم سىزىلىدۇ (3 - رەسىم)

راكېتا ۋە راكېتا قويۇپ بېرىش تۇرۇبىسى بوغۇمداي غولىدىن ياسالسىمۇ بولىدۇ.

تۇخۇمنى سۇ ئىچىدە مۇئەللەق تۇرغۇزۇش

ئاغزى كەڭ بىر شىشە تەييارلاپ، ئىچىگە يېرىمىراق تۇزلۇق سۇ قۇيۇڭ. ئاندىن يېڭى تۇخۇمدىن بىرنى سېلىڭ. سىز شىشە ئىچىدىكى بۇ تۇخۇمنى 1 - رەسىمدىكىدەك سۇ ئۈستىدە لەيلەتكۈزمەي هەم 3 - رەسىمدىكىدەك سۇ تېگىگە چۆكۈرۋەتمەي، 2 - رەسىمدىكىدەك سۇنىڭ ئوتتۇرىسىدا مۇئەللەق لەيلىتىپ تۇرغۇزالامسىز؟

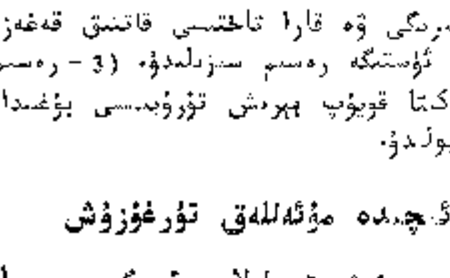

جاۋاب: تۇزلۇق سۇنىڭ لەيلىتىش كۈچى سۈزۈك سۇغا قارىغاندا زور بولىدۇ. ئەگەر تۇخۇم سۇ يۈزىگە چىقىپ لەيلەپ تۇرغان بولسا، بىر ئاز سۈزۈك سۇ قۇيۇش كېرەك؛ ئەگەر تۇخۇم سۇ ئاستىغا چۆكۈپ تۇرغان بولسا، يەنە بىر ئاز تۇز سېلىش كېرەك. شۇندىلا تۇخۇم سۇنىڭ ئىچىدە مۇئەللەق لەيلەپ تۇرىدۇ.

جاۋۇردىن مۇز ئېلىش

بىر پارچە مۇز تېپىپ قۇرۇق جاۋۇرنىڭ ئىچىگە سېلىڭ، ئاندىن جاۋۇرغا قولىڭىزنى سالماستىن، بىر تال شوينىنى ئىشقا سېلىپلا مۇزنى جاۋۇردىن ئالالامسىز؟

جاۋاب: شوينىنىڭ بىر ئۇچىنى ھۆل قىلىپ مۇز ئۈستىگە قويىمىز-دە، ئاندىن مۇزنىڭ شوينا تۇرغان يېرىگە بىر چىمدىم تۇز چاچىمىز. نەتىجىدە تۇز شوينا ئۇچىنىڭ چۆرىسىدىكى مۇزنى ئېرىتىدۇ، بىراق ھايال ئۆتمەيلا يەنە باشقىدىن قېتىشىپ، شوينا ئۇچى مۇز بىلەن بىرىكىپ كېتىدۇ. بۇ چاغدا سىز شوينىنى ئاستا كۆتەرسىڭىز، جاۋۇر ئىچىدىكى مۇز بىللە كۆتىرىلىپ چىقىدۇ.

تۇخۇمنى ئىستاكانغا چۈشۈرۈش

ئىستاكانغا يېرىم سۇ قۇيۇپ، جوزا ئۈستىگە قويىسىز، ئاندىن يەنە بىر پارچە قاتتىق قەغەز، بىر تال ئويماق ۋە بىر دانە پىشىق تۇخۇم تەييارلاپ رەسىمدىكىدەك قويىسىز. سىزنىڭچە، تۇخۇمنى جوزىغا چۈشۈرۈۋەتمەي قاتتىق قەغەزنى ئېلىۋېتىش مۇمكىنمۇ؟ سىز رەسىمدىكىدەك چارە بويىچە قىلىپ بېقىڭ.

نەتىجە: ئوتتۇرا بارماق بىلەن قاتتىق قەغەزنى بىرلا چەككەندە، قەغەز چىقىپ كېتىدۇ-دە، ئويماق بىلەن تۇخۇم ئىستاكان ئىچىگە چۈشىدۇ.

كۆيسىمۇ ئۈزۈلمەيدىغان يىپ

«يىپ كۆيسىمۇ ئۈزۈلمەيدىغان ئىش بولامدۇ؟» دەپ ھەيران قېلىشىڭىز مۇمكىن. ئىشەنمىسىڭىز قىلىپ كۆرۈڭ (رەسىمدىكىدەك).

ئالدى بىلەن مىخ ياكى ئىلمەكنى 10 سانتىمېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى پاختا يىپنىڭ بىر ئۇچىغا چىگىپ، ئاندىن پاختا يىپنى قېنىقراق بولغان تۇز سۈيىگە بىردەم چىلاڭ، ئۇنىڭدىن كېيىن يىپنى ئېلىپ، ئۇنىڭ يەنە بىر ئۇچىنى قېتىقلىق مىخقا چىگىپ، ئېسىپ قويۇڭ. يىپ قۇرۇغاندىن كېيىن پەس تەرە-

(ئاخىرى 90 - بەتتە)

نېمە ئۈچۈن بەزىدە گال ئاغرىپ قالىدۇ؟

گال ئاغرىقى ئەسلىدە بادامسىمان بېزىنىڭ ئۆتكۈر ياللۇغلىنىشى ۋە مىكروپلىنىشىدىن كېلىپ چىقىدۇ. گال ئاغرىسا ھەر خىل كېسەللىك ئالامەتلىرى كۆرۈلىدۇ. بۇنىڭدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئازراقتا رىئايە قىلىپ ئاماقتىن بۇرۇن، تەرەتتىن كېيىن قول يۇيۇشنى ئادەت قىلىش، كۆزگەنلا نەرسىلەرنى قالايمىقان تۇتماسلىق، بەدەننى چېنىقتۇرۇپ، بەدەننىڭ كېسەللىكلەرگە بولغان قارشىلىق كۈچىنى ئاشۇرۇش لازىم. گال ئاغرىش يېنىكرەك بولۇپ، كېسەللىك ئالامەتلىرى كۆرۈلمىسە قېنىق دەملەنگەن تىزىان چايغا بىر قوشۇق ھەسەل ئارىلاشتۇرۇپ غار-غار قىلىش كېرەك (ئىچىشكە بولمايدۇ). ئەگەر كېسەل ئېغىرراق بولۇپ، گال قىزىرىپ ئاغرىپ، بەدەننىڭ قىزىتمىسى ئۆرلەپ كەتسە، دەرھال دوختۇرغا كۆرۈنۈش كېرەك.

يالغان سۆزلەش سالامەتلىككە زىيانلىق

كىچىك دوستلار! يالغان سۆزلەش بىر خىل ناچار ئەخلاق بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۇنىڭ سالامەتلىككە بولغان زىيىنىمۇ ناھايىتى زور.

يالغان سۆزلىگەندە ئادەم بەدىنى بىر خىل ھورمون ئاجرىتىپ چىقىرىدۇ، ئۇ يۈرەك ھەرىكىتىنى تېزلىتىپ، نەپەس

ئىماشىنى قولايسىزلىق كەلتۈرىدۇ، قان بېسىمىنى ئۆرلىتىۋېتىدۇ ھەمدە ئاق قان دانىچىلىرىنىڭ سانىنى ئازايتىپ، پۈتكۈل بەدەننىڭ كېسەلگە قارشىلىق كۈچىنى تۆۋەنلىتىۋېتىدۇ. شۇڭا، يالغان سۆزلىگەن كىشىلەر جىددىيلىك ۋە تەندىشلىك كەيپىد-ياتتا چۈشۈپ قالىدۇ، بۇ ئەھۋال قان بېسىم، ئاشقازان يارىسى، باش ئاغرىش، ئۇيقۇسىزلىق قاتارلىق كېسەللىكلەرنى پەيدا قىلىدۇ. ئەگەر ئۆزىمىزدە يالغان سۆزلەيدىغان ئادەت بولسا، بۈگۈندىن باشلاپ ئۆزگەرتەيلى.

تاماقنى ھەددىدىن كۆپ يېسە زېھىن ئاجىزلىشىدۇ

ئېدىسون «كەشپىياتچىلار بوۋىسى» دەپ نام ئالغان ئاتاغلىق ئالىم.

بىراق، بۇ كەشپىياتچى مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان يىللىق چاغلىرىدا، ئوقۇتقۇچىلار تەرىپىدىن «دۆت» دەپ كەمسىتىلگەن ئىدى. كېيىن ئۇ مەكتەپتىن قوغلاندى. جان بېقىش ئۈچۈن ئۇ ھەر تەرەپكە دوقۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. لېكىن، ئۇ يېرىم ئاچ، يېرىم توق ئۆتكەن كۈنلىرىدىمۇ، ئىشتىن سىرتقى تەتقىقاتنى توختاتمىدى. ئۇ بۇ جەرياندا قىزىقارلىق بىر قانۇنىيەتنى — تويۇپ تاماق يېيىش بىلەن زېھىن ئاجىزلىشىشنىڭ مۇناسىۋىتى بارلىقىنى بىلىۋالدى. بۇ مۇناسىۋەت: ئادەم تاماق يېمىسە بولمايدۇ، بىراق، ھەددىدىن زىيادە كۆپ يېسە ئاشقازاننىڭ «خىزمىتى» كۆپىيىپ كېتىدۇ-دە، قاننىڭ كۆپ قىسمى ئاشقازانغا بېرىپ، ھەزىم قىلىش خىزمىتىگە قاتنىشىدۇ، مېڭىگە بولسا قان يېتىشمەي ئىقتىدارى

Altun0q

تۆۋەنلەپ كېتىدۇ. بۇنىڭدىن، «تاماقنى ھەددىدىن كۆپ يېسە زېھىن ئاجىزلىشىدۇ» دەپ خۇلاسە چىقىرىش مۇمكىن.

ھازىرقى زامان ئىلىم - پەنى، تاماقنى ھەددىدىن كۆپ يېيىشنىڭ ئىنسانىيەتكە زىيىنى باركى، پايدىسى يوق ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى. بولۇپمۇ بەزى كىچىك دوستلار ياخشىراق نەرسىنى كۆرۈپ قالسا، ئۆز نەپسىنى باشقۇرالماي، تويغان-تويمىغىنىنى بىلمەي، جىق يەپ سالىدۇ. بۇنىڭغا دىققەت قىلمىسا، سالامەتلىككە زىيانلىق تەسىر كۆرسىتىپلا قالماستىن، زېھنى قابىلىيىتىنىمۇ ئاجىزلاشتۇرىدۇ. ئاشقازاننىڭ «خىزمىتى» كۆپىيىپ كېتىپ، قاننىڭ ئاشقازانغا توپلىشىۋالىدىغانلىقىنى نەزەرگە ئالمىغاندىمۇ، تاماقنى ھەددىدىن زىيادە كۆپ يېيىشنىڭ ئۆزى كىشىلەرنى ئاشقازان سېستىمىسى كېسەللىكلىرىگە گىرىپتار قىلىدۇ.

ماتېرىيالدىن: س. ياسىن

(بېشى 87 - بەتتە)

پىگە ئوت تۇتاشتۇرۇپ كۆيدۈرسىڭىز، چەكمىلىك مىخ چۈشۈپ كەتمەيدۇ.

يىپنىڭ كۆيمەسلىكىدىكى سەۋەب:

پاختا يىپقا سىڭگەن تۇز كۆيمەيدۇ، پاختا يىپ كۆيۈپ بولغاندىن كېيىن، يىپ سىرتىدا بەك نېپىز بىر قەۋەت تۇز پوستى قېپىپ قالىدۇ. بىراق، بۇ تۇز پوستى ناھايىتى چۈرۈك بولۇپ، سەللا تېگىپ قويسا ئۆرۈلۈپ كېتىدۇ.

سىرلىق قەۋرە تېشى

قەدىمقى
يۇنانلىق مەشھۇر
ماتېماتىكىي دىئو-
فانتىنىڭ قەۋرە
تېشىغا كىشىنى
چوڭقۇر ئويغا سا-
لىدىغان مۇنداق
سۆزلەر يېزىلغان:
«يولۇچىلار!
بۇ يەرگە دىئوفانت-
نىڭ جەسەت كۆلى
كۆمۈلگەن، تۆۋەن-
دىكى سانلار سىزگە
ئۇنىڭ زادى قان-
چىلىك ئۆمۈر كۆر-
گەنلىكىنى دەپ
بېرىدۇ.
ئۇنىڭ ئۆمرى-
نىڭ ئالتىدىن بىر
قىسمى بەختىيار بالىلىق دەۋر.
ئۇ ئۆمرىنىڭ يەنە ئون ئىككىدىن بىر قىسمىنى ئۆت-

كۆزگەندىن كېيىن مۇرۇتى خەت تارتقان.

دېئوفانت ئۆيلەنگەن، لېكىن پەرزەنت كۆرمىگەن. ئۆمرىنىڭ يەتتىدىن بىر قىسمىنى شۇ تەرىقىدە ئۆتكۈزگەن.

يەنە بەش يىل ئۆتكەندىن كېيىن تۇنجى ئوغۇل پەرزەنت كۆرۈپ ناھايىتى بەختلىك ياشىغان. ئەپسۇسكى، تەقدىر بۇ بالىغا دۇنيادىكى شانلىق، پارلاق ھاياتنى ئاتىسى كۆرگەن ئۆمرىنىڭ يېرىمىغا تەڭ ۋاقىت ئىچىدە ئاياقلاشتۇرۇشنى نېسىپ قىلغان.

ئوغلى ئۆلگەندىن كېيىن، بۇ بوۋاي قاتتىق ھەسرەت ئىچىدە تۆت يىل ياشاپ، پانى دۇنيادىكى ھاياتىنى ئاخىرلاشتۇرغان.

ئېيتىڭلارچۇ، دېئوفانت قانچە يېشىدا جەبرائىل بىلەن كۆرۈشكەن؟

ئۇ قانداق قىلىپ ئۆلۈمدىن قۇتۇلدى

بۇرۇنقى زاماندا، بىر پادىشاھنىڭ ئەقىل-ئىدراك ۋە كۈچ-قۇدرەتتە كامالەتكە يەتكەن بىر ئوغلى بار ئىكەن. ئۇ بالا شۇنداق خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولغىنى ئۈچۈن، خەلق ئۇنى چىن كۆڭلىدىن ھۆرمەتلەيدىكەن. بىراق بۇ شاھزادىنى كۆرەلمىگەن ۋەزىرنىڭ ھەسەتخور بالىسى ئۇنى يوقىتىشنىڭ كويىغا چۈشۈپتۇ. شاھزادە بۇنىڭدىن بىخەۋەر ئىكەن.

بىر ئاخشىمى شاھزادە ئايدىڭدا سەيلە قىلىپ يۈرۈپتۇ. ۋەزىرنىڭ بالىسى بۇنى شاھزادىنى يوقىتىشنىڭ ياخشى پۇرسىتى دەپ بىلىپ، زەھەردە سۇغۇرۇلغان شەمشىرىنى ئاپ-

تۈندە، شاھزادىنىڭ كەينىدىن كېلىپ شەمشەرنى ئۇرۇشقا. شاھزادە چاققانلىق بىلەن ئۆزىنى چەتكە ئاپتۇ. ۋەزىرنىڭ بالىسى ھەركەتسىزلىكنىڭ سالمىقى بىلەن دۈم يىقىلىپتۇ ۋە ئەقىللىق شاھزادىنىڭ قولىغا چۈشۈپتۇ. كىچىك دوستلار، تېپىڭلارچۇ، شاھزادە بۇ تۇيۇقسىز ئۆلۈمدىن قانداق قۇتۇلدى؟

تۈزگۈچى: ئادىلجان ھەسەن

سەمىمىي بولۇش دېگەن نېمە؟ سەمىمىي بولۇش دېگەنلىك — سەمىمىي گەپ قىلىش، سەمىمىي ئىش قىلىش، سەمىمىي ئادەم بولۇش دېگەنلىكتۇر.

مۇغەمبەر تۈلكە

تۈلكە يولدا كېتىۋېتىپ، ئېيىققا ئۇچرىشىپ قاپتۇ. ئېيىقنىڭ قولىدا تۆت باش سەۋزە بار ئىكەن، مۇغەمبەر تۈلكە ئېيىققا قاراپ:

— ئاداش، مەندىمۇ ئىككى باش سەۋزە بار، ھەممىنى قوشۇپ شورپا قىلىپ ئىچەيلىمۇ؟ — دەپتۇ.

ئېيىق ماقۇل بولۇپتۇ، ئۇلار شورپىنى تەييار قىلىپ، ئەمدى ئىچەيلى دەپ تۇرۇشىغا بىر قاقىر ئۇچۇپ كەپتۇ-دە، ئۇلارغا مۇراجەت قىلىپ:

— شورپاڭلارنى مەنمۇ بىللە ئىچەي، ئالتە بېلىغىم بار، ئۇنى سىلەرگە بەرسەم قانداق؟ — دەپتۇ.

ئۇلار ماقۇل بولۇپ، شورپىنى تەڭمۇ-تەڭ ئۈچ قاچىغا بۆلۈپتۇ-دە، ھەرقايسىسى بىردىن ئىچىپتۇ.

تۈلكە بىلەن ئېيىق بېلىقنى بۆلۈشۈۋالماقچى بولۇپتۇ.

— مېنىڭ سەۋزەم تۆت باش، سېنىڭ ئىككى باش بولغاندىن كېيىن، بېلىقنىمۇ شۇنداق بۆلۈشەيلى، سەن ئىككىنى ئالغىن، مەن تۆتنى ئالاي، — دەپتۇ ئېيىق.

بۇ گەپ تۈلكىگە راسا خوش يېقىپتۇ-دە، شۇنداق بۆلۈشۈپتۇ. شۇندىن كېيىنلا تۈلكە پۈتكۈل ئورمانلىق ئىچىنى ئايلىنىپ، ئۇچرىغانلىكى ھايۋانغا:

— مەن ئېيىقنى ئالداپ كەتتىم، — دەپ ماختىنىپتۇ.

سىز ئويلاپ بېقىڭ، تۈلكە نېمە ئۈچۈن ئېيىقنى ئالدىدىم، دەيدۇ، ئۇلار بېلىقنى قانداق بۆلۈشسە توغرا بولاتتى؟

«سىرلىق قەۋرە تېشى»نىڭ جاۋابى

بۇ سىرلىق مەسىلىنى پەقەت ئالگېبرا ئارقىلىقلا ھېسابلاپ چىققىلى بولىدۇ:

ئەگەر دىئوفانتنىڭ ئۆمرىنى x يىل دېسەك، ئۇ ھالدا قەۋرە تېشىدىكى تېكىستتىن مەلۇمكى، مەرھۇمنىڭ بالىلىق دەۋرى $x/6$ يىل.

$x/6$ يىلغا يەنە $x/12$ يىل قوشۇلغاندا، دىئوفانتنىڭ «بۇرۇتى خەت تارتقان» ھەم «ئۆيلەنگەن» يېشى چىقىدۇ.

ئۆيلەنگەندىن كېيىن $(x/7 + 5)$ يىل ئۆتۈپ ئۇنىڭ «تۇنجى ئوغلى تۇغۇلدى.»

«تۇنجى ئوغلى» تۇغۇلۇپ ئۆلۈپ كەتكىچە بولغان بۇ ئارىلىق $x/2$ يىل بولىدۇ.

يەنە تۆت يىل ئۆتۈپ دىئوفانت ۋاپات بولىدۇ.

بالىلىق ۋاقتىدىن باشلاپ ئۇنىڭ ۋاپاتىغىچە بولغان بۇ ھەر بىر باسقۇچلۇق مەزگىللەرنىڭ يىغىندىسى — دىئوفانتنىڭ ئۆمرى — x يىلغا باراۋەر. شۇڭا، تۆۋەندىكى بىر نامەلۇملۇق بىرىنچى دەرىجىلىك تەڭلىمىنى تۈزۈپ چىققىلى بولىدۇ:

$$x = \frac{x}{6} + \frac{x}{12} + \frac{x}{7} + 5 + \frac{x}{2} + 4$$

نەتىجە: $x = 84$

دېمەك، دىئوفانت 84 يىل ئۆمۈر كۆرگەن.

ئۇ 21 يېشىدا ئۆيلەنگەن، 38 يېشىدا پەرزەنت كۆرگەن، ئوغلى 42 يىل ياشاپ ۋاپات بولغان.

زېھىن سىناش مۇسابىقىسى

1 - دەرىجىلىك سوئال:

1، 2، 3، 4، 5، 6، 7، 8، 9، 10، 11، 12، 13، 14، 15، 16، 17، 18، 19 دىن ئىبارەت 19 سانىنى 5 گۇرۇپپىغا بۆلۈڭ، ھەر بىر گۇرۇپپىدىكى سانلارنىڭ يىغىندىسى ئوخشاش بولسۇن. (ھەر بىر ساننى بىر قېتىملا ئىشلىتىڭ.)

2 - دەرىجىلىك سوئال:

ئەخمەت مۇئەللىم خىزمەت ئالدىراش بولغانلىقتىن بەش كۈن ئۆيگە قايتالمىدى. ئۇ، خىزمەتنى تۈگىتىپ ئۆيگە قايتقاندىن كېيىن، بەش كۈنلۈك كالېندارنى بىراقلا يىرتىپ تاشلىدى. بۇ بەش كۈنلۈك كالېنداردىكى سانلارنىڭ يىغىندىسى 45 بولسا، ئەخمەت مۇئەللىم ئۆيگە نەچچىنچى چېسلا قايتىپ كەلدى؟

(بۇ سوئاللارنىڭ جاۋابلىرى 1985 - يىلى 4 - ئاينىڭ 25 - كۈنىدىن بۇرۇن يېتىپ كېلىشى شەرت.)

مەكتەپتىن قايتقاندا!

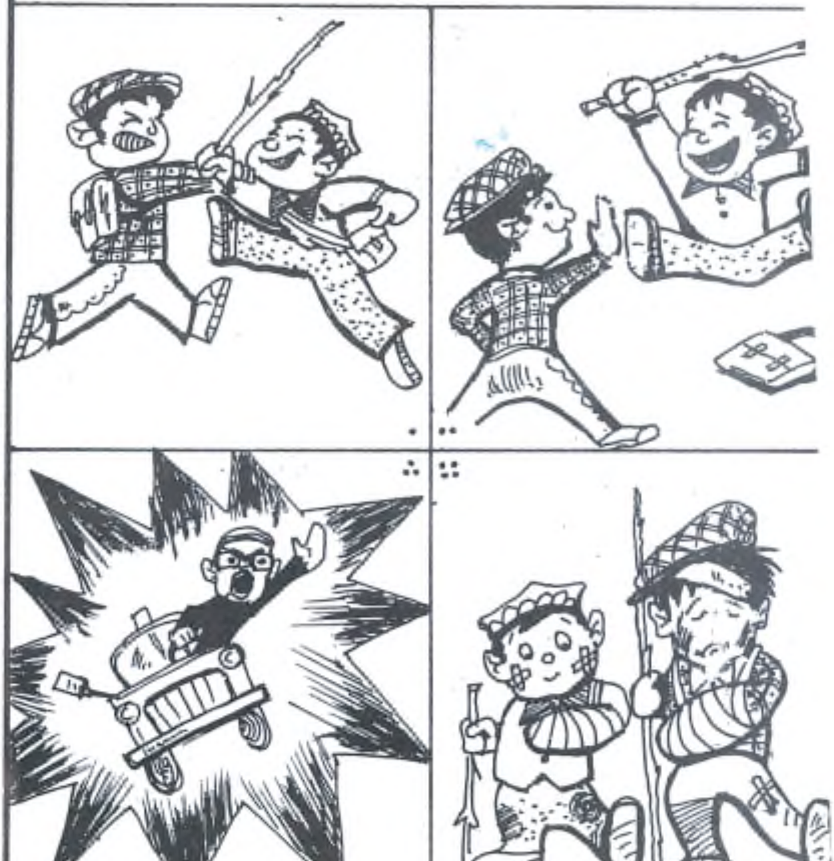

塔里木花朵

（维吾尔文）
综合性月刊
1985年第3期
本刊代号：58－36
定　价：0.23元

تارىم غۇنچىلىرى

(1985 - يىل 3 - سان)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تۈزدى ۋە نەشر قىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلدى
مەملىكەت بويىچە ھەر قايسى جايلاردىكى پوچتا
ئىدارىلىرى مۇشتىرى قوبۇل قىلىدۇ
ژۇرنال نومۇرى: 58 - 36 باھاسى: 0.23 يۈەن